

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**KLÂSİK ve ÇAĞDAŞ TEFSİR METİNLERİ IŞIĞINDA
FÂTİR SÛRESİNİN TEFSİRİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hüseyin KOCADAĞ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZOĞLU

OCAK-2015

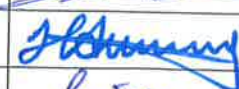

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

KLÂSİK ve ÇAĞDAŞ TEFSİR METİNLERİ IŞIĞINDA
FÂTİR SÛRESİNİN TEFSİRİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ
Hüseyin KOCADAĞ

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

“Bu tez 12/01/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oy birliği / Oy çokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Dos. Dr. Yunus EKİN	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZÖLÜ	Başarılı	
Yrd. Doç. Dr. Saim YILMAZ	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlakkurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başkibir üniversitedeki başkibir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Hüseyin KOCADAĞ

12.01.2015

ÖNSÖZ

Mekke ve Medine döneminde olmak üzere yirmi üç yılda inen ve 114 sûreden müteşekkil olan Kur'ân'da itikad, ibadet, ahlak, geçmiş ümmetlerin haberleri, emirler, yasaklar, gaybî haberler gibi birçok konu ele alınmaktadır. Konuların işleniş tarzı açısından Kur'ân'a bakıldığında normal bir kitap gibi konuların giriş, gelişme, sonuç düzeni içerisinde ele alınmayıp tüm Kur'ân'a yayılmış bir şekilde farklı üslup ve farklı açılardan ele alındığını görürüz. Bazı sûrelerde bir konu derinlemesine ele alınırken diğer bir sûrede aynı konu sadece ana hatlarıyla söz konusu edilmektedir. Bir sûrede bir kavram ön plana çıkarılmışken diğer bir sûrede aynı kavramla beraber farklı kavramların da işlendiğini görürüz. Bazen bir konu ele alınırken birden konu değişir ve zihinler farklı bir alana kaydırılır. Her ne kadar Mekkî sûrelerde genelde inanç konularının Medenî sûrelerde de ibadet esaslarıyla beraber fert ve toplum hayatını düzenleyici emir ve yasakların işlendiği bilirse de genel manada Kur'ân'da belli bir konu bütünlüğünden veya her sûre için belli bir konudan bahsedilemez. Zira Kur'ân'ın mevzuları, mushafın her yerine serpiştirilmiştir.

Mushaftaki sıralamada otuz beşinci olan Fâtır sûresi, asıl olarak Allah'ın yaratıcılığı, ondan başka ilah bulunmadığı ve şirkin çarpık düşüncelere dayalı bir zihniyet ve tutum olduğu konularına değinir. Bunların yanında sûrede Hz. Muhammed'in önceki peygamberler gibi Allah katından mesaj getirmiş hak peygamber olduğu, öldükten sonra dirilmenin gerçekleşeceği ve dünyadaki amellerin karşılığının âhirette mutlaka görüleceği açıklanarak, Cenab-ı Allah'ın kudretinin delillerinden örnekler verilir. Allah (cc)'ın kullarına bahşettiği nimetler hatırlatılır ve mü'min kâfir ayırımı yapmadan bütün insanları kuşatan rahmetine değinilir.

“Klâsik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Fâtır Sûresinin Tahlili Tefsiri” isimli bu yüksek lisans tezimiz bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde; konunun önem ve amacına, kaynakların değerlendirilmesine ve araştırmanın yöntem ve kapsamına değindik. Birinci bölümde; sûrenin isimlendirilmesi, nüzul dönemi, önceki sûreyle olan münasebeti ve genel muhtevasına dair bilgi verdikten sonra, ikinci bölümde ise sûrenin konu konu tahlilini vermeye çalıştık.

Yüksek lisans ders ve tez döneminde görüş ve fikirlerinden istifade ettiğim, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalındaki bütün hocalarıma teşekkürlerimi sunarım. Özellikle ders ve tez döneminin her safhasında yardımını hiçbir zaman esirgemeyen ve bana daima ümit aşıl原因 danışman hocam değerli Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZOĞLU Bey'e sonsuz şükranlarımı arz ederim.

Hüseyin KOCADAĞ

12.01.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY	v
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1. FÂTİR SÛRESİYLE ALAKALI GENEL BİLGİLER	9
1.1. İsimlendirilmesi	9
1.2. Nüzülü	10
1.3. Önceki Sûreyle Münasebeti	11
1.4. Muhtevası.....	11
BÖLÜM 2. FÂTİR SÛRESİNİN TAHLİLİ	16
2.1. Tevhid Delilleri ve Kudret Tezahürleri.....	16
2.1.1. Kudret Tezahürü Olarak Hilkatteki Çeşitlilikler.....	16
2.1.1.1. Meleklerin Kanat Sayılarındaki Farklılıklar ve Bunun Hikmetleri ...	16
2.1.1.2. Bitki Dağ ve İnsanlardaki Farklılık	20
2.1.1.3. Mutlak Güç Sahibi Olan Allah'ın (cc) Rahmeti.....	25
2.1.1.4 Rızık Veren Tek Varlık Allah	28
2.1.1.5. Ölmüş Yerin Dirilişi ve Haşır.....	31
2.1.1.6. Geceyi Gündüze, Gündüzü Geceye Katan Allah	34
2.1.1.7. Allah'ın Yer ve Göğü Tahripten Koruması.....	38
2.2. Peygamberlerin Tekzibi	42
2.3. Allah'ın Vaadinin Gerçekliği ve Dünya Hayatının Aldatıcılığı	44
2.4. Şeytanın İnsana Düşmanlığı ve İnsanın Bu Düşmanına Karşı Tavrı.....	50
2.5. İnkârın Cezası ve İmanın Mükâfatı.....	54
2.6. İnsanın Amelini Beğenmesi Hidayet ve Dalaletin Allah'ın Elinde olması.....	56
2.7. Mahzun Nebiye Bir Teselli	61
2.8. İzzet, Güzel Söz ve Salih Amel.....	64
2.8.1. İzzetin Asıl Sahibi	64

2.8.2. Güzel Söz ve Salih Amelin Kıymeti ve Kötülüğün Cezası	68
2.9. İnsanın Yaratılış Safhaları ve Ömrü.....	71
2.10. Tatlı ve Tuzlu Sulardaki Nimet Tezahürleri	77
2.11. Allah'ın Azameti Karşısında Şeriklerin Acziyeti	84
2.12. Allah'ın Zenginliği ve İnsanların Allah'a İhtiyacı	91
2.13. Dilediğinde İnsanları Hayat Sahnesinden Alaşağı Edebilecek İrade.....	93
2.14. Suçun Şahsiliği ve Bireysel Sorumluluk.....	96
2.15. Tebliğin Müsbet Sonuç Verdiği Kişiler ve Uyarılmadan Fayda Görenler	103
2.16. Mü'min ve Kâfirlerin Farklılıkları	105
2.17. Peygamberlerin Vazifesi: Terğib ve Terhib Yönlü Tebliğ	110
2.18. Peygamberi Tekzib Edenler ve Akıbetleri	113
2.19. Allah'tan En Çok Âlimlerin Korkması ve Bunun Hikmeti.....	116
2.20. En Karlı Ticaret ve Bunun Yolu	120
2.21. Kur'ân'ın Mirasçısı Olan Kimseler ve Onların Özellikleri.....	124
2.22. Cennet ve Cennet Ehlinin Halleri	130
2.23. Cehennem ve Cehennem Ehlinin Halleri	135
2.24. Kendisine Rabbini Tanıyacak Kadar Ömür Verilen İnsan	138
2.25. Herşeyi Bilen Allah'ın İnsanı Yeryüzüne Halife Kılması	142
2.26. Beklenen Son Peygamber ve Müşriklerin Ona Karşı Tutumu.....	147
2.27. Allah'ın Değişmez Kanunu ve Kötü Tuzağın Sahibine Dönmesi	152
2.28. Yeryüzünde Öğüt ve İbret Alma Gayesiyle Gezip Dolaşmak	157
2.29. Allah'ın (cc) Kullarına Mühlet Verip İhmal Etmemesi	160
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	166
KAYNAKÇA	171
ÖZGEÇMİŞ.....	175

KISALTMALAR

- As** : Aleyhisselam
Age : Adı geçen eser
B : İbn, Bin
Bkz : Bakınız
Cc : Celle Celâlühü
Çev : Çeviren
Dia : Diyanet İşleri Ansiklopedisi
Dr : Doktor
H : Hicrî
Hz : Hazreti
M : Milâdî
Mad : Maddesi
Ö : Ölümü
ra : Radıyallahu anh
s : Sayfa
sav : Sallallâhu aleyhi ve selem
Tdv : Türkiye Diyanet Vakfı
Ts. : Tarihsiz
vs. : Vesâire

Tezin başlığı: Klâsik ve Çağdaş Tefsir Metinleri Işığında Fâtır Sûresinin Tefsiri	
Tezin yazarı: Hüseyin KOCADAĞ	Danışman : Yrd. Doç. Dr. Hüseyin AKYÜZOĞLU
Kabul Tarihi: 12.01.2015	Sayfa Sayısı : v (ön kısım) + 175 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslam Bilimleri	
<p>Bu çalışmamız, isminden de anlaşılacağı üzere Fâtır Sûresi üzerinde, klasik ve muasır müfessirlerin tefsirlerinin ışığında yapılan bir incelemedir. Fâtır sûresi; tevhid, nübüvvet, haşir, şirk, cennet, cehennem, mücâzât ve mükâfat gibi Mekki sûrelerin genel kapsamına giren bütün bu mevzuları eksenine almış ve geniş bir şekilde değerlendirmiştir. İndiği dönem hakkında kesin bir rivayetin bulunmadığı Fâtır sûresi hakkında, cumhurun ittifakla Mekki'dir demesi, sûrenin kapsamına dair daha ilk anda ipuçları vermektedir. Öncelikle belirtmek gerekir ki, Fâtır sûresi Kur'an'da hamd ile başlayan son sûredir. Sürede çokça tekrar eden ve bizim de tezimizde genişçe yer verdiğimiz konulardan biri, Allah (cc)'ın tevhid delilleri ve kudret tezahürleridir. Tezimizin beşte birini kapsayan bu itikâdi meselenin akabinde ise, sûrede geçen birçok muhtelif konular üzerinde imkân ölçülerini aşmayacak oranda temas etmeye çalıştık. Sürede geçen insanın amansız ve en sinsi düşmanı olan şeytanın tuzakları ve bu tuzaklara kananların hazin akıbetlerine tezimizde yer vererek, dost edinilemeyecek tek düşman olan şeytana düşmanca davranılması gereği üzerinde durduk. Yine sûrenin bir diğer konusu olan insanın yaratılış safhalarına temas ederek, ömrü hakkında bilgi verdik. Tezimizde üzerinde durduğumuz bir diğer konu, sûrenin 18. âyetinde bahsedilen "suçların bireyselliği" ilkesi oldu. 28. âyet olan âlimlerin Allah'tan en çok korkan insanlar olmalarının hikmeti arz edilerek Kur'an'ın ilme verdiği öneme dikkat çekildi.</p> <p>Bir giriş ve iki bölümden oluşan tezimizi, âyetlerdeki garip kelime tahlilleri, âyetlerin genel manaları ve varsa kendine has incelikleri zikrederek neticelendirmeye çalıştık. Sûreyi incelerken âyetleri mushaftaki sıradan ziyade konu konu ele almaya çalıştık. Elimizden geldiği kadar tefsirlerdeki farklı yorumları süzmeye özen gösterdik. Bazı konularda kanaatlerimizi belirttik. Sûrenin temel mevzularını öne çıkararak sûrenin tahlilini sunmaya çalıştık.</p>	
Anahtar Kelimeler: Fâtır Sûresi, Klasik, Çağdaş, Tahlil, Tefsir.	

Title of the Thesis: Analytical interpretation (tafsi'ir) of "Fater" chapter (Surat) in the light of contemporary and old interpretations.	
Author: Hüseyin KOCADAĞ	Supervisor: Dr.Hüseyin AKYUZOGLU
Date: 12.01.2015	Nu of Pages: v (pre text) +177 (main body)
Department: Islamic Basic Science	
<p>This research – as understood from its title- is a re-reading of "Fater" chapter (Surat) in the light of contemporary and traditional interpretations. Whatever we name our thesis, and whatever we try to benefit from contemporary and traditional interpretations, "Fater" chapter (Surat) includes all the 'Mekki' chapters (Surates), and has attracted our attention in a way that there is no big difference in its interpretation between all the Tafsir books.</p> <p>"Fater" chapter (Surat) revolves around topics related to 'tawhi'id' (monotheism), prophecy, 'Al shi'rk' (disbelief), Heaven and hell, punishment and reward, all of which constitute a major part of all 'Mekki' chapters. The fact that there was no narrating at its time and the fact that the majority of scholars agree that it is a 'Mekki' chapter, demonstrates that it is a 'Mekki' chapter.</p> <p>We cannot tackle the understanding of the chapter as a whole, yet we tried to do so by means of detecting some subjects in the form of criteria, which helped us understand the chapter in a better way. The chapter starts with "Al hamdu liLLAH" (All grace to God), and this chapter is the last chapter that begins with such a phrase. In this chapter, as shown in the research paper, arguments of the existence of monotheism, and arguments about the capacities of God are repeated in a broad manner.</p> <p>We have tried to tackle the subjects related to monotheism, which represent 40% of our research paper, in an explicit and objective way that does not exceed the limits of the paper. We have also tackled "Satan's" traps and the destiny of those who follow his traces, and we have clarified the obligation of considering "Satan" an enemy, and we have also mentioned in some papers the steps of the human's birth, his life, and his age periods.</p> <p>We have focused, in a different subject, on the point of "individual mistake", and we have pointed at the wisdom out of scholars' worry of God, and the interest of Qur'an in science.</p> <p>In the conclusion, we have tried to end our paper with a clarification of the significance of the verses in general. And, we have mentioned different subjects in the verses. Our paper is formed of an introduction and two sections. Also, we have tried to tackle this chapter in terms of subjects, and not only by nattering verses. Finally, we have tried to introduce, as possible, the various jokes (lataa'if) from different interpretations, and we added our humble comments when necessary.</p> <p>The research paper was ended by a presentation of the essential topics which include many subjects.</p>	
Keywords: 'Fater' Surat (chapter), old, contemporary, analysis, interpretation (tafs'ir)	

GİRİŞ

Konunun Önemi Ve Amacı

Allah Teâlâ kâinatı ve bu kâinat içinde canlı cansız birçok mahlukât yaratmıştır. Tabiki bu mahlukâtın en şerefliyi pâyesini de insana vermiştir. Onu diğer varlıklar içinde şerefli kılmıştır. Hatta tüm mahlukâtı insandan dolayı ve insan için yaratmıştır da denilebilir. Nitekim diğer varlıkları insanın emrine vermiştir.

İnsanoğlu yaratıldığı günden beri içindeki boşluğu dolduracak ilahi ve mânevi dayanaklar aramıştır. Ancak ne var ki kimi zaman bulduğu bu dayanakları da nankörlükle karşılamıştır. Hatta peygamberlerini katletmiş, kitaplarını da kendi elleriyle tahrif etmiştir.

Allah Teâlâ insanları peygamberlik müessesesi ile aydınlatmış, kitapların en kâmil ve mükemmeliyle de insanlığa ışık tutmuştur. Yani Hz. Peygamber (sav) ve kelimelerin en güzeli Kur'ân'la insanlar müşerref olmuşlardır.

Efendimiz (sav) den sonra artık peygamber gelmeyeceği gibi, Kur'ândan sonra da artık kitap indirilmeyecektir. Bu sebeple Allah (cc) onu muhafaza edeceğini “Kur'ân'ı biz indirdik onu koruyacak olan da biziz” (Hicir, 15/9) âyeti ile bize haber vermiştir.

Hakkında birçok tefsirin yazıldığı Kur'ân-ı Kerîm'in mazhar olduğu bu ilgi ve ihtimam, varlık âleminde hiç bir kitaba nasib olmamıştır. O, temelde ilahî bir hidayet ve dinî bir teşri kitabıdır. Hak akideye, en güzel hayat sistemine, yüce ahlakî esaslara, üstün insanî değerlere yönelir. “Şüphesiz size bir nur ve açıklayıcı bir kitap gelmiştir. Bu kitap ile Allah rızasına uyanları esenlik yollarına iletir; onları kendi izniyle karanlıklardan aydınlığa çıkartır ve onları dosdoğru bir yola hidayet eder” (Maide, 5/15-16).

Kur'ân'ın ele aldığı temel konu, “insan”dır. O, insanı felâha veya helâka götüren hayat tarzlarını anlatır. Kur'ân da insandan ve evrenden, tabiat bilimlerinden farklı bir dille bahsedilir. Aynı şekilde kültürel, politik, sosyal ve ekonomik problemleri çözüme kendi metodunu izler. Kanunları ve prensipleri sosyologlardan, hukukçulardan ve hâkimlerden farklı bir şekilde ele alır.

Günümüz insanına, gelişen ve gelişmeye devam eden ilme, değişen aile ve sosyal yapıya ışık tutacak, yön verecek, dengeleyecek Kur'ân tefsirine büyük bir ihtiyaç söz konusudur.

Tefsirin gayesi ise, insanlara âyetlerin maksatlarını açıklamak ve onları Kur'ân üzerinde düşünmeye sevkettir. Zira Sâd sûresinin 29. âyetinde Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: “Yüce Allah'ın âyetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz çok mübarek bir kitaptır bu” (Sâd, 38/29).

Sahabe döneminden günümüze kadar Kur'ân-ı tefsir eden birçok müfessir çıkmıştır. Her müfessir gerek döneminin şartları, gerek ilminin ihatası ve gerekse de kendi bakış açısı zaviyesinden farklı farklı tefsirler meydana getirmiş ve bu hazineyi tüm insanların aklına ve kalbine yakınlaştırmaya çalışmışlardır. Bu tefsirlerden bazıları ayetleri üslup açısından, bazıları lafız ve gramer açısından, bazıları kıssalar açısından ele almışlardır. Bununla beraber ahkâma yönelik tefsir yapanlar olduğu gibi, inanç ve akide esaslarına yönelik tefsir yapanlar da olmuştur. Kur'ân'ın bütünü tefsir edenlerin yanında, sûre sûre veya konu konu tefsir edenler de olmuştur.

Biz bu çalışmamızda işte bu değişik tür ve metodlarla meydana getirilen tefsirlerin bir kısmından istifade etmeye çalıştık. Araştırmamızı yaparken Fâtır sûresinin bütün âyetlerini sırayla çözümlenmeden ziyade konu konu ele alma yöntemini kullanmaya gayret ettik. Bu konuları ele alırken çalışmamızı sadece belli bir dönemin müfessirleriyle kısıtlamaktan ziyade, Klasik ve Modern tefsirlerde nasıl işlendiğine dikkat etmeye çalıştık. Daha önce hakkında, bir makale dışında münferid bir çalışmaya rastlamadığımız bu sûrenin âyetleri ile alakalı, müfessirlerin farklı yorumlarına saptayabildiğimiz ölçüde yer vermeye özen gösterdik.

İncelemeye çalıştığımız Fâtır sûresi, ferdi, ictimâî meselelerin yanında, tevhid, nübüvvet ve haşir gibi Kur'ân'ın ana konularını kapsamaktadır. Bunun yanında Allah'ın rahmeti ve adaleti, değişmez sünneti, mükâfat ve mücazâtı, vaad ve vaidi de bu sûrede geçmektedir. İnsanın yaratılışı ve yeryüzünün halifeliliğiyle taçlandırılması, suçların bireyselliği, geçmiş milletlerin akıbetleri yine bu sûrenin dikkat çeken konularındandır.

Kaynakların Değerlendirilmesi

Klasik ve çağdaş metinler ışığında Fâtır sûresinin ele aldığımız tezimizde, tüm müfessir ve tefsirlerini incelemek elbetteki gaye ve gücümüzü aşardı. Bu sebeple tezimizde klasik ve çağdaş dönem tefsirlerinden bir kısmını kullandık. Kaynak olarak istifade ettiğimiz tefsirleri kısa bir şekilde tanıtmamız ve bu tefsirleri seçme sebebimizi zikretmemizin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Kendisinden sıkça faydalandığımız tefsirlerden ilki Taberî (ö. 310/922)'ye ait olan “*Câmiu'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân*”¹ isimli tefsirdir. Hz. Peygamberden nakledilen açıklamaları, sahabe ve tâbiîn ve etba-ı tâbiîn müfessirlerinin görüşlerini senetleriyle beraber nakleden pek kıymetli bir tefsir ansiklopedisi durumunda olması, bu rivayetlerin çokluğuna rağmen tercihleriyle pek çok sayıda dirayet unsurlarını da ihtiva etmesi ve kendisinden sonraki müfessirler için de önemli başvuru kaynağı olması gibi sebepler bu eseri tezimizin en temel kaynağı yapmıştır.

Zemahşerî (ö. 467-538)'nin “*el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*”² isimli eseridir. Müfessir âyetlerin tefsirinde ilk olarak î'câz ve belâğat nüktelerine dikkat çeker. Farklı ilimlere vukûfiyetinin yanı sıra Arap dilini kullanmadaki maharetiyle öne çıkar. Kendisi Arap olmamasına rağmen Arap diline olan hâkimiyeti, bu dilin î'câz ve belâğat özelliklerini ustaca kullanmış olması, kendisinden sonra yazılan tefsirlerin çoğunda etkili olması, tefsirinin dirâyet tefsirleri içerisinde seçkin bir yerinin olması gibi sebepler çalışmamıza kaynaklık eden klâsik tefsir metinleri içerisinde Zemahşerî'nin tefsirini de kullanmamıza vesile teşkil etti.

Fahreddin er-Râzî (ö. 606/1210)'ye ait “*Mefâtihu'l-Ğayb*”³ isimli eseridir. İçerisinde akâid, kelâm felsefe, nahiv ve belâğat gibi çok çeşitli ilim dallarından konular işlenen, bu manada geniş çaplı bir dirâyet tefsiri olarak tanınan, et-Tefsîru'l-Kebîr ismiyle meşhur olmuş bu eser çalışmamızdaki diğer bir klâsik tefsirdir.

1 Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli'Âyi'l-Kurân*, Dâru'l-Fikr, Lübnan: Beyrut, 1415 h., 1995 m

2 Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzil ve Uyûnü'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa'l-Babi'l-Halebî, ts.

3 el-Fahru'd-Dîn er-Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnan: Beyrut, 1417 h., 1997 m.

Kurtûbî (ö. 671/1273)'nin “*el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-Mübeyyin limâ Tedammenehû mine's-Sünne ve Âyi'l-Furkân*”⁴ adlı tefsiri de klasik kaynaklarımızdan biridir. Eser, ahkâm ağırlıklı olduğu için bunu Ahkâmü'l-Kur'ân'lar içinde sayanlar varsa da bütün Kur'ân'ın baştan sona kadar tefsirini ihtiva etmektedir. Tefsirinde ayetleri kıraat ve dilbilgisine göre tahlil eden, şiirle istişhada bolca yer veren, kendisinden önce yazılmış tefsirlere çoğu yerde işaret ederek değinen, bununla beraber birçok dirâyet unsuru da ihtiva eden Kurtûbî'nin tefsîri tezimizin kaynakları arasındadır.

Beydâvî (ö. 685/1286)'nin “*Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*”⁵ idir. Pek veciz olan bu tefsir üzerine 250'den fazla haşiye ve ta'lik yazılması bu tefsirin ne kadar itibar gördüğünü göstermesi bakımından önemlidir. Her ne kadar kendisi için kaynaklık eden Zemahşerî'nin Keşşâf'ı incelediğimiz eserler arasında bulunuyorsa da yazıldığı dönemden bu yana müslümanlar nezdinde müteber olan Beydâvî'nin tefsiri de kaynaklarımız arasındadır. Bir klâsik tefsir olarak incelemek üzere seçtiğimiz bu tefsir dilinin ağırlığıyla tanınmaktadır.

Tezimizin diğer bir bir kaynağı, Neseî (ö. 710/1310)'nin “*Medârikü't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl*”⁶ adlı eseridir. Ayetlerin tefsirlerindeki görüşleri pek güzel şekilde özetlemiş olması, irâb vecihlerine ve kıraatlara yer verdiği gibi belağat inceliklerini göstermeye de önem vermesi ve bu konudaki maharetiyle tanınmış olması Neseî'nin tefsirini kaynaklarımız arasına almamızın sebeplerindendir.

İbn-i Kesîr (ö. 774/1313)'in tezimize kaynaklık eden eserinin adı “*Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*”⁷ dir. Eserinde âyetlerin âyetlerle tefsir edilmesi metodunu çok güzel işlemesi, gerekli gördüğü yerlerde konu ile ilgili merfu hadisleri bir arada zikretmesi ve rivayet tefsirleri için çok güzel bir örnek teşkil etmesi sebebiyle bu tefsiri de incelemeyi uygun bulduk.

4 Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtûbî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, ts.

5 Nâsîrüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî el-Beydâvî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mektebetü'l-Buhûs ve Dirâsât, ts.

6 Ebu'l-Berakât Abdullah b. Mahmûd en-Neseî, *Medârikü't-Tenzîl Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbu'l-Arabî, Lünan: Beyrut, 1408 h., 1988 m.

7 Ebu'l-Fidâlmâdüddin İsmail b. Ömer b. Kesir, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, Dâru'l-Marife, Lübanan: Beyrut, 1413 h., 1993 m.

Alûsî (ö. 1270/1854)'ye ait “*Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'il-Mesânî*”⁸ adlı tefsirdir. Müfessirin dirayetiyle görüşler arasında mukayeseler yapması, gerektiğinde tenkit etmesi ve delile dayanarak tercihlerini bildirmesi, nahiv ve lûgat meselelerinde tafsîlâta girmesi, belağat inceliklerini açıklaması, İsrâiliyyâta şiddetle karşı koyması bu tefsirin genel özellikleri içerisinde sayılabilir. Bu yönüyle Alûsî'nin tefsirini de kaynaklarımız arasına almamızın yerinde olacağını düşündük.

Tezimizin önemli kaynaklarından biri de Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942)'ın “*Hak Dîni Kur'an Dili*”⁹ adlı eseridir. Elmalılı tefsirinde sûre ve âyetler arasındaki münasebetin gösterilmesine önem vermiştir. Arapça, kavaid ve i'rab meselelerine devrin ve muhatapların şartları icabı az temas etmiştir. Elmalılı, zamanını ilgilendiren ilimlere ve felsefi bahislere yer vermiş, bilhassa bu cihetten, daha önceki tefsirlerde pek bulunmayan veya pek güç anlaşılabilen konuları anlatmış, âyetlerin işaret ettiği dînî, hukûkî, içtimaî, bilimsel gerçekleri açıklamıştır. Elmalılı'nın tefsiri bu özelliklerinin yanı sıra yakın tarihte Türkçe yazılmış önemli bir tefsir olması dolayısıyla tezimizin çağdaş tefsir kaynakları içerisinde yer almıştır.

M. İzzet Derveze (1888/1984)'nin “*et-Tefsîru'l Hadîs*”¹⁰ adlı eseri diğer bir kaynağımızdır. Çağdaş İslam dünyasındaki birçok düşünce ve mücadele öncüsü gibi Derveze de Kur'an'ı geleneksel ve donuk kalıpların ötesinde, aslına uygun bir tarzda keşfetmiştir.

Derveze'nin bu tefsiri, nüzul sırasına göre yapılmış bilinen ilk tefsirdir. Zîra böylece, iniş dönem ve merhalelerini daha açık ve net bir biçimde izlemek mümkün olduğu gibi, aynı şekilde nebevî sîretteki sürecin izlenmesi sağlanmış olmakta, öyle ya da böyle okuyucu Kur'an'ın nazil olduğu ortama, onun karşılaştığı şartlar, ilişkiler, boyutlar ve kavramların atmosferine girmekte, kendisi için tenzîlin hikmeti berraklaşmaktadır”. Bu tefsiri diğerlerinden ayıran, Kur'an'ın bir bilim kitabı ya da bir efsane kitabı şekline büründürülmeye çalışılmasına karşı çıkarak onun amaç ve maksadına göre tefsir edilmeye çalışılması, Kur'an'ın mücadele yöntemi ortaya konulmaya çalışılarak, onun

8 Ebu's-Senâ Şehâbeddîn es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî el-Âlûsî, *Rûhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*, Lünan: Beyrut, ts.

9 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979.

10 Muhammed İzzet Derveze, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Suveri Hasebu'n-Nuzûl*, 2. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tûnus, 1421 h., 2000 m.

tedriciliğinin vurgulanması, bölümlerde teşriî, ahlakî, sosyal ve ruhî hüküm, prensip, hedef, telkin ve yönlendirme gibi özelliklerin gösterilmesi ve bu yapılırken ilk aşamada gözleme ve beşerî kavramların gelişiminin müşahedesine dayanılması gibi özelliklerdir.

Yakın dönem eserlerinden bir diğeri de Seyit Kutub'un (1906-1966) "*Fi Zilâli'l-Kur'ân*"¹¹ adlı eseridir. Seyyid Kutub, sûreleri cümle cümle, âyet âyet veya kısa bölümler halinde değil, konuların zaman içi ve zaman dışı bütünlüğünü göz önünde tutarak bölümlere ayırmak suretiyle tefsir eder. Ancak bir sûrenin tefsirine geçmeden önce sûrenin asıl maksadı, adı, âyet sayısı, Mekki veya Medeni oluşu ve sûrenin indiği yere işaretlerle de nüzul ortamı hakkında bilgi verir. Kutub, gerek sûreler gerekse âyetler arasındaki tenâsüp ve irtibata yeri geldikçe temas eder. Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen kıssa ve târihî olayları zaman içinde olup bitmiş hadiseler şeklinde yorumlamak yerine zaman üstü ve süreklilik ifade eden genel hükümler olarak ele alır. Tefsirde özellikle İslam inanç ve düşüncesinin ve bilhassa da tevhid esasının tesbiti ve kökleştirilmesi üzerinde durulur. Kur'an'ın fert, aile ve toplum hayatıyla ilgili emir ve yasaklarının hikmetleri ve sırları gözler önüne serilir. Kur'ân-ı Kerîm'in, bütünüyle beşerin mutluluğunu gaye edinen bir hayat nizamı olduğu vurgulanır. Zaman zaman sosyalizm, komünizm, kapitalizm gibi çeşitli görüşler, doktrinler, fikir akımları ve sistemlerini çürüten tenkit ve açıklamalar yapılır.

Yakın dönemde Celâl Yıldırım tarafından yazılmış olan "*İlmin Işığında Asrın Kur'ân Tefsîri*"¹² adlı eser de çağdaş tefsirler içerisinde incelediğimiz bir eserdir. Tefsirinin Önsöz'ünde müellif bu tefsiri herkesin anlayacağı bir dilde yazdığını, tefsirinin daha çok gençlere hitap ettiğini, âyetleri daha çok ilmî açıdan ele almayı uygun gördüğünü, gerektiği yerlerde Tevrat, İncil ve Kur'ân arasında mukayeseler yaptığını, tefsirinde rivâyetten çok dirâyete ağırlık verdiğini, her konudaki veya bölümdeki âyetlerin ilmî, ahlakî, hukûkî, sosyal, ekonomik ve tarihî yönlerini kısaca açıkladığını ve okuyucuları sıkımsaması için tefsirini hem planlı ve düzenli hem de ansiklopedik bir tarzda yazdığını açıklar.

11 Seyyid Kutub, *fi Zilâli'l-Kur'ân*, 4. Baskı, Dâru'l-Arabiyye, Lübnan: Beyrut, ts.

12 Celal Yıldırım, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1991.

Vehbe Zuhaylî'nin "*et-Tefsiru'l Münîr*"¹³ adlı eseri bir diğer başvuru kaynağımızdır. Bu tefsirde ayetler konu bütünlüğü ve kompozisyonu içerisinde bölüm bölüm ele alınmakta ve tefsir edilmektedir. Sûrenin fazileti ile ilgili rivayetler varsa bunlar "Sûrenin Fazileti" başlığı altında kaydedilmektedir. Her sûrenin ele aldığı konular önce giriş kısmında özetlenmektedir. Tefsiri yapılan âyetlerin önceki ve sonraki ayetler ile ilişkisi "Önceki Âyetler ile İlişkisi" başlığı altında açıklanmakta, âyetlerin iniş sebepleri rivayetlerin sahih veya zayıf olduğu da belirtilerek nüzul sebebi başlığı altında yazılmaktadır. Daha sonra Belağat kısmında Kur'ân'ın kendisi gibi bir kitabın ortaya konulamayacağı konusunda meydan okuduğu mucizevî yönü (Belağat - Edebi Yönü ve Üslup Sanatları) kısmı yer almaktadır. Bu bölümden sonra "Kelimeler ve İbareler" başlığı altında âyetlerin mealleri özlü bir şekilde açıklığa kavuşturulmaktadır. Daha sonra "Açıklaması" kısmında âyetlerin geniş bir şekilde tefsiri yapılmaktadır.

Tezimizin çağdaş tefsir kaynaklarından bir diğeri, Süleyman Ateş tarafından te'lif edilen "*Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*"¹⁴ dir. Bu tefsirde müellif âyetleri sade bir Türkçe ile yorumlamış, bir ayetin tefsirini yaparken aynı konuyla ilgisi bulunan diğer ayetleri de alt alta vermiş, ayet hakkındaki yorumları da naklettikten sonra genel olarak rivayetleri tahlil etmiş, rivayetlerin doğru olmadığı kanaatinde olduğu yerlerde gerekçesini açıklamıştır. Ayrıca sûre sonlarında ayrı bir bölüm açarak o sûrede geçen kelimelerdeki kıraat farklarına da tek tek değinmiştir

"*Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*"¹⁵ isimli eseri Hayrettin Karaman, Mustafa Çağrıncı, İbrahim Kâfi Dönmez ve Sadrettin Gümüş'ten oluşan bir heyet kaleme almıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları arasında bulunan bu tefsirde müellifler sade ve akıcı bir dil kullanmışlardır. Âyetlerin eserde meali verilerek daha sonra tefsir kısmına geçilmiş ve gerekli yerlerde âyetlerin nüzûl sebebi veya sebepleri anlatılmış, daha önceki müfessirlerin görüşlerine değinilerek ve günümüzün gelişen ilmî birikimi ışığında âyetler açıklanmıştır. Ayrıca önceki müfessirlerin bu ilmî açıklamalarla örtüşmeyen yorumları varsa onlara da işaret edilmiştir.

Araştırmanın Yöntemi Ve Kapsamı

13 Vehbe Zuhaylî, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akideti ve'ş-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsır, 1. Baskı, Lübnan: Beyrut, 1411 h, 1991 m.

14 Süleyman Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul: Beyazıt, ts.

15 Hayrettin Karaman ve diğerleri, *Kur'ân Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.

Fâtır sûresi, tevhid, nübüvvet ve haşir gibi Kur'ân'ın ana konularını içermesinin yanısıra, irşat, tebliğ ve ibret alınacak birçok konuyu da ihtiva etmektedir.

Biz bu tezimizde klasik ve çağdaş tefsir metinleri ışığında Fâtır sûresini genel manada ele aldık. Sûrenin âyetlerini içerik ve konularına göre belli başlıklar altında toplayarak değerlendirmeye çalıştık.

Tezimizde dikkat etmeye çalıştığımız bir başka yöntem ise, özellikle klasik tefsirlerde olmak üzere, incelediğimiz ve istifade etmeye çalıştığımız tefsirlerde kronolojik sıraya uymaya gayret göstermemizdir. Bu da bize bilgiyi ilk veren asıl kaynağın hangisi olduğu konusunda yardımcı olmuştur.

Bu çalışmamızı yaparken öncelikle âyetlerdeki garip kelimelerin manalarını verdik. Daha sonra ayeti genel bir şekilde açıklayıp, ardından farklı görüş ve değerlendirmeleri serdetmeye çalıştık.

Tezimizi yazarken varsa âyet ve konular içindeki bazı incelikleri de vermeye çalıştık. Yine konuyla alakalı farklı surelerdeki benzer ayetleri de zikretmeye özen gösterdik. Ayrıca müfessirler arasındaki farklılıkları tespit ederek ortaya koymaya çalıştık.

BÖLÜM 1:FÂTİR SÛRESİYLE ALAKALI GENEL BİLGİLER

Fâtır sûresi Kur’ân-ı Kerimdeki sıralamaya göre 35. sûredir. Biz bu bölümde genel manada Fâtır sûresiyle ilgili genel bilgileri değerlendirdik. Fâtır sûresiyle alakalı bilgileri; sûrenin isimlendirilmesi, sûrenin nuzulu, önceki sûreyle münasebeti ve muhtevasını ele aldık.

1.1. İsimlendirilmesi

Sûreler isimlerini, ihtiva ettikleri garip bir kelimedenden veya ifade ettikleri manadan alırlar. Bu bakımdan bazı sûrelerin birden fazla isimleri vardır.¹⁶ Nitekim incelemiş olduğumuz Fâtır sûresi de iki ismi olan sûrelerdendir.

Bu sûresinin bir tevkîfî bir de ictihâdî olmak üzere iki ismi bulunmaktadır. Tevkîfî olan ismi, “Fâtır”dır. Zira Doğu ve Batıda birçok mushafta ve hadis kitaplarında bu isimle zikredildiği gibi, İbn Abbâs’ın bu sûre hakkında; “Fâtır sûresi Mekkî’dir” sözü de sûrenin bu isminin tevkîfliğine delildir.¹⁷ Fâtır diye isimlendirilmesinin sebebi ise; bu sûrenin yaratma, yoktan var etme ve büyük kâinatı var etmeye delâlet eden, yaratıcının azametini ve eşsiz kudretini bildiren bu ilâhî vasıfla (Fâtır vasfıyla) başlamasından dolayıdır.¹⁸ Buna göre, “Göklerin ve yerin fâtır olan Allah’a hamdolsun” demek, “Gökleri ve yeri yok iken yaratan, onları yeni ve sürekli oluşumlara uğratacak olan Allah’a hamdolsun” anlamına gelir.¹⁹

Fâtır sûresinin ictihâdî ismi ise; “melâike” dir. Bu ismi de Zemahşerî, Sa’lebî, Nesefî ve Beyzâvî gibi müfessirlerin yanı sıra, Buharî ve Tirmizî gibi muhaddisler de kullanmıştır.²⁰ Ayrıca yine bu sûrenin ilk âyetlerinde Allah Teâlâ’nın risaletini ve emirlerini tebliğ etmeleri için melekleri kendisi ile peygamberleri arasında vasıtalar kıldığını ifade ettiği için bu sûre “Melekler” manasına gelen “Melâike” ismiyle adlandırılmaktadır.²¹

1.2. Nuzûlü

16 İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 15. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 59.

17 Cuma Ali AbdulKâdir, *Meâlimu Suveru’l-Kurân el-Kerim ve İthâfâtü Dürerihi*, 2. Baskı, Mısır: Kahire, 1428 h., 2007 m., II/91.

18 Zuhaylî, age, XXII/218.

19 Emin Işık, “Fâtır Sûresi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, XII/240.

20 Cuma Ali AbdulKâdir, age, II/92.

21 Zuhaylî, age, XXII/218.

Sûrelerin Mekkî ve Medenî oluşları hakkında Hz. Peygamber (as) den bir açıklama gelmemiştir. Zira onun sağlığında sahabenin böyle bir beyana ihtiyacı yoktur. O halde sûrelerin Mekkî mi, Medenî mi olduğunu bilmek sahabe ve tâbiûndan gelen haberlere dayanacaktır. Bununla beraber sûrelerin Mekkî veya Medenî olduğunu gösteren alametler de yok değildir.²²

Fâtır Sûresinin nüzulüyle alakalı kesin bir rivayet bulunmamakla beraber, ne zaman nazil olduğu ancak muhtevastan tahmin edilebilmektedir. Bu sûre, muhtemelen Mekke’li müşriklerin şiddete başvurdukları, aynı zamanda İslam davetini önlemek ve Allah’ın Resûl’ünü (s.a) mağlub edebilmek için, hiçbir hileden geri kalmadıkları dönemde, yani Mekke döneminin ortalarında nazil olmuştur.²³ Süleyman Ateş ise sûrenin Mekke döneminde inen ilk sûrelerden olduğunu iddia eder.²⁴

Âlûsî, İbn Abbâs ve Katâde’den nakledilen rivayetlere göre Fâtır sûresinin Mekkî olduğunu söyler. Ancak Hasan Basrî bu sûrede iki ayetin Medenî olduğunu ifade eder. Bu iki âyet ise şunlardır: *إِنَّ الدِّينَ يَثْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنْفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ* “Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli-açık harcayanlar, işte onlar kesada uğramayacak, yok olmayacak bir ticaret umarlar.” (Fâtır, 35/29) *ثُمَّ أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لَّنْ أَوْ رِئَاسَةً* “Sonra da Kitab’ı kullarımızdan seçip beğendiklerimize miras bıraktık. Artık onlardan bir kısmı kendine haksızlık eden bir kısmı ortalama gider; bir kısmı da -Allah’ın izniyle- hayırlarda öne geçer. İşte bu büyük bir fazilettir.” (Fâtır, 35/32)²⁵

Celal Yıldırım ise, sûrenin tamamının Mekke’de indiğini, Cumhurun da aynı görüşte olduğunu ve buna muhalefet edenin olmadığını savunur.²⁶

Bütün bu görüşler ve sûrenin muhtevası göz önüne alındığında şu neticeye varmak mümkündür: Fâtır sûresi mushaftaki sıralamada otuz beşinci sûredir.²⁷ Furkan

22 Cerrahoğlu, age, s. 60-61.

23 Ebu’l Âl’â Mevdûdî, *Tefhimü’ Kur’ân*, çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, 2. Baskı, İhsan Yayınları, İstanbul, 1996, IV/541.

24 Ateş, age, VII/289.

25 Âlûsî, age, XXII/161.

26 Celal Yıldırım, age, X/4973.

27 Karaman ve diğerleri, age, IV/445.

sûresinden sonra, Meryem sûresinden önce Mekke’de inmiştir.²⁸ Âyet sayısı: 45, kelime sayısı: 777, harf sayısı: 3130 dur.²⁹

1.3. Önceki Sûreyle Münasebeti

Kur’ân-ı Kerîm’in sûreleri arasında mutlak bir irtibat vardır. Gelişi güzel serpiştirilmiş olması bahis konusu olamaz.³⁰ Âyetler ve sûreler çeşitli zamanlarda ve çeşitli sebeplere binaen nâzil olmakla beraber, aralarında öyle bir irtibat var ki, onlardan birini yerinden oynatmak mümkün değildir. Kur’ân’ın i’câzı bu yöne de teşmil edilebilir. Belâgat ve ahenk bakımından Kur’ân’ın böyle bir insicama sahip olması, onun ebedi bir mucize olduğunun delilidir.³¹

Bilindiği üzere Fâtır sûresi mushaftaki dizilişe göre, 34. Sebe sûresinin hemen akabinde 35. sûre olarak gelmektedir. Bu sûrenin bir önceki sûre ile irtibatı şu hususta da açıkça ortaya çıkmaktadır.

Allah Teâlâ öncesindeki Sebe’ sûresinde müminlerin düşmanları olan müşriklerin helâkını ve onların azapla cezalandırılacaklarını zikretmiştir. Tabi bu durumda da mü’minlerin kendilerine yardım eden Allah’a hamd ve şükretmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla Sebe’ sûresinin hemen akabinde Fâtır sûresinin hamd ile başlaması müminlerin bu vazifelerini hatırlatmaktadır.

İki sûrenin aralarındaki yukarıdaki münasebetle beraber, her iki sûrenin de hamd ile başlamaları aralarındaki bir diğer münasebettir.³²

Suyûtî ise Fâtır sûresiyle Sebe sûresinin münasebetini; her iki sûrenin de hamd ile başlamasının yanında, bu iki sûrenin uzunluk hususundaki uygunluklarıyla da açıklar.³³

1.4. Muhtevası

28 Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, XXII/247.

29 Celal Yıldırım, age, X/4973.

30 Cerrahoğlu, age, s. 205.

31 Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fi Ulûmu’l-Kur’ân*, Tahrir: Ahmed b. Şaban b. Ahmed, 1. Baskı, Mektebetü’s-Safâ, Mısır: Kahire, 1428 h., 2006 m., III/213; Cerrahoğlu, age, s. 204.

32 Muhammed b. Yusuf Ebu Hayyân el-Endülîsî, *Tefsîru’l-Bahru’l-Muhît*, 1. Baskı, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1413 h., 1993 m., VII/284.

33 Zuhaylî, age, XXII/218.

İlk Mekkî sûrelerden olan bu sûre muhatapları açısından başlıca iki bölüme ayrılabilir. İçeriği incelendiğinde anlaşılacağı üzere, birinci bölümde hitap daha çok genele yapılırken, ikinci bölüm de ise hitabın daha çok kâfirlere yapıldığı göze çarpmaktadır.³⁴

Mekkî sûreler incelendiğinde bu sûrelerin, tevhid, şirk, nübüvvet, haşir, cennet, cehennem, mükâfât ve ceza eksenli cereyan ettiği göze çarpmaktadır. Bu sûrenin konusu da diğer Mekkî sûrelerin konuları gibi Allah'ın birliğine davet etme, Onun varlığına delâlet eden delillerin ortaya konulması, şirkin temellerinin yıkılması, Allah'ın dini ve İslâm ahlâkına sarılma, istikamet üzerine olma gibi “akîde” konularıdır.³⁵

Fâtır sûresinde göze çarpan ve üzerinde en çok durulan konu hiç şüphe yok ki, Allah (cc)'ın tevhidini ispatlayan kudreti ve bu kudretinin canlı-cansız bütün mahlûkat üzerindeki tezahürüdür. Sûrenin diğer âyetleri ağırlıklı olarak birinci âyetin tefsiri niteliğinde olup esas gaye Allah'ın varlığına, birliğine, O'nun eşsiz yaratıcı kudretine delâlet eden kevnî alametleri tanıtmaktır.³⁶

Fâtır sûresi “hamd” ile başlayan sûrelerden biridir. Hatta Sebe sûresinden sonra Kur’ân’da “hamd” ile başlayan son sûredir. Bu sûre, başlangıcında ve ilk âyetlerinde Allah'ın kâinatı yoktan var etmeye kudreti olduğuna ve meleklerin vahyi tebliğ etmek için kendisiyle peygamberleri arasında elçi olarak görevlendirdiğine delâlet eden kesin delilleri ihtiva etmektedir. Aynı zamanda bu âyet meleklerin yaratılış ve kanat sayılarındaki farklılığı da bildirmektedir.

Hamd'ın Allah'a mahsus olduğu beyan edildikten sonra, Allah'ın insanlara gönderdiği herhangi bir rahmeti alıkoyup tutacak hiçbir kuvvetin bulunmadığı, Allah'ın rahmeti vermemesi halinde de onu kimsenin gönderecek kuvveti bulamayacağı beyan edilmektedir.

Sûre daha sonra, insanlara şükretmeleri için Allah'ın yer ve gök yoluyla bahşettiği nimetleri zikretmekte ve Allah'tan başka Halık'ın olmadığını hatırlatmaktadır.³⁷

Peygamber efendimiz (sav) bu sûre-i celîle’de müşriklerin yalanlamalarına karşı teselli edilmekte ve daha önce geçmiş olan Peygamberlerin de ümmetleri tarafından

34 Derveze, age, III/107; Ateş, age, VII/289.

35 Zuhaylî, age, XXII/218-219.

36 Işık, “Fâtır Sûresi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XII/240.

37 Zuhaylî, age, XXII/219.

yalanlanmış oldukları, sonunda bütün işlerin Allaha döndürüleceği beyan edilmektedir.³⁸

Daha sonra sûrede insanlara Allah'ın vaadinin gerçekliği bildirilip, dünya hayatı ve şeytana aldanmamaları konusunda uyarılarda bulunulur. Zira şeytanın insan için amansız bir düşman olduğu hatırlatılarak insanların da onu düşman edinmeleri gerektiği ifade edilmektedir.

İnkâr edenler için şiddetli bir azabın bulunduğu, iman edip salih ameller işleyenler için ise mağfiretin ve büyük bir mükâfatın bulunduğu haber verilmektedir. Aynı yerde Hz. Peygamber münkirlerin durumuna karşı teskin edilmektedir.

Rüzgârları gönderip bulutları harekete geçirenin Allah olduğu, bulutların ölü bir ülkeye yağmur yağdırarak hayat verdiği, bütün güç, kuvvet ve hâkimiyetin Allah'a ait olduğu beyan edilmektedir. Ardından insanoğlunun toprak ve bir damla sudan yaratılışına değinilerek, insan ömrünün uzayıp kısılması ve bunun bir kitapta kayıtlı olduğu bilgisi verilmektedir.

Sûre-i Celîle'de devamla, Allah'ın kullarına ihsan ettiği nimetlere dikkat çekilmekte, tatlı ve içimi kolay olan su ile tuzlu ve acı olan suyun bir olmadığı ve bunların her ikisinden de insanların, giyecek ve yiyecek bakımından istifade ettikleri beyan edilmektedir. Allah Teâlâ'nın geceyi gündüze gündüzü de geceye kattığı, kâinattaki bütün varlıkların onun emrine boyun eğdiği açıklanmaktadır. İnsanların Allaha muhtaç oldukları, Allah'ın ise hiçbir şeye, muhtaç olmadığı, dilediğinde Allah'ın her şeyi yok edebileceği, bu işlerin de onun için çok kolay olduğu beyan edilmektedir.³⁹

Fâtır sûresinin 18. âyetiyle suçların bireyselliği ilkesine değinilerek, kıyamet gününde akraba dahi olsa hatta anne baba da olsa hiç kimsenin başkasına yardım edemeyecek durumda olacağı hatırlatılmak suretiyle insanlar amellerine dikkat etmeleri konusunda uyarılmaktadır. Yine aynı âyette resulün uyaracağı zümre ve bu uyarının faydalı olacağı zümrenin vasıfları bildirilmektedir.

Kör ile görenin, karanlıklarla aydınlığın, gölge ile sıcakın ve dirilerle ölülerin bir olmadığı örnekleri üzerinden gidilerek kâfirle Mümin'in farkları temsili bir üslupla

38 et-Taberî, age, XII/139.

39 et-Taberî, age, XII/148-152.

aktarılmaktadır. Bu açıdan insanlar, yeteneklerini gerçeklere karşı açık tutanlar ve kapalı bulunduranlar olmak üzere iki guruba ayrılır. Birinci gurup mânevî hayatını sürdüren ve “gözü gören” zümredir; ikinci gurup ise ölümler ve körler gibidir. Bu psikolojik ve sosyal realite içinde peygamber sadece bir uyarıcı ve bir müjdeleyici durumundadır.⁴⁰

Daha sonra sûrede Cenab-ı Hak Resulünü yine teselli etmekte, kavminin kendisini yalanlamasına üzülmemesini tembihleyerek inkârcıları azabı ile yakalayacağını beyan buyurmaktadır. Uyarıcı gönderilmemiş hiçbir millet bulunmadığı hatırlatılarak, olası bir mazeret beyanının önüne set çekilmektedir. Zira peygamberlerin tekzip edilmesi insanlık tarihi boyunca süregelen sosyolojik bir olaydır ve bu vâkıa eski milletlerin helak edilmesi sonucunu doğurmuştur.⁴¹

Ardından Allah’ın insanlara ve diğer canlılara verdiği nimetlere işaret buyurulmaktadır. Gökten indirilen su ile değişik renklerde meyveler bitirildiği, dağların çeşitli renkli tabakalar halinde yaratıldığı, çeşitli renklerde hayvanların var edildiği belirtilmektedir. Allah’ın çok affedici olduğu ve şükürün karşılığını bolca vermekte olduğu beyan edilmektedir.

32. âyet ile Kur’ân’ın miras bırakıldığı üç gurup ve bunları özelliklerinden haber verilmektedir. Bunun akabinde cennet ve cehennem ehli ve onların hallerinden bahsedilerek uyarıcı ve müjdeleyici bir metotla durum tasvir edilmektedir.

Sûrenin sonlarına doğru ise, insanın yeryüzü için halife kılınmasından, kâfirleri küfre sevk eden sebeplerden, Allah’ın değişmez sünnetinden ve cari olan bu sünnetinin yeryüzündeki tecellilerinden bahsedilerek insanlar helak olmuş geçmiş ümmetlerden ibret almaya davet edilmektedir.

Ve nihayet Fâtır sûresi, Allah (cc)’ın rahmetinin bir tecellisi olarak insanları irtikab ettikleri cürümlerinden dolayı hemen cezalandırmadığı ve onlara hidayet fırsatları verdiği belirtilerek sona ermektedir.

Fâtır sûresinde bütün nimetlerin temeli ve başı olan dört nimetten genişçe bahsedilmiştir. Bu nimetler: Birinci îcad (yoktan var etme) sonra birinci ibkâ (dünyada rızık vererek

40 Işık, “Fâtır Sûresi”, *DİA*, TDV Yayınları, İstanbul, 1995, XII/241.

41 Işık, “Fâtır Sûresi”, *DİA*, TDV Yayınları, Ankara, 1995, XII/241.

yaşatma) daha sonra ikinci îcad (haşır) ve ikinci ibkâ (ebedî ahiret hayatı)'dır. Sûrenin başlangıcı bu birinci îcad ile olmuştur. Bu îcad ve ibkâlar da Allah'ın sonsuz kudretine delalet etmektedir⁴².

42 Ebû Hasan Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmu'd-Dürer fî Tenasübi'l-Âyâti ve's-Suver*, 1. Baskı, Mektebetü İbnü Teymiye, Mısır: Kahire, 1400h., 1980m., XVI/1.

BÖLÜM 2: FÂTİR SÛRESİNİN TAHLİLİ

Fâtır sûresinin baştan sona tahlilini yapmaya çalıştığımız bu bölümde âyetleri, tezimize kaynak olarak seçtiğimiz tefsir metinleri ışığında ele aldık. Bunu yaparken âyetlere içerdiği konulara göre birer başlık verdik. Bazen aralarında mana bütünlüğü olan birkaç âyeti aynı başlık altında inceledik. Yine bu bölümde klasik ve çağdaş müfessirlerin aynı âyet hakkındaki yorum farklılıklarını da belirtmeye çalıştık.

2.1. Tevhid Delilleri ve Kudret Tezâhürleri

Bütün ilahi dinlerin ilk ve temel ilkesi tevhid akidesidir. Kur'ân'ı kerîm'e de dikkat edildiğinde bu prensip üzerinde sıkça durulduğu görülür. Özellikle Mekkî sûreler incelendiğinde, ibadetten ziyade inanç esaslarının vurgulandığı hemen farkedilir. Tabiki bir sultana inanılıp, güvenilmesi ve onun tek hâkim olarak kabul edilmesinde; onun güç ve kudretinin kabul edilmesi önemli rol oynar.

Mekke döneminin ilk yıllarında inen Fâtır sûresinin de ilk âyetlerinde, tek tanrı inancını zedeleyen telakkilerin yıkılması ve bu konudaki muhakeme ârızalarının onarılması hedeflenmekte; Yüce Allah'ın mutlak kudret ve egemenliği ile ilgili uyarılar yapılmaktadır.

2.1.1. Kudret Tezahürü Olarak Hilkatteki Çeşitlilikler

Allah'ın kudret tezahürlerinden biri, varlıkların tek bir yaratıcının eseri olmalarına rağmen farklı farklı suretlerde olmalarıdır. Bu farklılıklar şekil bakımından olabildiği gibi renk ve özellikleri bakımından da olabilmektedir.

2.1.1.1. Meleklerin Kanat Sayılarındaki Farklılıklar ve Bunun Hikmetleri

Melekler, Allah'ın nurdan yarattığı, erkeklik ve dişilikle nitelenemeyen, üreme ve çoğalmaları olmayan nuranî varlıklardır. Kur'ân-ı kerîm bize onları; Allah'ın emirlerine isyan etmeyen ve emredildikleri şeyleri harfiyen yerine getiren varlıklar olarak tanıtmıştır. Fâtır sûresinin ilk âyetinde meleklerin yaratılış bakımından birbirlerinden farklı olabildikleri vurgulanmıştır.

الْحَمْدُ لِلَّهِ فَاطِرِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ رُسُلًا أُولِي أَجْنِحَةٍ مَّثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ إِنَّ
اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“Hamd, gökleri ve yeri yaratan ve melekleri iki, üç, dört kanatlı elçiler yapan Allah'a mahsustur. O yaratıklarından, istediğine, dilediği kadar fazla özellikler verir, çünkü O her şeye kadirdir. (Fâtır, 35/1)”

Hamd, genel anlamda nimetlere karşı yapılır. Allah'ın nimetleri de, dünyevî ve uhrevî olmak üzere iki kısımdır. Dünyevîden maksat, nimeti meydana getirmek ve onu devam ettirmektir. Uhrevî olanlar da yeniden yaratmak ve yeniden yaşatmaktır. O halde Cenâb-ı Hak'ın, “Hamdolsun, o gökleri ve yeri yaratan, karanlıkları ve aydınlığı var eden Allah'a...” (En'am, 6/1) âyeti, yaratmak demek olan dünyevî nimete bir işarettir. Buradaki hamd ifâdesi de âhiretteki beka nimetine bir işarettir. Bunun delili de bu âyetteki “Melekleri elçiler kılan” ifadesidir ki bu, “Allah o melekleri, Allah'ın kullarını (âhirette) karşılayan elçiler kılar” demektir. Nitekim Cenab-ı Hak, “Onları melekler karşılar” (Enbiya, 6/103) buyurmuştur.⁴³

Kur'ân-ı Kerîmde değişik âyetlerde bize meleklerin karakteristik özelliklerine ve görevlerinin niteliğine ilişkin bilgiler verilmiştir.⁴⁴ Ancak Kur'ân'da ilk defa meleklerin biçimlerine ve nasıl varlıklar olduklarına ilişkin bilgi ile Fâtır sûresinde bulunmaktadır.

Bu âyetteki “فطر” kelimesi, yarmak manasına gelir. Râğıb, uzunluğuna yarmak der. Ancak burada, daha önce, örneği geçmeksizin ilk olarak yaratmak mânâsına meşhur olmuştur.⁴⁵

فاطر kelimesi de bu fiilden türeyen ve ilk defa yapan (yaratan) manasında ismi faildir. İbn Kesir, Mücâhid'in İbn Abbâs'tan “Ben, “Göklerin ve yerin yaratıcı” ifâdesinin ne demek olduğunu bilmiyordum. Nihayet bir kuyu kenarında iken iki bedevi yanıma gelip tartıştılar. Biri diğerine dedi ki: “Onu ben yaptım, evvelâ ben kazmaya başladım.” Dediğini nakleder. İbn Abbas: “Buradan anlaşıldığına göre, “Göklerin ve yerin yaratıcı” ifâdesi; gökleri ve yeri ilk ibdâ eden manasındadır” der.⁴⁶

Kurtûbî'ye göre bu âyette göklerle yerin zikredilmesi ile kastedilen, âlemin tümüdür. Bununla yüce Allah, ilkin yaratmaya kâdir olanın tekrar yaratmaya da kâdir olacağına

43 er-Râzî, age, IX/221.

44 Meleklerin bazı özellikleri için bkz, A'raf, 7/206; Enbiya, 21/19-20).

45 Elmalılı, age, VI/3972.

46 İbn Kesîr, age, III/554.

dikkat çekmektedir.⁴⁷

Bu konuda Âlûsî, “Burada işarî olarak bitki ve yağmura delalet vardır, yani sanki burada yağmurla gökleri yaran (açan), bitkilerle de yeri yaran Allah’a hamdolsun” diyerek meseleyi tasavvufî açıdan değerlendirir.⁴⁸

Zemahşerî ve Âlûsî’ye göre bu âyet-i kerîmedeki جَاعِلِ الْمَلَائِكَةِ kısmı merfu olarak da okunur ki, bundaki maksat da melekleri medihdir.⁴⁹

Âyetin devamındaki أُولِي أجنحةٍ terkibi, kanat sahipleri (kanatlılar) demektir ki, أولو kelimesi ذو kelimesinin çoğulu olup sahip manasına gelir. Bu da bazı melekler iki, bazı melekler üç, bazıları da dörder kanatlı olarak yaratılmışlar demektir. Allah Teâlâ gerek kanat sayısı bakımından ve gerekse diğer yönlerden; hikmet ve meşietinin gerektirdiği şekilde yaratmasını çeşitlendirebilir. Ancak kanat bakımından asıl olan ikidir çünkü bu kanatlar insana kıyas edildiğinde ellerin konumundadırlar. Üç ve dördüncü kanatlar ise asıl olana ilavedir. Bu kanat sayısının artması Zemahşerî’ye göre uçuşu kuvvetlendirir ve uçuşa yardımcı olur. Yine Zemahşerî, bazı kitaplarda altı kanatlı meleklerin olduğu bilgisiyle karşılaştığını, bu meleklerin iki kanatlarıyla vücutlarını ileri savurduklarını, iki kanatlarıyla uçtuklarını ve diğer iki kanatlarıyla da Allah’a karşı hayâlarından dolayı yüzlerini örttükleri bilgisini zikretmektedir.⁵⁰

Melekler nurânî, latif varlıklardır ve değişik şekillerle teşekküle müsaittirler. Zira Cibril (as)’in Peygamberimiz (sav)’e Dihyetü’l Kelbî suretiyle gelmesi sabittir. Ve yine Cibril hadisinde olduğu gibi Cibril (as)’in bembeyaz elbiseli, siyah saçlı bir adam kılığına girmesi de bilinen bir husustur. Sahabe efendilerimizin Bedir savaşında kendileriyle beraber atlar üzerinde savaşan hiç tanımadıkları insanlar görmeleri de malumdur. Meleklerin kanat sayılarındaki farklılıklar, meleklerin Allah’ın emirlerini ulaştırmak için yer ve gökte kat ettikleri mesafelerin farklılığına göre de değişebilir.⁵¹

47 el-Kurtûbî, age, XIV/319.

48 el-Âlûsî, age, XXII, 161.

49 ez-Zemahşerî, age, III/297; el-Âlûsî, age, XXII/162.

50 ez-Zemahşerî, age, III/298.

51 Muhammed Tâhir b. Âşûr, *Tefsîru’t-Tahrîr ve’t-Tenvîr*, Dâru’t-Tunusiyye, Tunus, 1984, XXII/250-251.

Beydâvî meleklerin kanat sayılarındaki bu farklılığı, semâya inip çıkan meleklerin mertebelerinin farklılığı şeklinde yorumlar. Ve Allah'ın emirlerini kanatları sayesinde hızlı şekilde icra ettiklerini belirtir.⁵²

Meleklerin suretleriyle alakalı Elmalılı'nın yorumu ise daha temkinli olmuştur. Zira o, bu âyet-i kerîmeyi şöyle açıklar: Meleklerin “cenahları”nın gerçek yüzünü ve nasıl olduğunu ancak Allah bilir. Zira “Cenah” kelimesini cihet ile tevil edenler de olmuştur. İfadenin akışından anlaşıldığına göre, burada zikrolunan sayılar tam sayıyı belirleme ve sadece bu kadar olduğunu ifade etmek (tahsis) için değil, bilakis çokluğu beyan etmek içindir. Buna göre dörtten yukarı kanadı olan melek yok demek değildir. Gerçi Buhârî, Müslim ve Tirmizî, “Andolsun ki o, Rabbinin en büyük âyetlerinden bir kısmını görmüştür.” (Necm, 53/18) âyetiyle ilgili olarak İbnü Mes'ud hazretlerinden rivayet etmişlerdir ki, “Resulullah Cebraîl'i (as) altı yüz kanatla görmüştür.” Tirmizî'nin Hz. Âişe'den rivayetine göre de Resulullah (sav) Cebraîl'i (as) kendi şekliyle ancak iki kez görmüştür. Bunlardan biri Sidretü'l-Müntehâ' da, diğeri de Ciyad (atlar) içinde, altı yüz kanatlı olarak ve ufku kaplamış şekildedir.⁵³

“İki, üç ve dört kanatlı” ifadesi ile bize meleklerin yaratılış biçimlerine ilişkin kısmi bir bilgi verilmektedir. Ancak Seyyid Kutub bu tanımlamanın melekleri hayalimizde canlandırmamıza yeterli olmayacağını ifade eder ve sebebini şöyle açıklar: “Çünkü biz bu açıklamaya rağmen, meleklerin nasıl varlıklar olduklarını bilemeyiz. Bu tanımlamanın sınırlarında durulmak zorundadır, zihinlerde belirli bir tasarı canlandırmaktan kaçınılmalıdır. Zira canlandırılacak her tasarı, yanlış ve yanıltıcı olabilir. Bu konuda ayrıca Hz. Peygamber (sav)'e dayandırılan bazı açıklamalar bulunmaktadır. Fakat Hz. Peygamber (sav)'in bu açıklamaları da meleklerin biçimleri hakkında belirleyici bir tasvir ortaya koymamaktadır. Bu tür “gayb” konularının tümünde olduğu gibi bu konunun bilgisi de yüce Allah'ın elindedir.”⁵⁴

Bu âyetin devamında meleklerin kanat sayılarının dörtten fazla olabileceğini anlatmak için buyruluyor ki: *يَزِيدُ فِي الْخَلْقِ مَا يَشَاءُ* “yaratmada dilediği kadar artırır.” Dolayısıyla meleklerin kanatlarını daha çok yapabileceği gibi, diğer yaratıklarında da dilediği artırmayı yapabilir. Mesela güzel yüzler, güzel sesler, güzel saçlar, güzel hatlar,

52 el-Beydâvî, age, IV/409.

53 Elmalılı, age, VI/3973.

54 Kutub, age, VI/99.

gözlerde güzellik, boy ve endamda hoşluk, incelik, biçimde uyumluluk, organlarda tamamlık, güçte şiddet, akılda keskinlik, görüşte ve düşüncede verimlilik ve bereket, kalpte cesaret, ruhta hoşgörü, dilde güzel ifade, konuşmakta yeterlilik, işte beceriklilik vb. Neler, ne mükemmellikler, ne fazlalıklar yaratır. Bu yüzden Allah'ın yaratışını belirli suretlerle sınırlamaya kalkışmamalıdır.⁵⁵

Bu âyet-i kerîmede yer ve gökteki mahlukât arasında özellikle meleklerin zikredilmesi onların şereflerinden ve göklerin sakinleri olmalarındandır. Meleklerin resuller diye nitelendirilmelerinde ise peygamberlik vazifesine bir işaret bulunmaktadır. Yani sanki burada meleklerin Allah tarafından emirlerini yeryüzündeki resullere ulaştıran elçiler kılınması, aslında efendimizin peygamberliğinin de bir ispatıdır.⁵⁶

Görüldüğü gibi yukarıda meleklerin suretleriyle alakalı farklı-farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu âyet ve bazı hadislerdeki meleklerle kanat isnadı gerçek de olabilir yahut onların göğün derinliklerini yarıp iniş ve çıkışlarındaki güçlerinin mecâzî olarak bir anlatımı da olabilir. Biz bütün bu yorumların hakikat payının olabileceğini düşünüp, mutlak doğrunun ise Allah katında olduğunu ifade etmekte fayda görmekteyiz. Netice itibariyle âyetin bitiş cümlesinin de işaretiyle tüm bunlar Canab-ı Hakk'ın ezelî ve eşsiz kudretine delalet etmektedir.

2.1.1.2.Bitki, Dağ ve İnsanlardaki Farklılık

Yukarıdaki âyette, Allah'ın kudretinin tezâhürlerinden biri olan meleklerdeki suret farklılıkları ortaya konuldu. Aşağıdaki ayetlerde ise bitki dağ ve insanlardaki yaratılış farklılıkları zikredilmektedir. Böylece Allah Teâlâ önce gök ehlini, daha sonra da yer ehlini tasvir ederek kudretinin kapsamına dikkatleri çekmektedir.

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ أَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجْنَا بِهِ أَلْوَانَهَا وَمِنَ الْجِبَالِ جُدَدٌ بَيضٌ وَحُمْرٌ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهَا وَعَرَايِبُ سُودٌ
ثَمَرَاتٍ مُخْتَلِفًا

وَمِنَ النَّاسِ وَالْأَنْعَامِ وَالْأَنْعَامِ مُخْتَلِفٌ أَلْوَانُهُ كَذَلِكَ إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“Görmez misin ki Allah gökten bir su indirir. Onunla rengârenk, çeşitli meyveler yetiştiririz. Dağlardan da beyaz, kıvıl, simsiyah ve türlü türlü renklerde yollar var

55 Elmalılı, age, VI/3973; ez-Zemahşerî, age, III/298; en-Nesefî, age, III/332.

56 İbnü Âşûr, age, XXII/249.

etmişizdir. İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan yine böyle türlü renklerde olanlar vardır. Kulları içinde ancak âlimler, Allah'ı gerektiği tarzda tazim ederler. Muhakkak ki Allah, azîz ve gafurdur (mutlak galiptir, çok affedicidir)” (Fatır, 35/27-28)

“Görmez misin ki Allah gökten bir su indirir?”” buyruğunda sözü edilen “görmek” kalbin görmesi ve ilim sahibi olmak anlamına gelmektedir. Yani bu; Yüce Allah'ın indirdiğini kalbinle görüp buna dair bilgin olmadı mı? demektir.⁵⁷

27. âyet-i Kerîmede geçen ve renkler manasına gelen ألوان kelimesi Keşşâf sahibine göre, أجناس (cinsler) manasına gelmektedir. Yani bu kelimeyle, elma, incir, nar, üzüm gibi sınırsız sayıdaki meyve çeşitleri anlatılmak istenmiş olabileceği gibi, bu meyvelerin sarı, kırmızı ve yeşil gibi farklı renkleri de kastedilmiş olabilir.⁵⁸

Müfessir İbn Âşur ise, ‘farklı renkteki ürünler’ cümlesini açıklarken, bundan maksadın üzüm, incir elma gibi farklı meyvelerin renk farklılıkları olabileceği gibi, yine aynı cinsten olan hurma, elma, zeytin, üzüm gibi meyvelerin kendi içlerindeki renk farklılıklarının kastedilmiş olabileceğini dile getirmektedir.⁵⁹

Yine bu âyet-i kerîmede geçen جُدَد kelimesi, جدة kelimesinin çoğulu olup, hatlar, çizgiler, yollar manasındadır. Hatta eşeğin sırtındaki siyah çizgileri ifade etmek için de جدة الحمار tabiri kullanılmaktadır.⁶⁰ Beydâvî ve İbnü Âşur bu kelimenin manasına, açık ve net yol anlamını eklerken, Süleyman Ateş, cadde kelimesinin de bu kökten olduğunu ilave etmiştir.⁶¹

Âyet-i kerîmede geçen غرابيب kelimesi غرابيب in çoğulu olup, aşırı siyah, simsiyah anlamına gelir. Aynı zamanda Taif’te simsiyah olup, üzüm çeşitlerinin de en kalitelisi olan bir üzüme verilen addır. İbn Manzûr غرابيب kelimesinin bir hadiste, yaşlanmak istemeyen, genç gibi davranan adam için de kullanıldığını söyler.⁶² Arapçada kargaya da غراب denir ki siyahlığından dolayı bu isimle meşhur olmuştur. غرابيب kelimesinin

57 el-Kurtûbî, *age*, XIV/341.

58 Zemahşeri, *age*, III/307.

59 Muhammed Tâhir b. Âşûr, *age*, XXII/301.

60 Zemahşerî, *age*, III/307; el-Kurtûbî, *age*, XIV/342.

61 el-Beydâvî, *age*, IV/418; İbn. Âşûr, *age*, XXII/302.

62 Ebu'l-Fadl Cemalu'd-Dîn Muhammed b. Mükerrrem b. Menzuru'l-Afrîkî el-Mısırî, *Lisânü'l-Arab*, 1. Baskı, Dâru Sâdır, Lübnan: Beyrut, 1410 h., 1990 m., I/646-647.

türetildiği herhangi bir kelime bilinmediği için bu kelimenin camid olan غراب kelimesinden alındığı söylenmektedir.⁶³

Her ne kadar Zemahşerî ve Neseфі gibi müfessirler غريب kelimesinin سود yani siyah kelimesini te'kit için gelmiştir dese de, buradaki غرابيب سود tabirinde سود kelimesi غرابيب kelimesinin bedelidir. غرابيب kelimesi te'kid değildir. Çünkü renklerin te'kidi onların önüne geçmez.⁶⁴

Âyetteki دواب kelimesi, ayakları üzerinde yürüyen canlılar demektir.⁶⁵ أنعام sözcüğü, أنعام sözcüğünden daha geniş kapsamlıdır. Başka bir deyimle دابة her tür hayvan, buna karşılık أنعام deve, sığır, koyun, keçi gibi çiftlik hayvanları demektir.

İbn Âşur bu âyet-i kerîmelerde maksadın أنزل ve أخرجنا şeklinde fiil cümleleriyle ifade edilmesini, suyun indirilmesi ve ürünlerin bitirilmesinin tekrar tekrar ve ardarda olduğunu belirtmek için olduğunu ifade eder. Âyette أنزل şeklinde gâib sîgâsından أخرجنا şeklinde tekellüm sîgâsına geçilmesinin gayesi ise, zahir ismin Allah'ın kudretine delalette gaip isimden daha münasip olması ve minnet hissini uyandırmada tekellüm zamirinin gaip zamirinden daha münasip olmasıyla açıklanır.⁶⁶

Bu âyet-i kerîmelerde insan farklılıklarının bitki farklılıklarıyla aynı âyette zikredilmesi, faydaları bakımından birbirlerine benzer yönlerinin olmasındandır. Nitekim Hz. peygamber (sav) bir hadis-i şeriflerinde şöyle buyurmuşlardır: مَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي يَقْرَأُ الْقُرْآنَ، مَثَلُ الْأَنْثَرِجَةِ، رِيحُهَا طَيِّبٌ وَطَعْمُهَا طَيِّبٌ، وَمَثَلُ الْمُؤْمِنِ الَّذِي لَا يَقْرَأُ الْقُرْآنَ مَثَلُ الثَّمَرَةِ، لَا رِيحَ لَهَا وَطَعْمُهَا حُلْوٌ “Kur’ân okuyan mü’minin misali turunçgile (portakal-mandalina, vb.) benzer ki, onun hem tadı hem de kokusu güzeldir. Kur’ân okumayan mü’minin misali ise hurmaya benzer, hurmanın da tadı güzel ancak kokusu yoktur.”⁶⁷ Görüldüğü üzere bu hadiste Kur’ân okuyan insanla okumayanın misalleri karşılaştırılmış ve bu karşılaştırmada meyveler üzerinden icra edilmiştir.⁶⁸

63 İbnü Âşûr, age, XXII/302.

64 İbn Manzûr, age, I/646.

65 Zuhaylî, age, XXII/260.

66 İbn Âşûr, age, XXII/301.

67 el-İmâm el-Hâfız Müslim b. el-Haccâc en-Nîsâbüri, *Sahîhu Müslim*, Dâru'l-Mârifetü, 2. Baskı, Lübnan: Beyrut, 1428 h., 2007 m., Salâtü'l-Müsâfirîn, Fâziletü Hâfizu'l-Kur'an, s. 365.

68 İbn Âşûr, age, XXII/303.

İnsan renklerindeki değişikliği İbni Âşur, onların beyaz, siyah, sarı, kırmızı gibi, coğrafi şartlara göre farklılıklar göstermesi şeklinde açıklamıştır.⁶⁹

Bu âyet-i kerîme, tek bir sudan çeşitli meyveler çıkardığı için, Allah'ın kudretine ve hür irâde sahibi oluşuna getirilen bir başka delildir. Müfessir Râzi'ye göre burada kullanılan ifadelerde birkaç incelik bulunmaktadır:

a) Allah Teâlâ, önce أنزل “indirdi”, sonra da أخرجنا “çıkardık” buyurmuştur. Allah Teâlâ, “Görmedin mi, Allah gökten bir su indirdi” buyurmuştur. Bunu duyan kimse eğer câhil birisiyse, “Yağmurun yağışı, ağır olduğu için tabidir” diyebilir. Ancak ona, “Bu su ile çeşitli meyveler çıkarttık” ayet-i zikredilince onun, “Bu da tabidir” demesi imkânsızdır. Binâenaleyh “bu, Allah'ın irâdesiyledir” denilir. Bunun Allah'tan oluşunu açıkça ifade etmek için, Cenâb-ı Hak bu işi, bizzat kendisine nisbet ederek anlatmıştır.

b) Cenâb-ı Hak, “Dağlardan da, beyaz beyaz, kırmızı kırmızı, renkleri çeşitli ve kuzgûnî siyah yollar (yaptık)” buyurmuştur. Sanki birisi, “Meyvelerin farklı farklı oluşları, bölgelerin farklılığından kaynaklanmaktadır. Baksana zağferan ve benzeri bazı bitkiler, her yerde yetişmezler” demiş de, bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “Bölgelerin, toprakların farklılığı da, ancak Allah'ın iradesiyledir.” demiştir.

c) Cenâb-ı Hak sanki içinde bulunduğumuz bu âlemdeki mahlukâta bulunan delilleri ikiye ayırmıştır: Canlılarda olan, cansızlarda olan. Cansızlar da, ya bitkiler, ya madenlerdir. Bitkiler, cansızların (hareketsizlerin) en kıymetlisi olup, Hak Teâlâ buna, “O (yağmurla) çeşit çeşit meyveler çıkardı” buyurarak işaret etmiştir. Daha sonra madenlerden de, “Dağlardan da...” ifadesiyle bahsetmiş, bunun peşisıra da canlılardan bahsederek, işe onların en şerefli olan insanla başlayıp, “insanlardan...” demiş, sonra hayvanları zikretmiştir. Çünkü hayvanların insana faydası, bu hayvanların canlı olmalarına bağlıdır.⁷⁰

İbn Kesîr insan ve hayvanlardaki hilkat farklılığını şu şekilde izah etmiştir: İnsanlardan kimisi Berber, Habeş ve siyâhî kavimlerdendir. Sakâlibe ve Rûm ırkı ise son derece beyazdırlar. Araplar bunların arasındadır. Hintliler bunlardan biraz daha farklıdırlar. Bunun için Allah Teâlâ bir diğer âyet-i kerîme'de şöyle buyurmaktadır: “O'nun

69 İbn Âşûr, age, XXII/303.

70 er-Râzi, age, IX/235-236.

(varlığının ve kudretinin) delillerinden biri de: Gökleri ve yeri yaratması, lisanlarınızın ve renklerinizin farklı olmasıdır. Elbette bunda bilen ve anlayan kimseler için ibretler vardır.” (Rûm, 30/ 22) Yolda yürüyen canlılar ve dört ayaklı hayvanlardan da muhtelif renkte olanlar vardır. Hattâ bir cinsin bir tek türü içinde bile muhtelif renkler bulunur. Bir tek hayvanın bazı kısmı alacalıdır, bazı kısmı da diğer renktedir.⁷¹

Çağdaş müfessirlerden Seyid Kutub, hilkatteki bu farklılıkları klasik müfessirlerden biraz daha farklı olarak şöyle izah etmektedir: Hiçbir meyve türünün rengi başka bir meyve türünün rengi ile aynı değildir. Hatta aynı türden iki meyvenin bile renkleri aynı değildir. Aynı türden iki meyve ele alınıp yakından incelendiğinde, mutlaka renkleri arasında fark bulunmaktadır. Daha sonra âyette meyvelerin renklerinden dağlara geçilmektedir. Çünkü taşların, kayaların renkleri ile meyvelerin renkleri arasında ilginç bir benzerlik bulunmaktadır. Daha sonra sıra insanların renklerine gelmektedir. Bu gözlem sadece ırkları birbirinden ayıran ana renk farklarını vurgulamakla bitmez. Bu temel renk ayırımının ötesinde her fert, kendi renkdaşlarından şu ya da bu oranda farklıdır. Hatta bu renk farklılığı aynı gebelik dönemini ve aynı ana karnını paylaşmış olan ikiz kardeşler arasında bile görülür. Âyet-i Kerîmede son olarak sıradan hayvanların ve çiftlik hayvanlarının renklerinden söz edilmektedir. Çiftlik hayvanlarının ayrıca anılmalarının sebebi, bunların insanların yakınında yaşamaları, evcil olmalarıdır.⁷²

Yukarıda müfessirlerimiz genel olarak insanların fiziksel farklılıklarını zikretmişlerdir. Süleyman Ateş ise, insanların fiziksel farklılıklarının yanı sıra, onların manevi bazı farklılıklarına da değinmiştir: İnsanlardan kiminin rengi beyaz, kiminin kırmızı kiminin de siyahtır. Bu genel vasıflar içinde her insan ve her yaratık ötekinden başkadır. Hiçbiri ötekinin aynı değildir. İnsanlar birbirlerinden âlimlik, cahillik, anlayışlılık ve anlayışsızlık yönleriyle ayrılırlar.⁷³

Netice olarak ister ilk nazarda göze çarpan ister daha dikkatli bir incelemeyle tespit edilen bu farklılıkların çoğu son tahlilde biçimseldir; özü itibariyle bunların tamamı tek bir şeye işaret etmektedir ki o da böylesine bir ahenk içerisinde bu çeşitliliği sağlayan irâde ve güçtür. Bunun anlaşılmasını kolaylaştırmak üzere, türlü renkler taşıyan bitkisel

71 İbn. Kesîr, age, III/561.

72 Kutub, VI/129-130.

73 Ateş, age, VII/302.

ürünlerin varlığını bir kaynağa yani suya borçlu bulunduğu, onu da indirenin Yüce Allah olduğu belirtilmiştir.⁷⁴ Bütün bunlarla Allah'ın bu güç ve kuvvetini en iyi şekilde idrak eden âlimlere işaret edilerek, onların Allah'ı gerektiği tarzda ta'zim ettikleri vurgulanmıştır.

2.1.1.3. Mutlak Güç Sahibi Olan Allah 'ın (c.c) Rahmeti

Kâinatta her şey ve her mesleğin bir uzmanı ve numunesi olabilir. Mesela bir ressam, kendi hayal gücü ve ufku ölçüsünde mütevâzi bir kâinat manzarası ortaya koyabilir. Ama hiç şüphe yok ki ortaya koyduğu bu eser, yine kinattaki izlenim ve gözlemlerinin bir neticesidir. Yani onun yaptığı bu resmin ilham kaynağı olan çevresindeki somut varlıkların şekillendiricisi de, Allah'tır. Aşağıdaki âyet-i kerîme de bize bu büyük kudretin dilemesi olmadan hiçbir şeyin olamayacağını göstermektedir.

مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

“Allah'ın insanlar için açtığı rahmeti kısılabilecek yoktur, O'nun kısıtığını da O'ndan başkası açamaz. O mutlak galiptir, hikmetle yönetendir.” (Fatır, 35/2).

Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın şu sözüne benzemektedir. “Allah, sana bir sıkıntı verirse; onu yine ancak Allah giderir. Sana bir iyilik dilediği takdirde; O'nun lutfunu geri çevirecek de yoktur.” (Yûnus, 10/107).

Âyet-i kerîmedeki rahmetten maksat, nimet, rızık, yağmur, sıhhat, ilim, emanet ve bunlar gibi saymaya gücümüzün yetmeyeceği nice nimetlerdir. Burada “Rahmet” kelimesinin marife (belirli) değil de nekre (belirsiz) olarak gelmesi Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsadığı, belli bir şeye munhasır olmadığını yani semavî ve arzî her yönlü rahmeti kapsadığını ifade etmek içindir.⁷⁵

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede, hayrın anahtarlarının ve kilitlerinin kendi elinde olduğunu beyan etmektedir. Allah, insanlar için bir hayır ve rahmet kapısı açarsa artık onu kapayabilecek hiçbir kimse yoktur. Yine Allah (c.c), hayır ve rahmet kapısını kapatırsa artık onu açacak da yoktur. Zîra bütün işler onun elindedir. O, herşeye galiptir.

74 Karaman ve diğerleri, age, IV/465.

75 ez-Zemahşerî, age, III/298; el-Kurtûbî, age, XIV/321. el-Âlûsî, age, XXII/164-165.

Suçlu olanı cezalandırır. Suçluyu ondan kimse kurtaramaz. O, bütün yaptıklarında hikmet sahibidir. Rahmet kapılarını açması da kapatması da bir hikmete binaendir.⁷⁶

Peygamber Efendimiz (sav) her namazdan sonra “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur. O, tektir, onun hiçbir ortağı yoktur. Mülk onundur, hamd ona mahsustur. O, herşeye kadirdir.” der ve şöyle dua ederdi: “Ey Allahım, senin verdiğine engel olacak yoktur. Engel olduğunu da verecek yokur. Ciddi olanın ciddiyeti (onun alacağı herhangi bir tedbir) sana karşı kendisine hiçbir fayda sağlamaz.”⁷⁷

Bu âyet bağlamında müfessir Seyid Kutub, insanın Allah’ın rahmeti eşliğinde ve rahmetinden yoksun olarak yaşadığında karşılaşacağı durumu sosyo-psikolojik açıdan çok güzel bir şekilde karşılaştırmıştır. İnsan Allah’ın rahmetinin eşliğinde olunca, zindan hücrelerinin kuytu köşelerinde, işkence hücrelerinde ve ölümün kapanında bile olsa darda olmaz. Buna karşılık Allah’ın rahmetinden yoksun kalan kimse nimet ve refah denizlerinde yüzse bile rahatlık ve genişlik bulamaz. Allah’ın rahmeti ile bütünleşen kalplerden mutluluk, hoşnutluk ve güven pınarları fışkırır. Buna karşılık Allah’ın rahmetinin uğramadığı kalplerde endişe, keder, bezginlik, ızdırıp ve sıkıntı akrepleri cirit atar. Allah insana vücut sağlığı ve maddi güç verdiğinde eğer bunlara O’nun rahmeti eşlik ederse, sahipleri için nimet, onurlu hayat ve yaşama zevki kaynağı olurlar. Eğer bu nimetler yüce Allah’ın rahmetinden ayrı düşerlerse sahiplerinin başına belâ kesilirler. Geniş bilgi, uzun ömür, iyi mevki de öyledir. Bunların hepsi yüce Allah’ın rahmetinin eşliğinde başka, yüce Allah’ın rahmetinden yoksun kaldıklarında başka olurlar. Az bilgi meyve verebilir, yararlı olabilir. Kısa ömür bereketli ve verimli olabilir. Az gelir, Allah’ın rahmeti sayesinde, insana mutluluk sağlayabilir.

Yüce Allah’ın rahmetini isteyen herkes her yerde ve her durumda onu yanı başında bulur. Hz. İbrahim bu rahmeti ateşin içinde buldu. Hz. Yusuf onu kuyunun dibinde ve zindanda buldu. Hz. Yunus onu üç katlı karanlığın altında, balığın karnında buldu. Hz. Musa onu her türlü güçten ve korumadan yoksun olduğu bebeklik döneminde nehrin dalgaları arasında ve pusuda bekleyen, her yerde kendisini arayan azılı düşmanı Firavun’un sarayında buldu. Mağaraya sığınan genç mü’minler onu bir mağaranın kuytu

76 et-Taberî, age, XII/138.

77 Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîra b. Berdizbe’l-Buhârî, *Sahîhu’l-Buhârî*, el-Mektebetü’l-İslâmiyyetü, Türkiye: İstanbul, ts., I/205; Müslim, age, Kitâbü’l-Mesâcid ve Mevâdii’s-Salâti, Bâbü İstihbâbü’z-Zikri ba’de’s-Salâti , s. 283.

köşesinde buldular. Oysa onlar onu önce köşklerde ve evlerinde aramışlardı da sonra birbirlerine şöyle demişlerdi:

“Öyleyse mağaraya sığınınız, Rabb'iniz engin rahmetinden size bir pay göndersin ve şu işinizde size kurtuluş yolu göstersiz (Kehf, 18/16)

Peygamberimiz ile yakın dostu Ebu Bekir bu rahmeti Kureyşlilerin iz süren yoğun kovalamaları altında bir mağarada buldu. O'nu O'na sığınan herkes bulur. Yalnız bunun için diğer insanın her şeyden ümidini kesmiş olması, başka hiçbir yerde güç vehmetmemesi, başka hiçbir yerden rahmet beklememesi, bütün kapılardan yüz çevirerek tek Allah'ın kapısına yönelmiş olması gerekir.⁷⁸

Bu ayet-i kerîmede, Allah'ın rahmetinin gazabını geçmiş olduğuna takdim cihetinden delil bulunmaktadır. Zîra Cenâb-ı Hak, rahmet kapılarının açıldığını, öncelikle belirtmiştir. Rahmetini kesme uyarısını ise ikinci planda dile getirmiştir. Bu da O'nun rahmetinin gazabını geçtiğinin açık bir delilidir.⁷⁹

Ferrâ ise burada Allah'ın rahmetine delil olarak, bu âyetteki مَا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا kısmında, ismi mevsul olan مَا harfine dönen zamirin, müennes olarak gelmesini gösterir. Zira burada, ismi mevsule dönen zamirin müzekker olarak da gelmesinin caiz olduğunu, ancak rahmet delaletinin, müennes kipiyle sağlanacağı için böyle getirildiğini ifade eder.⁸⁰

Daha sonra Cenâb-ı Hak, “Şüphe yok ki Allah عزيز yani kudreti kâmil; حكيم yani, ilmi kâmil olandır” buyurmuştur.

وَهُوَ الْعَزِيزُ Aziz, iradesine, kudretine karşı gelinmek ihtimali yok, hiçbir kayıt ve şartın tesiri altında bulunmayan, hiçbir kanun ile kayıtlı olmayan, istediği harikayı yapan yenilmez galip demektir.⁸¹

الْحَكِيمُ kelimesi de “ O hüküm ve hikmet sahibidir, hikmet ve adaletinin gerektirdiğini yapar, maslahata binaen hüküm verir, yanlış hüküm vermez” demektir.⁸²

78 Kutub, age, VI/100-102.

79 er-Râzî, age, IX/222.

80 Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad el-Ferra, *Meâni'l-Kur'ân*, 3. Baskı, el-Mezraatü Binâyetü'l-Îmân, Lübnan: Beyrut, 1403 h., 1983 m., III/366.

81 el-Beyzâvî, age, IV/410; el-Âlûsî, age, XXII/165; Elmalılı, age, VI/3974.

82 el-Âlûsî, age, XXII/165.

Elmalılı Hamdi Yazır da Allah Teâlâ'nın bu vasıflarını şöyle izah etmiştir: “İzzet ile fail olduğu gibi, hikmet ile de faildir. O'nun yaratmasından hikmetler, kanunlar çıkar, bu sayede ilimler fenler edinilerek sebeplerine sarılmakla nimetlerine erilir. İzzetinin sınırına yanaşılmaz, yani eserlerinin hikmetinden çalışma ve çabalama ile yararlanılır. İzzet ve rahmetiyle peygamber, kitap gönderir. Hikmetiyle din ve ilim öğretir.”⁸³

2.1.1.4. Rızık Veren Tek Varlık Allah (cc)

Yaratıcı ve gözetici olmanın gereksinimlerinden biri de raiyetindekileri görüp gözeterek onlara sahip çıkmaktır. Nasıl anne baba dünyaya gelmesine vesile oldukları evlatlarını kendi hallerine bırakıp, onları ölüme terk edemezse, aynı şekilde o anne babaya bu merhamet duygusunu veren Allah Teâlâ da kullarını yarattıktan sonra kendi hallerine bırakmamaktadır. Bilakis gerek Kur'ân-ı Kerîm ve gerekse hadis-i şeriflerden anlaşıldığı üzere, Allah Teâlâ sebeplere riâyet edip, kendisine tevekkül eden kullarını rızıklandıracağını beyan etmektedir. Allah'ın rızık veren tek varlık olması, onun kudretinin farklı bir tezahürüdür.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اذْكُرُوا اللَّهَ عَلَيْهِمْ هَلْ مِنْ خَالِقٍ غَيْرُ اللَّهِ يَرْزُقُكُمْ مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ فَاتَّقُوا تَوْفِيقُونَ

“Ey insanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetlerini hatırlayın: Düşünün: göklerden ve yerden sizi rızıklandıran Allah'tan başka bir yaratıcı mı var? Ondan başka tanrı yoktur. Böyle iken nasıl oluyor da (imandan inkâra) çevriliyorsunuz? (Fatır, 35/3)

“Ey İnsanlar! Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın” buyruğunda geçen “hatırlama” (zikir) ifadesi şükretmek, yani nimetlerine şükürle karşılık vermek anlamına gelmektedir.⁸⁴

Bu nimetlerin en büyüğü de hiç şüphesiz, kendisine tâbi olan insanları ebedi nimete, yani cennete ulaşmalarına vesile olan Hz Muhammed (as)'in peygamberliğidir.⁸⁵

Bu âyet-i kerîmedeki hitap umumidir, tüm insanlardır. Ancak Zemahşerî ve Âlûsî burada İbn Abbâs'tan gelen ve Mekke halkının kastedildiğini savunan bir rivayeti zikretmişlerdir. Bu rivayete göre de Allah Teâlâ onlara yani Mekke halkına, insanlar çevrenizde kargaşa ve sıkıntılar içinde yaşarken, siz Mekke halkına hareminde güven

83 Elmalılı, age, VII/3974.

84 el-Kurtûbî, age, XIV/321; İbnü Âşûr, age, XXII/254.

85 İbn Âşûr, age, XXII/254.

içinde yaşamanızı sağladı ve dünyanın bütün nimetlerini size temin etti, siz de bunları hatırlayıp şükredin O'na nankörlük etmeyin, diye hitap olunmuşlardır.⁸⁶

Âyetteki soru edatı olan هَلْ (hel) kelimesi, istifham-ı inkârîdir.⁸⁷ İşte bundan dolayı مِنْ (min) harfi cerri ile geldi ki, bu da olumsuzluk manasını kuvvetlendirmeye yarar. Ve yine soru edatı olarak hemze değil de هَلْ (hel) in kullanılması هَلْ (hel) in daha kuvvetli (tekitli) olmasından dolayıdır.⁸⁸

Buradaki يَرْزُقُكُمْ (rızık veren) cümlesinin خَالِقِ (yaratan) kelimesi için ikinci bir sıfat olması muhtemeldir. Çünkü buradaki maksat şükretmeleri için Allah'ın nimetlerinin hatırlatılmasıdır. Ve elbette ki yaratıcı da rızık verici olmalıdır, aksi takdirde yaratıcılığına hanel gelir ve mahlukât da rıziksız hayâtiyetlerini devam ettiremez ve helâka sürüklenir. Bu takdirde yaratması abes olur, nimet değil nikmet olur. Bu da ilahlığın hikmetine aykırıdır. Böylece bu ayet sadece yaratıp bırakmaya değil, hem icat hem de imdada (destekleme, gözetme) delalet etmekte ve bu büyük nimeti hatırlatmaktadır.⁸⁹

Müfessir Mevdûdî'ye göre burada birinci ile ikinci cümle arasında latif bir boşluk bırakılarak, okuyucunun kafasında şöyle canlı bir manzaranın oluşması istenmektedir; Burada yerden ve gökten kimin rızık verdiği sorulup ortalığı bir sessizlik kaplamaktadır. Mecliste herkes susunca, bu sefer cevabı hatibin kendisi vermektedir: “Allah'tan başka ilah yoktur ve O'ndan başka hiçkimse size rızık veremez. Bunu bildiğiniz halde niçin kandırılıyor ve başkalarına kulluk yapıyorsunuz? Yaratan ve rızık veren sadece Allah ise, itaate ve ibadete layık olan da sadece O'dur.”⁹⁰

Âyet-i kerîmenin bu kısmında rızık verenin kim olduğu belirtildikten sonra, devamında ise bu rızıkların hangi yollardan sağlandığı مِنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ (yerden ve gökten) tabiriyle belirtilerek Razzak olan Allah'ın aynı zamanda Rahman olduğu da belirtilmiştir.

İbn Âşûr'a göre âyet-i kerîmeye bu kısmın ilave edilmesiyle Allah Teâlâ kullara rızık kaynaklarının çeşitliliğini hatırlatmaktadır. Bu kaynaklar ise semavî ve arzî olmak üzere ikiye ayrılır. Semavî olanlar şunlardır; Allah'ın gökten yağmuru indirmesi ve

86 Zemahşerî, age, III/299; el-Âlûsî, age, XXII/165.

87 İstifham-ı inkârî: Olumsuzluk manası veren soru edatı demektir.

88 İbn Âşûr, age, XXII/254.

89 İbn Âşûr, age, XXII/254-255.

90 Mevdûdî, age, IV/544.

insanlarında bu yağmur sularından içme suyu veya temizlenmek için yararlanmaları, yine bu sular vasıtasıyla ağaç ve otlarını, bitkilerini sulamalarıdır. Alah Teâlâ'nın gökten bahşettiği nimetlerden bir diğeri de, ısı ve ışığınan yararlandığımız güneş ve gece kendisiyle yol bulmaya yarayan yıldızlardır. Ve yine insanların avlandıkları birçok kuş türü de bu semavî nimetlerden sayılmaktadır. Allah Teâlâ'nın yeryüzünden insanlara bahşettiği nimetlere gelince, bunlar ise çoktur saymakla bitmez. Birçok meyve ve sebze çeşitleri, madenler, ot ve bitkiler, denizlerdeki sayısız balık çeşitleri bunlardan sadece bir kısmıdır.⁹¹

Alla Teâlâ kullarına tek nimet verenin kendisi olduğunu ve bu nimetlerin de hangi yollardan kullarına ulaştırdığını zikretmiştir. Tabi bütün bu nimetlere karşı da tek isteği şükürdür. Ancak âyet-i kerîme öyle bir kelime ile neticelenmektedir ki, buradan da insanların o nimetlerin gereği olan şükürü eda etmedikleri anlaşılmaktadır.

Âyet-i Kerîme şu şekilde neticelenmiştir: “O'ndan başka hiçbir ilâh yoktur. O halde nasıl olup da (tevhitten) döndürülüyorsunuz?” Buradaki تَوَفَّقُونَ (döndürülüyorsunuz) kelimesi Arapça'da أَفَكَ (efike) fiilinden gelir ve bunun manası yalan konuşmaktır. Aynı zamanda haktan ve doğrudan yalana ve bâtıla döndürme manasına da gelir. المؤتفكات kelimesi de buradan türetilir ve Lut (as)'ın kavminin şehirleri için kullanılır. Bu şehirlerin bu isimle isimlendirilmelerinin sebebi ise onların işledikleri cürümlerden dolayı alt üst olmalarıdır. Zira bu kelimedede inkılâp manası da vardır.⁹²

Bilindiği üzere Hz. Âişe'nin başına gelen hadiseye de iftira manasında ifk hadisesi denmektedir. Bu kelimenin mastarı olan إِفَكَ “yalan ve iftira” demektir zira yalan doğru ve haktan döndürülmüş bir sözdür. O zaman buradaki mana Yüce Allah'ın tevhidini nasıl yalanlayabilirsiniz? demektir.⁹³

Bütün bunların sonunda sanki Allah (c.c) kullarına şöyle seslenmektedir; “Ey insanlar, Allah'ın hayır kapılarını açarak size lütfettiği nimetlerini ve temin ettiği rahat geçimi düşünün. Sizi Allah'tan başka göklerden ve yerden çeşitli nimetleriyle rızıklandırabilecek biri var mıdır? ki ona kulluk edesiniz. İyi bilin ki Allah'tan başka

91 İbn Âşûr, age, XXII/255.

92 İbn Manzûr, age, X/390-391.

93 el-Kurtûbî, age, XIV/322.

kendisine kulluk edilecek hiçbir mabud yoktur. O halde Allah'ı bırakıp da başka birşeye kulluk etmeyin. Zira o kulluk ettiğiniz şeyler size ne bir menfaat ne de bir zarar verebilirler.⁹⁴

Âyetin bu kısmı bütün delillerin zikrinden sonra netice olarak gelmiştir. Çünkü buraya kadar Allah Teâlâ'nın ulûhiyet ve rezzaklıktaki tekliği ispat edilmiştir. Bu iki vasıf, ilah olmanın en bariz vasıflarıdır. Netice olarak âyet-i kerîme, Allah'ın kullarına bu ihsanına karşı kulların tavırlarına bir serzeniş ve gizli bir uyarı ile sonuçlanmaktadır. Zira Allah'ın kullarına yer ve gökten bunca nimetine karşın, kulların ona şirk koşması bir vefasızlık ve nankörlük örneğidir. Âyetin son kısmı ile bu nankörlüğe dikkat çekilmiştir. Ancak bunu yaparken Allah teâlâ kullarını inciltmeyecek bir ifade tarzı kullanarak, onları kıymet bilmeye sevk etmiştir.⁹⁵

2.1.1.5. Ölmüş Yerin Dirilişi ve Haşır

Bundan önceki kısımda yani Fâtır sûresi 3. âyette geçtiği üzere her şeyin yönetim ve idâresi mutlak güç sahibi Allah'a aittir. Yasin sûresinde görüldüğü gibi, O (cc) dilediği takdirde her şey bir “ol” emriyle vucut buluverir. Yine aynı sûrede, çürümüş kemiklerin Allah (cc) tarafından diriltileceği ifâde edilir. Bu âyette de yine o yegâne güç sâhibine dikkat çekilmekte ve ölü toprağı nasıl yeşertiyorsa, vefatından sonra insanları da aynı şekilde haşredeceğine dikkat çekilmektedir.

وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيَّاحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فُسُقْنَاهُ إِلَى بَلَدٍ مَيِّتٍ فَأُحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا كَذَلِكَ النُّشُورُ

“Allah o yüce Zattır ki rüzgârlar gönderir. Onlar bulutu kaldırır, derken onu ölü bir beldeye sevk ederiz ve onunla ölümünden sonra yeryüzüne hayat veririz. İşte ölülerin diriltilmesi de böyledir.” (Fâtır, 35/9)

94 et-Taberî, age, XII/139.

95 Çalışmamızı *Fâtır sûresi* bağlamında yaptığımız için Allah Teâlâ'nın rezzaklığı ve rezzaklığındaki tevhidini de bu bir âyet çerçevesinde inceledik. Sadece bu âyet kapsamında dahi Allah'ın kullarına bahsettiği nimetlerinin saymakla bitmeyeceği anlaşılmaktadır. Cenab-ı Hakk'ın Razzaklığına dair bazı âyetler için bkz. (Bakara, 2/22; Ra'd, 13/26; Hac, 22/58; Rum, 30/37; Ğâfir, 40/15; Zâziyat, 51/58).

Âyet-i Kerîme'deki الرَّيَّاحُ kelimesi “rîh” kelimesinin çoğuludur; Hareketli hava, güç, kuvvet ve rüzgâr manalarına gelir. Rağıb, Kur'ân'da bu kelimenin müfredinin azap ve helak için, çoğulunun ise nimet ve rahmet için kullanıldığını ifade eder.⁹⁶

Bu âyette Allah Teâlâ birinci fiili, gâibe isnat ederek أَرْسَلَ “ersele” (salıverdi) buyurmuş; diğer fiili mütakellime nisbet ederek فَسَقْنَا “Biz onu süreriz” buyurmuştur. أَحْيَيْنَا (canlandırırız) fiilinde de durum aynıdır. Râzi bunu şöyle açıklar: Burada Cenâb-ı Hak, önce kendisini fiillerinden bir fiil ile yani salıverme fiiliyle tanıtmış, bu tanıtmaya işi yapılıncaya, “İşte tanıdığın benim ki, bulutları yürütüp, arzı dirilttim” demiştir. Dolayısıyla birincisinde onu, enteresan bir fiil ile tanıtmaya işi olmuş, ikincisinde ise, nimeti hatırlatmıştır. Çünkü rüzgâr ve bulut nimetinin kemâli (tam olması), bulutları sevk etme ve toprağı canlandırma ile ilgilidir.⁹⁷

Rüzgârların esmesi, hür ve irade sahibi bir faile (bir yaratıcıya), açık bir delildir. Çünkü rüzgâr bazen diner, bazen eser. Estiğinde de bazen sağa, bazen sola hareket eder. Dolayısıyla bütün bu farklı durumlar bir musahhirin, (boyun eğdirici-emredici) bir müdebbirin (idare edenin) ve her şeyi ölçü dâhilinde yapan bir müessirin varlığına ve kudretine delildir.⁹⁸

Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'in birçok yerinde, yağmurlar vasıtasıyla yeryüzüne hayat bahşettiği gibi, insanları diriltmeyi dilediğinde onlara da tekrar hayat vereceğini beyan etmektedir. Böylece bizlere, öldükten sonra dirilmenin muhakkak olduğunu ispat etmektedir.⁹⁹

Cenab-ı Hak çoğunlukla, ölümünden sonra yeryüzünün dirilişini, diriliş günü için örnek verir. Hacc sûresinde olduğu gibi, burada da Allah bu noktaya dikkat çekerek kullarını uyarıyor. Bilindiği gibi yeryüzü katı, bitkisiz, ölü bir toprak yığını haline geldiğinde Allah Teâlâ su taşıyan bulutları oraya gönderir ve üzerine yağmur indirir. Bu yağmur ile toprak hareketlenir ve her çiftten güzel çiftler yetiştirir. İşte cesetler de böyledir. Allah Teâlâ onları diriltilip haşretmek istediğinde Arş'ın altından bir yağmur yağdırır da bütün yeryüzünü kuşatır. Bitki tanesinin topraktan yeşerdiği gibi cesetler de topraktan çıkar.

96 er-Râğıb el-İsfehânî, *Müfredâtü Elfâzü'l-Kur'ân*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Lübnan: Beyrut, 1412 h., 1992 m., “ra” mad., 370.

97 er-Râzî, age, IX/225.

98 er-Râzî, age, IX/224-225.

99 et-Taberî, age, XII/143.

Bunun için sahih bir hadiste şöyle vârid olmuştur: “Âdemoğlunun her uzvu çürür ancak kuyruk sokumu müstesna. Ondan yaratılmıştır ve onunla birleştirilecektir.”¹⁰⁰ Bunun içindir ki Allah Teâlâ “İşte diriliş de böyledir.” buyurmaktadır. Ebu Rezîn'in naklettiği bir hadiste buyrulur ki: Ey Allah'ın Rasûlü, Allah ölüleri nasıl diriltir? Yaratılıştan bunun delili nedir? Diye sorulduğunda Allah Rasûlü şöyle buyurmuştur: “Ey Ebû Rezîn sen kavminin vadisinde bir yere uğramadın mı ki ikinci uğradığında oranın değişip yemyeşil olduğunu göresin? Ben evet dedim. Rasûlullah (s.a), İşte Allah ölüleri de böyle diriltir” buyurdu.¹⁰¹

Âyetin sonunda “İşte yeniden diriliş olayı da böyledir.” ifadesinde görüldüğü gibi burada yalın, sade, hemen anlaşılabilir bir ifade kullanılmakta, hiçbir karmaşık yan, tartışmaya yol açacak hiçbir belirsizlik bulunmamaktadır. Ancak ortaya konan bu teşbih her ne kadar açık olsa da, Râzî âyetin bu cümlesini zihinlere biraz daha yaklaştırmak için şu tespitlerde bulunmaktadır: Ölü toprak, kendisine uygun hayatı kabul ettiğine göre, canlının uzuvları da hayatı kabul eder. Rüzgârın, bulut kütlelerini biraraya getirmesi gibi, Allah da, canlıların uzuvlarını, parçalarını ve eşyanın parçalarını biraraya getirebilir. Râzî'nin bu âyetle ilgili son tespiti ise, “Rüzgârı ve bulutu, ölü bir toprağa sürüp götürdüğümüz gibi, ruhu ve hayatı da ölü bir bedene sevkederiz” şeklinde olmuştur.¹⁰²

Sıcak rüzgârlar buharlaşmaya yol açarlar. Soğuk rüzgârlar da bu buharları yoğunlaştırıp bulut haline getirirler. Sonra yüce Allah, bu bulutları, hava akımları aracılığı ile değişik hava katmanlarına gönderir. Bu bulutlar sağa sola dağılarak yüce Allah'ın istediği, sürükleyicileri olan rüzgârların ve hava akımlarını O'nun izni uyarınca götürdükleri yerlere giderler. Sonunda dilediği bir yere, “ölü bir yöreye” varırlar. Burası yüce Allah'ın bilgisinde o bulut aracılığı ile hayata kavuşacağı belirlenmiş bir yöredir. Hiç şüphe yok ki şu yeryüzündeki tek hayat kaynağı sudur, canlı olan her şey sudan meydana gelmektedir. “Bu bulutlar aracılığı ile ölü toprağı diriltiriz.” âyeti insanların umursamazlıkları ve ilgisizlikleri arasında her an olan olağanüstü olayı belgeler. Her an

100 Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981. Sünnet, 22; Malik b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, İstanbul, 1981, Cenâiz, 49; Abdurrahman b. Şuayb en-Nesâî, *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul, 1981, Cenâiz, 117; Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1981, İbn Mâce, Zühd, 32.

101 İbn Kesîr, *age*, III/556.

102 er-Râzî, *age*, IX/225.

bu olağanüstü olay olduğu halde, insanlar ahiretteki yeniden dirilmeyi akıllarına sığdıramazlar, oysa bu olay dünyada her gün gözleri önünde yinelenmektedir.¹⁰³

Görüldüğü gibi burada, Hz. Peygamber (sav)’in, bu hayatın ardından yeni bir hayatın geleceği ve herkesin burada yaptıklarından sorguya çekileceği yönündeki uyarılarını mantıksız bulan ve çoğu zaman alayla karşılayan inkârcılara, insanlara öldükten sonra tekrar hayat vermenin yüce Allah’ın kudret ve azametini kavrayanlar için hiç de yadırganacak bir şey olmadığını anlatan bir örnek verilmektedir. Rüzgârların oluşturulması, onların bulutları harekete geçirmesi, bulutların yağmura dönüşmesi, yağmurun kurumuş toprağı canlandırması şeklinde sıralanan ve ilim, hikmet, kudret gerektiren bu olaylar dizisi üzerinde birazcık düşünmek, bunları gerçekleştiren gücün sahibi için insanları öldükten sonra diriltmenin kolaylığını anlamaya yetecektir.¹⁰⁴

Ne var ki bu kolaylık olaylara Allah Teâlâ cihetinden bakıldığında böyledir. İnsanlar için bütün bu icraatları gerçekleştirmek imkânsızdır. Ölü toprağı can veren Allah’ın ruhsuz bedenlere ruh üflemesi, tamamen ona ait bir kudretin tezahürüdür.

2.1.1.6. Geceyi Gündüze Gündüzü Geceye Katan Allah

Fâtır sûresi 9. Âyetin konusu, öldükten sonra dirilme idi. Buna açık misal ve benzetme olarak da yağın yağmurla yerin yeniden bitkilerin yeşermesine imkân verir duruma getirilmesi gösterildi. Verilen bu misallere bakıldığında, Allah (c.c)’in kudretinin yeryüzündeki tecellilerine dikkat çekildiği ve ardından da bunun insanın dirilişiyile mukayese edildiği görülmektedir. Aşağıdaki âyet-i kerîme de ise, Allah (c.c)’in kudretinin gökteki tecellilerine dikkatler çekilmektedir.

يُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَيُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ كُلٌّ يَجْرِي

لِأَجَلٍ مُّسَمًّى ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ

“O gâh gündüzü kısaltarak geceyi uzatır, gâh geceyi kısaltarak gündüzü uzatır. Güneş ve Ay’ı emri altında hizmete koşturan da O’dur. Bunlardan her biri belirlenmiş bir vâdeye kadar akıp gider. İşte bütün bunları yapan, Rabbiniz olan Allah’tır. Hâkimiyet

103 Kutub, age, VI/111.

104 Karaman ve Diğerleri, IV/453.

O'nundur. Ey müşrikler Sizin O'ndan başka yalvardığınız putlar ise bir çekirdek zarına bile hükmedemezler.” (Fâtır, 35/13)

Bu âyeti kerîmenin benzeri Lokman sûresi 29. âyette de geçmektedir. Ancak orada “ecel” lafzı, إلى (ila) harfî ile kullanılırken, burada لأجل (li'ecel) şeklinde (lam) harfî ile gelmektedir. Buradaki lam harfî cerrinin de nihayete delalet açısından ila harfî cerrîyle aynı manada olduğu söylenmiştir. İki ayet arasındaki bu fark Kur'ân'ın nizamındaki sanatsallığı gösterirken, maksat olarak her ikisi de aynı manaya delalet eder.¹⁰⁵

Bu âyette ve gece ile gündüzün söz konusu edildiği diğer bazı âyetlerde gecenin gündüzden önce zikredilmesi dikkat çekicidir.¹⁰⁶ Râzî bu sıralamadaki hikmeti, meydana gelmelerindeki kronoloji yönünden ince bir şekilde izah etmektedir. Zîra gece, karanlık, yokluk ve cehalete işaret ederken gündüz tam tersine aydınlık, varlık ve bilgiye delalet eder. Aydınlık gelmeden önce karanlık, varlık olmadan önce yokluk, bilgiden önce de cehalet vardır. Yani karanlık, yokluk ve cehalet; aydınlık, varlık ve bilgiye göre önceliklidir. Bu sebeple söz konusu ayetlerde gece, gündüzden önce zikredilmiştir.¹⁰⁷ Yine bu ayette güneşin aydan önce zikredilmesi, ayın ışık kaynağının güneş olması dolayısıyladır.¹⁰⁸

Bu şekilde farklı yorumlar bulunsa da esas ifade edilmek istenen şey güneş ve ayın Allah'ın kendileri için takdir ettiği vazife ile insanların menfaatine sunulmuş olduğudur. Bu ve buna benzer ayetler son ilmî gelişmelerle daha iyi anlaşılır olmuştur. Kur'ân'ın nazil olduğu devirde dünyanın âlemin merkezi olduğuna inanılır, güneşin dünya etrafında döndüğü kabul edilir ve dolayısıyla gündüz ve gecenin art arda gelmesi güneşin hareketine bağlanırdı.¹⁰⁹ Hâlbuki aşağıda meallerini sunacağımız âyetlerde Kur'ân gündüz ve gecenin art arda gelmesinde güneşin böyle bir hareketinden bahsetmemekte, bilakis dikkatleri yerin hareketlerine çekmektedir:

“Allah geceyi, durmadan onu kovalayan gündüze bürüyüp örttü.” (A'raf, 7/54).

105 İbn Âşur, age, XXII/281.

106 Bkz. Âl-i İmran, 3/27; A'raf, 7/54; Yunus, 10/24; Ra'd, 13/3; Hac, 22/61; Furkan, 25/47; Zümer, 39/5.

107 er-Râzî, age, IX/130.

108 el-Âlûsî, age, XXII/102.

109 İsmail Karaçam, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987, s. 242.

“Gece insanlar için bir belgedir. Gündüzü ondan çekip çıkarırız da hemen karanlıklara gömülürler.” (Yasin, 36/37).

“Görmedin mi ki Allah geceyi gündüze, gündüzü de geceye katar.” (Lokman, 31/29).

“Geceyi gündüze doluyor, gündüzü de geceye doluyor.” (Zümer, 39/5).

Bu âyetlerde gece ile gündüzün birbirini takip etme hadisesi açıklamaya ihtiyaç duyulmayacak şekilde anlatılırken bu meselede güneşin herhangi bir hareketi söz konusu edilmemektedir.¹¹⁰

Buradaki إيلاج (îlâc), (katma-dolama), kelimesiyle, gecenin gündüze, gündüzün de geceye katılması, hem gece ile gündüzün devamlı surette birbirini takip etmeleri hem de senenin belli vakitlerinde gecenin ve gündüzün uzayıp kısalmaları anlatılmaktadır. Bu âyette kullanılan “gecenin gündüze ve gündüzün geceye girdirilmesi” deyimini iki türlü yorumlanabilir. Birinci yorum, şu iki çarpıcı doğal sahneyi gözümüzün önüne getirir. Sahnelerin ilki şöyle: Gece, gündüze girer. Aydınlık azar-azar kaybolur ve yerine ağır-ağır karanlık çöker. Böylece güneş batar, arkasından da karanlık gitgide koyulaşır. İkinci sahne de şöyle: Gündüz, geceye girer. Tanyeri ağarır. Aydınlık yavaş-yavaş ortalığa yayılır ve karanlık yavaş-yavaş dağılır. Sonunda güneş doğar ve aydınlık her yanı sarar.¹¹¹

Zuhaylî, zamanların farklı-farklı oluşunun, Cenab-ı Hakk’ın mutlak kudretine delâlet ettiğini ifade etmektedir. Zira birini diğerine ilâve eder, dolayısıyla ilâve edilen daha uzun olur. Birinden eksiltmek suretiyle diğerinin zamanını artırır. Biri uzarken, diğeri kısılır. Sonra yaz ve kışa göre birbirinden alıp verirler. “Güneş ve Ay’a O buyurur. Her biri belirli bir zamana kadar hareket eder.” (Fâtır, 35/13; Lokman, 31/29) Güneş, Ay ve diğer gezegenleri ve sabit yıldızları iradesi ve kudretiyle O yürütür. Herbiri belirli bir ölçü, çizilmiş bir programla ve çerçevesi ya da son noktası belirli bir müddet zarfında hareket eder. Böylece senelerin sayısını ve hesabı öğrenilmektedir.¹¹²

Celal Yıldırım bu âyette, gece ile gündüzün düzenli şekilde oluşmasını, büyük enerji kaynağı olan ve dünyamızı aydınlatan güneşin hizmete verilmesini, dünyamız üzerinde

110 Karaçam, age, s. 243.

111 Kutub, age, VI/119.

112 Zuhaylî, age, XXII/244.

birtakım yararlı ve dengeli tesirleri olan, geceleri güneşin ışığını bize yansıtan ayın baş eğdirilmesini Allah (c.c)’ın kudretinin yüceliğine, erişilmezliğine, varlığının birliğine, eserinin benzersizliğine delâlet eden üç büyük belge ve delil olarak ardarda sıralamaktadır. Ayrıca âyette çok önemli bir noktaya değinilerek bize bilgi verilmektedir. Şöyle ki: Güneş ve Ay’dan her biri için belirlenmiş bir sürenin bulunduğu açıklanıyor ki bu daha çok kıyamet olayıyla ilgilidir. Sonra da Güneş ve Ay’ın bir yıllık hareket süresine işaret olabilir.¹¹³

Âlûsî “belirli müddet” kavramını kıyamete kadar anlamında dedikten sonra, bu kavramın güneş ve ayın toplam dönüş müddetleri veya bu deveranı bitiriş sürelerinin de kastedilmiş olabileceğini söyler ki, bu da güneş için bir yıl ay için ise bir aydır.¹¹⁴

Bu âyetin son kısmında Cenâb-ı Hak, ulûhiyyet sıfatına ters düşen şeyi zikretmiş ve “O’nu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar” buyurmuştur. Bununla beraber Allah Teâlâ, kendisinin kudret ve iradesiyle yaratmasına, güç ve kudretine dikkat çekmektedir. Allah Teâlâ, bu iki sıfatıyla, kendisinin ibadete layık tek ilah olduğuna delil getirmiştir. Bu tıpkı, “De ki: “insanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım” (Nas, 114/1-2) âyeti gibidir. Cenâb-ı Hak burada, önce rab ve melik oluşundan bahsetmiş, ilah ve ma'bût oluşunu bu iki vasfa bağlayarak (üçüncü olarak) zikretmiştir.¹¹⁵

Yeryüzü yaratıldığından beri Allah (c.c)’ın değişmez bir kanunu olarak gece ve gündüz birbirini takip etmektedir. İnsanların hayatlarını en güzel şekilde devam ettirebilmeleri için bu düzenin kurulmasının ve hiçbir zahmete katlanmadan kendilerine sunulmuş olmasının büyük bir nimet olduğu şu âyetlerde de vurgulanmaktadır:

“Rahmetinden ötürü Allah geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, gündüzün O’nun fazlı kereminden arayasınız ve şükredesiniz.” (Kasas, 28/73).

“Biz uykunuzu bir dinlenme kıldık, geceyi bir örtü yaptık, gündüzü de çalışıp kazanma zamanı kıldık.” (Nebe, 78/9-11).¹¹⁶

113 Celal Yıldırım, age, X/4991.

114 el-Âlûsî, age, XXII/181.

115 er-Râzî, age, IX/228.

116 Bu konuyla ilgili diğer âyetler için bkz: Furkan, 25/62, Kasas, 28/71, Kasas, 28/72.

Gündüz rızık arayışı ile aktif bir şekilde oradan oraya koşuşan insanlar için gece bir sükûnet ve dinlenme zamanıdır:

Bu âyet-i kerîmelerde de görüldüğü gibi hem gecenin varlığı hem de gündüzün varlığı ve bunların da sistemli şekilde birbirlerini izlemeleri insanlar için son derece önemlidir. Verimli ve sağlıklı bir yaşam için ne gündüzden ne de geceden vazgeçmek imkânsızdır. Bilimsel gelişmelerin aşama kaydetmesiyle sabit olmuştur ki, geceyi gündüze, gündüzü de geceye katma ifadesiyle anlatılan, gecenin ve gündüzün ardı ardına gelmesi meselesi dünyanın küre şeklinde olduğu ve kendi etrafında döndüğü gerçeğine de bir işarettir. Küre şeklinde olan dünyanın güneşe bakan tarafı gündüzken, diğer tarafı gece olur. Dünya döndükçe gece olan kısım güneşin karşısına gelir ve gündüz olur, gündüz olan yerler de geceye dönüşür. Böylece gece gündüze, gündüz de geceye katılmış olur. Dünya kendi eksenini etrafında bir tam dönüşünü 24 saatte tamamlar. 24 saatlik bir günde bazen gece ve gündüz eşit olurken genellikle de farklı olurlar. Kuzey yarım kürede kışın geceler gündüzden uzun sürerken yazın da gündüzler uzun geceler ise kısa olur. Böylece ayetin işaret ettiği diğer mana; yani gece ve gündüzün birbirlerine katılarak birbirlerinden vakit almaları gerçekleşmiş olur.

2.1.1.7. Allah'ın Yer ve Göğü Tahripten Koruması

Allah Teâlâ kâinatı mükemmel bir nizam ve intizam içinde yaratmıştır. Öyleki insan şu mahlukât ve kâinata tenkitçi bir gözle baksa dahi, tenkit edecek bir şey bulamayacaktır. Zira Allah Tâlâ en büyüğünden en küçüğüne kadar her şeyin yaratılışını belli bir ölçü içinde gerçekleştirmiştir. Yaratmasındaki kusursuzluğu da bizzat kendisi kelimasında şöyle ifade etmektedir: “O ki, yedi göğü tıpatıp uyum halinde yaratmıştır. Sen, Rahman'nı yarattığında hiçbir düzensizlik, uygunsuzluk göremezsin! Gözünü bir çevir de bak, acaba bir çatlak, bir bozukluk görebilir misin?” (Mülk, 67/3). Bütün bu nizam ve ahenk aslında maharetli bir kudrete delalet etmektedir. Fâtır sûresi 41. Âyette de kulların cürümlerine rağmen, Allah Teâlâ'nın bu nizamı bozmaması ve bizzat muhafaza etmesine dikkat çekilmektedir.

إِنَّ اللَّهَ يُمَسِّكُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ أَنْ تَزُولَا وَلَئِن زَالَتَا إِنْ أَمْسَكَهُمَا مِنْ أَحَدٍ مِّن بَعْدِهِ

إِنَّهُ كَانَ حَلِيمًا غَفُورًا

“Gerçek şu ki: Gökleri ve yeri yok olmaktan koruyan, Yüce Allah’tır. Şayet onlar yıkılacak olursa onları Allah’tan başka kimse tutamaz. Doğrusu O halîmdir, gafûrdur (müsamahalıdır, cezalandırmada aceleci değildir, çok affedicidir.” (Fatır, 35/41)

Bu âyet-i kerîmede, Allah Teâlâ’nın, gökleri ve yeri kudretiyle boşlukta tuttuğu, bunların, kendilerine tahsis edilmiş oldukları yerlerden ayrılmadıkları, aksi takdirde Allah’tan başka hiçbir kimsenin bunları tutmaya gücünün yetmeyeceği bildirilip, yüce kudretinin ne kadar büyük olduğu bizlere beyan edilmektedir. Bu kudrete sahip olan Allah’ın kullarına karşı çok yumuşak ve çok bağışlayan olduğu müjdelenmektedir.¹¹⁷

Âyetin “yok oluvermekten” şeklinde çevrilen kısmında kullanılan ve “zeval” kökünden türetilen fiil hem “bir şeyin nizamının bozulması” hem de “yok olması” anlamına gelir. Burada her iki anlamın birlikte kastedildiği anlaşılmaktadır. Zira göklerin ve yerin hareketindeki en küçük bir sapma ve dengesindeki en küçük bozulma aynı zamanda onların yok olması demektir. Burada bu fiilin seçilmesindeki maksat, her iki mananın da kastedilmiş olmasından dolayıdır. Çünkü Allah Teâlâ yer ve göğü hem yok olmaktan hem de hareket düzeninin değişip, bozulmasından korumuştur. Zira Allah Teâlâ Yâsin suresinde şöyle buyurmuştur: *لَا الشَّمْسُ يَنْبَغِي لَهَا أَنْ الْقَمَرَ وَلَا اللَّيْلُ سَابِقُ النَّهَارِ وَكُلٌّ فِي فَلَكٍ يَسْبَحُونَ* “Ne güneşin aya erişip-yetişmesi gerekir, ne de gecenin gündüzün önüne geçmesi. Her biri bir yörüngede yüzüp gitmektedirler.” (Yasin, 36/40) Allah Teâlâ güneş sistemi diye adlandırılan yer ve gökteki bu intizamın devam etmesini istemektedir. Bu âyette kâinattaki mükemmel nizamı insanlar anlayıp düşünsünler diye bir uyarı bulunmaktadır.¹¹⁸

Allah Teâlâ’nın Meryem sûresinde buyurduğu gibi “Neredeyse bundan dolayı gökler paramparça olacak, yer çatlayacak ve dağlar yıkılıp-göçüverecekti.” (Meryem, 19/90) kâfirlerin şirklerine karşın hak ettikleri mukabele aslında göğün tepelerine geçirilmesiyle Allah (c.c) bunu yapmamıştır.¹¹⁹

Elmalılı Hamdi Yazır bu âyetin tefsirini yaparken Allah’a kulluk ve ibadet için yaratılan kulların, yaratılış gayelerinin aksine hareket edip nankörlük etmelerinin yeri göğü sarstığını şöyle ifade eder: “Yani şirk ve zulüm öyle fena, o kadar büyük cinayettir ki

117 et-Taberî, age, XII/173.

118 İbn Âşûr, age, XXII/228.

119 Zemahşerî, age, III/312; en-Nesefî, age, III/343; er-Râzî, age, IX/245.

onun uğursuzluğundan yerler, gökler yıkılır; çünkü onlar ancak adalet ve hak ile ayakta dururlar. Hakkın dengesi bozulunca kendilerini tutamazlar. Varlıklarında, başkasına muhtaç oldukları için kendilerine yeterli değildirler. Onun için haksızlık âlemin düzenini bozar. Allah'a şirk koşmak ise en büyük zulüm olduğundan, müşriklerin zulüm ve fesatlarıyla âlem yıkılmak üzeredir. Fakat Allah onların belirli vakitlerinden önce yok olmalarını istemediği için tuttuğundan ve muhafaza buyurduğundan henüz yıkılmamaktadır.”¹²⁰

Seyyid Kutub, kâinattaki bu düzenin korunmasının önemini ve aksi halde meydana gelebilecek tehlikeleri şöyle izah etmektedir: “Şu göklere, yeryuvarlağına ve “uzay” denen uçsuz bucaksız boşluğa serpiştirilmiş sayısız gök cismine gezegene bir bakılsa hepsinin belli bir yeri vardır. Hepsi bağlı olduğu sistem içinde bir yörüngeye bağlı olarak sürekli döner. Aksamaz, yörüngesinden çıkmaz ve dönüş temposunu değiştirmez. Eğer bu gök cisimleri yörüngelerinden kaysalar, sistemlerinden çıkarak boşlukta başıboş kalsalar, artık onları hiç kimse tekrar dengeye getirip sistemlerine bağlayamaz. Bu da Kur’ân’ın bu âlemin sonu olarak adlandırdığı anın gelmiş olması anlamına gelir. O an gelince gök cisimlerinin düzeni bozulur, gezegenler sistemlerinden koparak boşluğa dağılır, bütün uzay cisimleri öteye beriye saçılır, hiç kimse artık onları denetim altına alamaz.”¹²¹

Öte yandan bu âyet yerçekimi kanununa ve dünyanın da kendisi dışındaki Güneş, Ay ve özel yörüngelerinde yüzen diğer gezegen ve yıldızlar gibi boşlukta yüzen bir küre olduğuna işaret etmektedir. Nitekim Cenab-ı Hak bir ayette şöyle buyurmaktadır: “Allah’ın yerde olanları ve emriyle seyreden gemileri hizmetinize verdiğini, emri olmadan yere düşmesin diye göğü tuttuğunu görmez misin?” (Hac, 22/65); “Göğün ve yerin O’nun emriyle ayakta durması O’nun kudretini gösteren delillerindendir.” (Rum, 30/25).¹²² Yine bu âyetle kurulu bir düzene dikkatler çekilerek, insanlarda bu düzenin bilimsel açıdan incelenmesi fikri uyarılmaktadır. Bu düzende yer alan ve boşlukta duran gezegen ve yıldızların kendi yörüngelerinden sapmadığı bildirilerek, yerçekimi ve merkezkaç gibi iki kanunla sağlandığına işaret edilmekte ve bu kanunları koyup uygulayanın kim olduğu sorulmaktadır? Bir an varsayalım ki, güneş yörüngesinden çıktı;

120 Elmalılı, age, VI/3399.

121 Kutub, age, VI/138-139.

122 Zuhaylî, age, XXII/278; İbn Âşûr, age, XXII/327.

hangi kuvvet ve kudret onu tutabilir veya eski yörüngesine oturtabilir? İşte bu noktada insanın acizlik ve gafleti; Allah'ın ise sonsuz ve sınırsız kudreti ortaya çıkmaktadır.¹²³

Âyeti Kerîme (Halîmen Ğafura) diye sona ermiştir. Yani Allah (cc) yeri ve göğü koruyarak, onların yıkılması durumundaki büyük felaketle Müslümanları rahatsız etmek istemediği gibi yine hilminin eseri ve mağfiretinin gereği olarak kâfirlerin de azabını tehir etmiştir. Onlara mühlet vermiştir ki belki soylarından Müslüman zürriyetler çıkar. Nitekim Hz. Peygamber (sav) de birçok ezâya maruz kaldığı sırada inanmayanların derhal helâkını değil de onlara mühlet verilmesini murat buyurmuştur. “ لعل الله أن يخرج من أصلابهم من يعبده ” “Belki Allah onların soylarından kendine ibadet edecek kişiler çıkarır” Ve bunu da meleğin kendisine; istersen şu iki dağ tepelerine geçireyim? Dediği bir anda söylemesi, Hz. Peygamberin ümmetine karşı merhametine delildir.¹²⁴

Ayrıca buradan anlaşıldığına göre, eğer Allah Teâlâ kullarının bütün cürümlerine rağmen onları rahmetinin tecellisiyle gölgelemese, toplu helâklarla karşı karşıya kalınma ihtimali bulunmaktadır. Allah halîm olduğu için onlara azabı bu dünyada erteledi. Aksi halde, onlar göklerin, üzerlerine kapanmasına, yeryüzünün onları içine almasına müstahak olmuşlardı. Ama Cenâb-ı Hak, şefkat ve hilminden ötürü, göklerin yıkılması işini kıyamete bırakmıştır. Bir başka deyişle Halîm'dir, çünkü onların şirkte ısrarlarına rağmen onları helak etmede aceleci davranmaz. Gafûr'dur, çünkü tevbe edenleri ikâba müstehak olmuş olsalar bile bağışlar.¹²⁵

Bu değerlendirme gafilleri, daldıkları uykudan uyandırıcı, onları bir daha ellerine geçmeyecek olan fırsatı değerlendirmeye özendirici niteliktedir.¹²⁶ Kur'ân'ın inzalinde ve İslam davetinde önemli yer işgal eden prensiplere yüz çevirmiş, günahkârın Allah'a yönelmesi ve ona, kendini düzeltme fırsatı verilmesi, büyük günah sahibi günahkâr ve inkârcılar için kurtuluşa erdirme ve İslam daveti Kur'ân'da oldukça mühim yer işgal eden temel ilkelerdendir.¹²⁷

2.2. Peygamberlerin Tekzib Edilmesi

وَأِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبْتُمْ رَسُولًا مِّنْ قَبْلِكُمْ وَإِلَى اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ

123 Yıldırım, age, X/5017.

124 İbn Âşûr, age, XXII/329.

125 er-Râzî, age, IX/245.

126 Kutub, age, VI/139.

127 Derzeze, age, III/131-132.

“ Sana yalancı diyorsa (bilesin ki) senden önceki peygamberler de yalancılıkla itham edilmişlerdir. Bütün işler sonunda Allah'a döndürülecektir.” (Fatır, 35/4)

Bu âyet şart cümlesiyle başlamıştır, ancak şartın cevabı cümlenin delaletinden anlaşıldığı için mahzuftur. Âyetteki mahzuf olan cevabın takdiri ise şöyledir: Eğer onlar seni yalanlarsa bu yalanlamaları seni üzmesin çünkü bunlar daha önceki peygamberlere de aynısını yapmışlar idi.¹²⁸

رسل kelimesinin âyette marife (belirli) olarak gelmeyip, nekre (belirsiz) olarak gelmesi, peygamberlerin şanlarının yüceliğine ve sayılarının çokluğuna işaret etmek içindir.¹²⁹

Âyetteki أمور kelimesi أمر kelimesinin çoğulu olup, iş, hal ve durum anlamlarına gelir. Yani buradaki manası, bütün haller, işler ve ameller Allah'a dönecek ve O bunlar hakkında istediği gibi tasarrufta bulunacaktır demektir.¹³⁰

İbn Âşûr'a göre bu âyette, peygamberleri tekzip edenler için bir tehdit ve uyarı bulunmaktadır. Yine bazı müfessirlere göre ise âyette hem vaad hem de vaîd vardır. Böylelikle bu âyet, hem yalanlayan hem de yalanlananın karşılıklarını alacaklarına delalet eder.¹³¹

Tevhid ve nübüvvet bütün ilahi dinlerin temel prensiplerinden olduğu gibi, İslam ve Kur'ân'ın da ana mevzularındandır. Bu temel prensiplerden ikincisinin varlığı ve selameti, birincisinin yani tevhid akidesinin yerleşmesine bağlıdır.

Allah Teâlâ ilk etapta birinci temel esas olan “Tevhid”in ispatından sonra ikinci esas olan “Risalet”i, kavminin resulünü (as)’i yalanlamalarından dolayı O’nu teselli etmek üzere şöyle buyurdu: “Eğer onlar seni yalanlıyorlarsa, senden önceki peygamberleri de yalanlanmışlardı. Bütün işler Allah'a döndürülür.” Ya Muhammed, O müşrikler seni yalanlıyor, açık deliller ve burhanlarla ispat edilen tevhide karşı çıkıyorlarsa, sen senden önceki peygamberleri örnek al. Çünkü onlar da kavimlerine apaçık gerçekler getirmişler, onlara tevhide emretmişler, kavimleri de onları yalanlayıp muhalefette bulunmuşlardı. Sonunda hepsinin dönüşü Allah'adır. Allah bu duruma en mükemmel karşılığı verecektir. Seni sabrına karşılık mükâfatlandırarak, onları da yalanlamalarına karşılık

128 İbn Âşûr, age, XXII/257.

129 Beydâvî, age, IV/411; Nesefî, age, III/333; İbn Âşûr, age, XXII/257.

130 İbn Âşûr, age, XXII/257.

131 İbn Âşûr, age, XXII/257; Nesefî, age, III/333; el-Âlûsî, age, XXII/167.

cezalandıracaktır.¹³²

Tarih boyunca peygamberler yalanlanmış ve eziyete maruz kalmışlardır. Kâfirlerin bu davranışları selim akıllara ilginç gelebilir. Çünkü kâfirler, her şeyin sonunda (asıl kaynağı olan) Allah'a döneceğini asla kabul etmezler.¹³³

Resûlün o müşriklere duyurduğu gerçekler açık, belli gerçeklerdir. Eğer anlattıklarını yalanlıyorsa bunun ona zararı yoktur. O (sav) diğer peygamberlerden farklı bir örnek değildir. Duyurma ve yalanlama sadece birer sebep, birer araçtır. İşlerin sonuçları yüce Allah'ın tekelindedir. O bu sonuçları istediği gibi tasarlayıp yürürlüğe koyacaktır.¹³⁴

Celal Yıldırım, kâinattaki bunca tevhid tecellilerine rağmen hala Allah ve elçilerinin inkar edilmelerini, dünden bugüne yürütülen dejenere çalışmalarına bağlar ve bunu şöyle izah eder: Görülüyor ki, her şey en ince bir hesaba dayanmakta ve çok hassas teraziyile tartılıp takdim edilmektedir. Bütün bu gerçekleri görmemek, anlamamak ve takdir etmemek nankörlük ve basiretsizlik değil midir? Buna rağmen hâlâ peygamberi yalanlayanlar ortaya çıkıyorsa; koyu cehaletten kaynaklanıp kalp ve kafalara Allahsızlık enjekte ediliyorsa, bu, maddecilerin öteden beri nesli dejenere etme plânlarının tabii sonuçlarındandır. Çok cazip görünümde ve bilimsel kılıfta takdim edilir. Medeniyet adı altında bu öldürücü zehir, panzehir olarak içirilir. Ama fazla üzölmeye gerek yok. Çünkü küfür ve inkâr Hakk'ın damgasını silememekte, O'nun eşyadaki izlerini belirsiz hale getirememektedir.

İnsanoğlu dünyaya ayak bastığı andan itibaren hak ile batılın sürtüşme ve tartışması da başlamıştır ve kıyamete kadar devam edecektir. Gönderilen her peygamberi yalanlayan sapıklar sahneden eksik olmamıştır. O bakımdan Hz. Muhammed'e (as) dil uzatanlar da o sapıklardan bir kısmıdır. Ama unutmayalım ki, işler eninde sonunda Allah'a döndürölür. Kişi Allah'ı ne kadar red ve inkâr ederse etsin, O'nun mülkünden dışarı çıkamaz ve O'nun düzeninin ötesinde bir düzen bulamaz. O'nun koyduğu kanunlara baş eğmek zorundadır ve ölüm olayıyla, inanmadığı, kaçıp uzaklaşmaya çalıştığı âlemlerin rabbinin adaleti huzurunda gözlerini açacaktır. Onun için Cenâb-ı Hak inkârcı sapıklara, maddeci azgınlara seslenerek şöyle uyarıda bulunuyor: “İşler (eninde sonunda) Allah'a

132 et-Taberî, age, XII/139; Zuhayli, age, XXII/224-225.

133 Muhammed Esed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 7. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul: Çağaloğlu, 1421 h., 2000 m., s. 887.

134 Kutub; age, VI/674.

döner.”¹³⁵

Hangi nedenden kaynaklanırsa kaynaklansın, insanoğlu tarih boyunca kendilerine Allah (cc) tarafından bir lutuf ve ihsan olarak gönderilen peygamberleri yalanlamış, inkâr ve eziyet etmiş hatta bazılarını da öldürmüşlerdir. Son peygamber Muhammed (sav) ile Alla Teâlâ peygamberlik müessesesini tamamlamış ve o kapıyı birdaha açılmayak şekilde mühürlemiştir. Günümüzde Hz peygamber (sav)’in ümmeti olan herkesin bu âyetin manasını düşünerek karşılaşıcağı güçlüklerle hazırlıklı olması gerektiği kanaatindeyiz. Kimbilir şu dönemde farzı muhal bir peygamber gelmiş olsa, herhalde gerici ve bozguncu yaftasıyla ikinci bir çarmıh faliyeti ile karşı karşıya kalacaktı. Zira bugünkü dünyamızda değerler her zamankinden daha çok alt üst olmuş, vicdan ve kalpler tefessüh etmiştir.

2.3. Allah’ın Vaadinin Gerçekliği ve Dünya Hayatının Aldatıcılığı

يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ فَلَا تَغُرَّنَّكُمُ الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَلَا يَغُرَّنَّكُم بِاللَّهِ الْغُرُورُ

“Ey insanlar! Şüphesiz Allah’ın vaadi haktır. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın. O çok aldatıcı (şeytan) sakın sizi Allah (affeder temennisi) ile aldatmasın.” (Fatır, 35/5)

وعد (va’d) kelimesi وعد (veade) fiilinin mastarıdır. Manası, gelecekte olacak bir şeyden haber vermektir ki çoğunlukla hayırlı şeyler için kullanılır. Bu kelimenin şer için kullanılanına ise وعيد (vaîd) denir. Ancak yine de وعد (va’d) kelimesi burada olduğu gibi her iki manayı da, yani hem şerri hem de hayrı kapsar. Bakara sûresindeki الشيطان يعدكم الفقر “Şeytan sizi fakirlikle tehdit eder, korkutur” âyeti bu manayı destekler.

وعد (va’d) kelimesinin ismi azama yani Allah lafzına izafe edilmesi, ondan haktan başkasının sâdır olmaması ve ondan batılın gelmemesinden dolayıdır. Yine burada merâmın وعد (veade) kelimenin mastarıyla ifade edilmesi gerçekliğinin kesin olmasından dolayıdır.

Bu âyetteki غرور (ğarûr) kelimesi için تغرير (tağrîr) de denir, bunun manası zararlı ve bozuk olan bir şeyden maslahat ve fayda ummak ve beklemektir. Fethalı olarak yazılan الغرور (el-ğarûr) kelimesinin buradaki manası çokça aldatan demektir ki, bundan maksatta şeytandır. Şeytan insanlara çirkin olan şeyi güzel ve süslü göstererek onları

135 Celal Yıldırım, age, X/4978.

aldatır.¹³⁶

غر (girre): Uyanık iken farkında olmamak الغرار (el-ğırâr): uyuklamadan dolayı gaflet الغر (el-ğurr): bir şeyin görünen izi, الغرور (el-ğurûr): aldanmak, الغرور (el-ğarûr): çok aldatıcı demektir. Bu âyetin hemen ardından “Şeytan sizin düşmanınızdır.” buyrulması, bu çok aldatıcının şeytan olduğu görüşünü güçlendirir.¹³⁷

İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayette, غرور “ğarûr” kelimesiyle Şeytanın kastedildiği belirtilmiştir.¹³⁸ Mûteâkip âyet de bu açıklamayı desteklemektedir. Şeytanın aldatması daha çok, kişiye “Allah çok bağışlayıcıdır, en büyük günahları bile affeder; bukadarcık gûnahtan bir şey çıkmaz” gibi telkinlerde bulunması şeklinde açıklanmıştır.¹³⁹

Bazıları ise aynı kelimeyi الغرور (el-ğûrur) şeklinde okumuşlardır. Bu durumda ise anlam, kanma ve kendini kandırma anlamındadır; her iki anlam da ayette bulunmaktadır.¹⁴⁰

Aldatma işini yapanın kişinin kendi nefsi olmasına rağmen, bu âyette dünyaya isnat edilmesi, fiilin sebebe ve etkene isnat edilip dayandırılması kabilindedir.

Böylece bu âyet iki aldatıcıya dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, eşyaları süsleyip zahirini güzel gösteren ve şerli şeylerden insanları hayır kuruntusuna kaptırıp, sonunu düşünmeden hareket ettiren kişinin kendi nefsidir. İkincisi ise insanın baş düşmanı şeytandır.¹⁴¹

Sûre ilk etapta tevhidi daha sonra nübüvveti beyan ettikten sonra şimdide üçüncü asıl olan haşir'i de beyan etmek üzere: “Ey insanlar, muhakkak ki Allah'ın vaadi bir gerçektir. O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın. Çok aldatıcı (şeytan) da sakın sizi Allah'ın rahmeti sebebiyle aldatmasın” buyurmuştur. Mükellef bazen, zihni zayıf, akli az, görüşü tutarsız olabilir. Böylece de en ufak bir şeyle aldanabilir. Bazen de bu derecenin üstünde olur da, ufak bir şeyle aldanmaz. Fakat kendisine bir aldatıcı gelip ona o şeyi hoş göstererek, o şeyin kötü yanlarını basitleştirip, ona ondaki (sözde) faydaları beyan ettiğinde, o şeydeki faydalar ve lezzetler, bu aldatıcı kimsenin çağrısı ile

136 İbn Âşur, age, XXII/258.

137 Ateş, age, VII/292.

138 et-Taberî, age, XII/140.

139 Karaman ve diğerleri, age, IV/450.

140 Derveze, age, III/109.

141 İbn Âşur, age, XXII/259.

birleşince, işte bu kimse de aldanır. Bazen de göğsü ve kalbi kuvvetli olur, ne aldanır, ne de aldatılır. İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, birinci kısma işaret olsun diye, “O halde sakın sizi dünya hayatı aldatmasın” buyurmuş, mükellefin üçüncü derecede, yani en üstün ve sağlam derecede olabilmesi, böylece de aldanmaması ve aldatılmaması için, ikinci dereceye bir işaret olsun diye, “Çok aldatıcı da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın” buyurmuştur.¹⁴²

İnsanlar yaptıklarının hesabını vermeyeceklerini ve dünyada nasıl rahat bir hayat geçiriyorlarsa orada da aynısını bulacaklarını zannetmekle yanı sıra düşmüş olmaktadır. Yani, Şeytanlar, insanlara; “Allah yoktur veya Allah bu dünyayı yaratmış ama bu dünya ile hiçbir ilgisi kalmamış. Ya da Allah kâinatın hâliki ve sahibidir, fakat vahiy ve risâlet uydurma şeylerdir” diye telkinde bulunurlar. Yine, bazılarının derler ki: “Allah Gafur ve Rahim'dir, siz ne yaparsanız yapın, O sizleri affeder” veya “Şu kimseler Allah indinde o kadar güçlüdürler ki, sizleri mutlaka kurtarırlar.”¹⁴³

Allah Teâlâ da insanların bu temennilerine karşı onlara sanki şöyle seslenmektedir: Ey Allahın peygamberlerini yalanlayan insanlar, Allah'ı inkârınızda devam ettiğinizde sizi cezalandıracağı vaadi haklıdır. Bunu kesin olarak bilin. Cezası gelip çatmadan önce iman etmeye, yaptığınız kötülüklerden vazgeçmeye ve Allaha itaat etmeye koşun. Sakın sizleri, içinde yaşadığınız bu dünya hayatının mevki ve makamları, mal ve serveti aldatmasın. Sizler bunlara güvenerek Allah'a ve peygambere iman etmekten geri durmayın. Hilekâr şeytan sakın sizleri, Allah adına birtakım vaatlerde bulunarak ayartmasın. Sizi, inkârcılığınızda devam ettirmesin.¹⁴⁴

Âyet-i Kerîmedeki “O halde, sakın sizi dünya hayatı aldatmasın” buyruğu ile ilgili olarak Said b. Cübeyr şöyle demektedir: Dünya hayatının aldatması kişiyi: “Keşke şu âhiret hayatım için önceden bir şeyler yapmış olsaydım” diyecek hale gelinceye kadar âhiret için amel etmekten uzak kalacak şekilde insanın dünyevi nimetleri ve lezzetleriyle uğraşmasıdır.¹⁴⁵

Celal Yıldırım bu âyeti yorumlarken her şeyin bir plan ve sebep sonuç dairesinde cereyan ettiğini ifade etmiş, ahiretin bir nevi dünya hayatının sonucu hükmünde

142 er-Râzi, age, IX/223.

143 Mevdûdî, age, IV/487.

144 et-Taberî, age, XII/140.

145 el-Kurtûbî, age, XIV/322-323.

olduğunu belirtmiştir. Cenâb-ı Hak ezeli ilim ve kudretiyle, birbirini tamamlayan ve birinin var kılınmasının hikmeti diğeriyle anlaşılabilir iki hayatı belli bir plâna göre düzenlemiş ve bu plânda yerini alan her şeyi ve olayı belli kanunlara ve sebeplere bağlamıştır. İblis ilâhî plân ve program gereği durmadan birinci hayatı çekici olarak göstermektedir. Nefisler ise, onun bu sinyallerine kulak vermekte ve ilgi göstermektedir. Akıl, vicdan ve basîret ise Kur'ân'ın sesine gönül kulağının açılmasını uygun görmektedir. Böylece İblis ve nefis düşman; Allah, Peygamber ve Kur'ân en yakın dost olmuş olur. Artık bu iki taraftan hangisine daha çok eğilim gösterir de çağrısına kulak verilirse, ondan yana bir hayat sistemi oluşturulmuş olur.¹⁴⁶

Gerçek bu olunca, nefis ve İblis'e uyup inkâra sapanlar ve dolayısıyla dünyayı amaç seçenler için şiddetli azap hazırlandığı haber verilmekte ve müminlerin bu konuda çok dikkatli bulunmaları tavsiye edilmektedir. Zira Allah'ı ve âhireti inkâr ne kadar büyük bir haksızlık ve aşağılık ise, cezası da o nispette aşağılayıcı ve horlayıcıdır. İman ne kadar kıymetli ve üstün bir değer ise, mükâfatı da o nispette sonsuz ve gönül açıcıdır. Unutmamalıdır ki, İblis'in işi ve hizmeti, iman ve güzel, ahlâka, fazilet ve adalete ters düşeni nefse süslü ve çekici göstermektir. Onun bu fısıltı ve dürtüşlerine, diğer bir anlatımla, verdiği sinyallere akıl, idrak ve iman gözüyle değil, nefis gözüyle bakanlar hep aldanır ve sapıtır.¹⁴⁷

Şüphesizki Allah'ın rahmeti herkes tarafından kabul edilen ve inkâr edilemez bir gerçektir. Ancak Allah'ın rahmeti insanları gaflete değil, bilakis şükre sevketmelidir. Zira unutulmamalıdır ki Allah (cc)'ın rahmetinin yanında bir de adaleti vardır ki onunla muamele ettiğinde kulların amelleri, bunca nimet karşısında yetersiz kalacaktır.

Elmalılı Hamdi Yazır, insanları Allah'ın rahmetini bahane ederek gaflete dalmamaları konusunda uyarmakta ve bu âyet bağlamında onlara uyanık olmayı telkin etmektedir. Ahiret gelecek, o cezalandırma ve mükâfat verme herhalde olacaktır. O halde Sakın dünya hayatı sizi mağrur etmesin, aldatmasın. Dünyaya dalıp da ahirete dair görevlerinizi unutmayın. Dünya için ahiretinizi feda etmeyin; çünkü gençlik uçup ihtiyarlık çöktüğü gibi, dünya her ne olursa bir rüya gibi gelir geçer, ahiret ebedî olmak üzere gelir çatar. Ve sakın o çok aldatıcı mağrur şeytan sizi Allah ile de aldatmasın,

146 Celal Yıldırım, age, X/4980.

147 Celal Yıldırım, age, X/4981.

Allah'a da mağrur etmesin. Yani Allah kerimdir, Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhametlidir. Allah her şeye vekildir diyerek günahlara, tembelliklere sefihliklere sevk etmesin, görevlerinizi kötüye kullandırmasın. Gerçi Allah öyledir. Fakat öyledir diye mağrurlanmak, Allah saygısını duymamak, izzetini ve celalini hesaba katmamak, Allah'ın cezasını tanımamak gibi bir cinayet ve aynı zamanda Allah'ın iman ile çalışan sâlih kullarına vaat olunan nimetlerinden mahrumiyettir. Çünkü küfür ve küfran edenlere şiddetli azap, iman ile salih amallere çalışanlara bağışlama ve büyük bir ecir vardır.¹⁴⁸

Semerkindî bu âyeti bir rivayet ve temsil eşliğinde tasavvufî açıdan şöyle yorumlamıştır: Ebû Bekir Cürcanî, Alâuddin bin Ziyad'dan şöyle rivayet etmiştir: Dünyayı rüyamda çirkin bir kadın gibi, gözleri akar halde gördüm. Fakat her çeşit nimet ve zinetle süslenmişti. Kim olduğunu sordum ve “senin şerrinden Allah'a sığınırım” dedim. O da bana şöyle cevap verdi: “Eğer sen bu dünyayı seviyorsan Allah seni, benim şerrimden muhafaza etmez. Dünyanın nimetlerini düşman kabul et ve kalbinden sevgisini çıkar. Allah'ın sana verdiklerinden O'nun yolunda sarfet. Şeytan sizin düşmanınızdır, siz de onu düşman tanıyın. Onun emrine tâbi olmayın, Allah'ın emirlerine itaat edin. Şayet siz Allah'ın emirlerine itaat ederseniz şeytanı düşman tutmuş olursunuz. Şeytanın emirlerine itaat ederseniz o sizi daima isyana, kötülüğe, şerre davet eder.”¹⁴⁹

Bu âyetteki, insanların dünyadan el çekmeye davet edilmesi konusunda yanlışlığa düşülmemelidir. Kur'ân'da insanların hayattan, güzelliklerinden, nimetlerinden faydalanmayı, Allah'ın fazlı keremini, rızkını istemeyi ve onlar için çabalamayı normal gören pek çok âyet vardır. A'raf sûresinde bununla ilgili gayet açık ve güzel örnekler yer almaktadır. Burada Allah'a ve insanlara karşı görevlerini unutturacak ve gûnahtan, israftan sakınmaksızın mal, mülk, geçici zevklerde kendini kaybetmeye itecek derecede dünya hayatı ile oyalanmaktan ve kanmaktan sakınmayanların durumu söz konusudur.¹⁵⁰

Kur'ân, dünya için çalışmayı, kazanmayı, fakat dünyayı temel gaye edinmemeyi öğretir. Dünyanın geçici olduğunu bilerek dünya tutkusunu kalbe yerleştirmemek, ahiretin

148 Elmalılı, age, VI/3975.

149 Ebû'l-Leyis Nasr b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî, *Bahrü'l-Ulum*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1413 h., 1993 m., III/81.

150 Derze, age, III/110.

sürekli olduğunu düşünüp onu kazanmaya çalışmak gerekir. Ahiret de dünyada kazanılır. Huzur ile ibadet etmek için insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Başkasına muhtaç olmamak için çalışıp kazanmalı, fakat dünyanın bir gaye değil, ahiretin aracı olduğunu bilmeli, gönlüne dünya sevgisi değil, Allah sevgisini ve ahiret endişesini yerleştirmelidir.¹⁵¹

Bütün bu yorumlar akabinde anlaşılan odur ki, demek ki insanın dünya hayatında iki düşmanı vardır: Birisi şu dünya hayatının çekiciliği, öteki de şeytandır. Bunların ikisi de insanı aldatıp cehenneme götürür. O halde insanın, yakıtı taş ve bizzat kendisi olduğu cehennemden koruması, iki hayat arasında bir mukayese yapıp her hak sahibine değeri ölçüsünde hakkını vermesi gerekir. Dünya hayatının oyun eğlence ve geçici olması göz önünde bulundurulduğunda, ona sonsuz gibi bağlanma ve gerektiğinden fazla değer vermenin akıl, mantık ve din açısından yanlış olduğu net olarak ortaya çıkmaktadır.

2.4. Şeytanın İnsana Düşmanlığı ve İnsanın Bu Düşmanına Karşı Tavrı

إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ

“Şüphesiz ki şeytan sizin düşmanınızdır. Siz de onu düşman edinin. O kendi taraftarlarını ancak cehennemliklerden olmaya çağırır.” (Fatır 35/6)

Âyet-i Kerîmenin sonundaki سعير kelimesi, şiddetli ateş demektir. Istilahta ise cehennem olarak kullanımı daha yaygındır.¹⁵²

İbn Âşur, لَكُمْ (sizin için) lafzının öne alınmasının hikmetinin, şeytana ve tehlikesine dikkat çekmek olduğunu ifade eder. Âlûsi ise, âyette şeytanın düşmanlığının isim cümlesiyle ifade edilmesi, düşmanlığının sürekliliğine yani eskiden olduğu gibi hala devam ettiğine işaret etmek için olduğunu söyler.¹⁵³

Bundan önceki âyette Cenâb-ı Hak, “Çok aldatıcı da sakın sizi Allah hakkında aldatmasın” (Fâtır, 35/5) buyurunca, bu âyette de insanın aldanmasına mani olacak şeyi zikrederek, “Şeytan, sizin bir düşmanınızdır. Onun için siz de onu düşman edinin. Ve

151 Ateş, age, VII/292.

152 İbn Âşur, age, XXII/262.

153 İbn Âşur, age, XXII/260; Âlûsi, age, XXII/168.

onun sözünü dinlemeyin” buyurmuştur. Âyetteki, “Onu düşman edinin” cümlesi, “onu üzecek şeyleri yapın” demek olup, onu üzecek şey de amel-i sâlihtir.¹⁵⁴

Bu âyet-i kerîme, Kehf sûresindeki şu âyete benzer: “Hani meleklere; Âdem'e secde edin, demiştik de İblis'ten başka hepsi secde etmişti. O ise cinlerden olduğu için Rabbinin emrinden dışarı çıkmıştı. Şimdi siz, Beni bırakıp da size düşman olan, onu ve soyunu mu dost ediniyorsunuz? zâlimler için, ne kötü bedeldir bu.” (Kehf, 18/50)

Şeytanın insanoğluna düşmanlığı daha Âdem (as)’den itibaren başladığı bize Bakara sûresindeki “bazınız bazınıza düşman olarak inin” âyet-i kerîmesiyle bildirilir. Yani şeytanın insana bu düşmanlığı, köpeğin kediye olan düşmanlığı gibi onun cibilliyetindedir. Allah Teâlâ bizi onun fitnesine karşın, *يَا بَنِي آدَمَ لَا يَفْتِنَنَّكُمُ الشَّيْطَانُ كَمَا أَخْرَجَ أَبَوَيْكُم مِّنَ الْجَنَّةِ* “Ey Âdemoğulları, şeytan ana ve babanızı cennetten çıkardığı gibi, sakın sizi de bir fitneye düşürmesin.” (A’raf, 7/27) sözüyle uyarmıştır.¹⁵⁵

Onun insanoğluna düşman olduğunu gösteren hususlardan birisi de insanlığın atası Âdem'i (as) cennetten çıkartmış olmasıdır. Bir diğeri “Andolsun mutlaka onları saptıracağım, olmayacak kuruntulara boğacağım” (en-Nisâ, 4/119) ve “Andolsun Senin doğru yolunda onlara engel olacağım. Sonra andolsun önlerinden arkalarından, sağlarından sollarından onlara sokulacağım” (el-A'râf, 7/16-17) sözleriyle insanları saptırmayı taahhüt etmiş olmasıdır.

Şanı Yüce Allah, bizlere şeytanın bizim apaçık düşmanımız olduğunu haber vermiş ve onun kıssasını anlatmış, babamız Âdem (as)'a yaptıklarını, biz var olmadan önce ve sonra bize düşmanlık etmek, bizi aldatmak için nasıl ortaya çıktığını anlatmıştır. Buna rağmen bizler, bizi helaka götürmek istediği hususlarda onu dost bilip, ona itaat edebilmekteyiz. Bu konuda İbn Simak şöyle demiştir: “Kendisine yapılan iyiliklerini bilmekle birlikte, iyilikte bulunan Yüce Allah'a isyan eden kimsenin haline hayret edilir. Kendisine düşmanlık ettiğini bildikten sonra da o lanetliğe itaat edene hayret edilir.”¹⁵⁶

Yani şeytanın kullara olan düşmanlığı eskiden beri umumi ve gayet açık bir düşmanlıktır. Burada Allah Teâlâ Siz de ona açıkça düşmanlıkta bulunun. Ona

154 er-Râzi, age, IX/223.

155 İbn Âşur, age, XXII/260.

156 el-Kurtûbî, age, XIV/323.

muhalefet edin ve sizi aldattığı şeyde Allah'a itaat etmek suretiyle onu yalanlayın. Allah Teâlâ'ya isyan olan şeylerde ona itaat etmeyin buyurarak insanları uyanık olmaya davet etmektedir.¹⁵⁷

Furkan Tefsîri sahibi insanlarda meydana gelen bazı dürtülerin kaynağının şeytan mı yoksa melek mi olduğunun anlaşılmasının kriterlerini şöyle belirlemiştir: Bütün davranış ve haliniz de, gizli-açık işlerinizde onu karşınızda bir düşman olarak görün ve şeytanın içinize girdiğine işaret olarak da vesveseyi görün. Meleğin içinize girişinde de ilhamı bir delil olarak görün. Tirmizî, Nesaî ve İbn Hıbban'ın Abdullah b. Mes'ud'dan Peygamberimiz (sav)'in şöyle buyurduğunu rivayet etmektedirler: “Âdemoğluna şeytanın ilhamı ve meleğin ilhamı vardır. Şeytanın ilhamı kötülük işleme ve hakkı yalanlama ilhamıdır. Meleğin ilhamı ise hayır işleme ve hakkı tasdik etme ilhamıdır.” Ey Müslümanlar! Şeytandan sakının. Onun adımlarını takip etmeyin. O kendi taraftarlarını ve tâbilerini helak çukuruna yuvarlamak için çağırır. Onları kendi oltasına düşürmek için davet eder.¹⁵⁸

Bu âyette dikkat çeken bir nokta vardır. O da Allah Teâlâ'nın, düşmana karşı düşmanca davranılmasını emretmesidir. Hâlbuki “فمن عفا واصلح فأجره على الله” “Artık kim affeder de barıştan yana olursa, onun mükâfatı Allah'a aittir.” (Şûrâ, 42/40) âyetinde olduğu ve yine birçok âyet ve hadiste tekrar edildiği gibi Allah (cc) düşmanın affedilmesini veya ondan kaçılmasını emretmemektedir. İbn Âşur bu mevzuya şöyle açıklık getirir: Bu âyetlerde emredilen af veya kaçınma, düzelir umuduyla müslümanların birbirleri aralarındaki düşmanlıklarla alakalıdır. Çünkü müslüman'ın Müslüman'a düşmanlığı, belli nedenlerden dolayı meydana gelmiş, ortadan kalkması mümkün olan arızî bir düşmanlıktır. Nitekim وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ “Sen artık (kötülüğü) en güzel şekilde sav. O vakit seninle, aranızda düşmanlık bulunan kimse sıcak bir dost gibi olur”(Fussilet, 41/34) âyeti kerîmesi Müslümanlar arasındaki adâvetin izâle edilme yolunu böyle belirlemiştir. Ancak Allah (cc) din düşmanına karşı aynı tavrı emretmemiş ve şöyle buyurmuştur: يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا

157 Zuhaylî, age, XXII/230; İbn Kesîr, age, III/555; Beydâvî, age, IV/411.

158 Muhammed Mahmud Hicazî, *Furkan Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, İlim Yayınları, İstanbul: Fatih, ts., V/164.

عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ “Ey iman edenler! Benim de düşmanımı, sizin de düşmanınızı dost ve arkadaş edinmeyin.” (Mümtehine, 60/1)¹⁵⁹

Yani Allah (cc.) din düşmanlarının affedilmemesini emretmiştir, çünkü onların düşmanlığı arızî değil bilakis kasıtlıdır. Bunun için şeytanın düşmanlığı da cibillidir, fitratındandır. Onun bu düşmanlığını affedenden onun düşmanlığı gitmez. Bundan dolayı Allah onun düşman kabul edilmesini emretmiştir. Çünkü eğer şeytan düşman olarak kabul edilmezse, Müslüman onun tuzak ve aldatmalarına karşı uyanık ve tetikte olamaz. Onun tuzak ve kininden kaçınabilmek için, davet ettiği yönün aksine sâlih amel işlemek, şeytanı düşman edinmenin gereksinimlerindedir. Mesela sahih hadiste geçtiği gibi: “إذا أقيمت الصلاة أدبر الشيطان” “Namaz kılındığında, ezan okunduğunda şeytan kaçar.” Yani şeytan salih amel işleyen insanlara karşı mukavemet edemez.¹⁶⁰

Şeytan insan için, dost olunması ya da birlikte yaşanılması mümkün olmayan bir düşmandır. Şeytanı memnun edip dost edinmeye çalışmak, Allah’ın gazâbını netice verecektir. Râzî düşmanı olan kimsenin, bu konuda yapacağı iki şey vardır diyerek konuyu şöyle özetler:

Onun düşmanlığına karşılık olmak üzere, ona düşmanca davranmak. Onu memnun etmek suretiyle, onun düşmanlığını bertaraf etmek.

Cenâb-ı Hak, “Şeytan, sizin bir düşmanınızdır” buyurunca, mükelleflere, ona düşman olmayı emretmiş ve bu hususta takip edilecek yolun da bu olduğuna işaret buyurmuştur. Diğer yola, yani “Onu memnun etmek suretiyle düşmanlığını bertaraf etme” yoluna gelince, “Bunda bir fayda yoktur. Çünkü insanlar, onu memnun edip ona uyduğunda; O, insanları ancak alevli ateşe götürür...” demek istemiştir. Bilinmeli ki, kendisinden kurtuluşun olmadığı bir düşmanı olduğunu bilen bir kimse, onun karşısına dikilir, onunla savaşıma konusunda direnir. Çünkü zafer, sabırla elde edilir. İşte şeytan da böyledir, çünkü insanın ondan kaçıp kurtulması mümkün değildir, zira şeytan onun hep yanındadır ve insanın onun karşısına dikilip onu hezimete uğratması durumu hariç, o insanın peşindedir. O halde bu demektir ki şeytanın hezimete uğraması, insanın azmi ve sabretmesiyledir. O halde, bu hususta tutulacak yol ve yöntem, bu yol üzerinde sebat

159 İbn Âşur, age, XXII/261.

160 İbn Âşur, age, XXII/261.

etmek, Allah'a ibadete güvenip dayanmaktır.¹⁶¹

Yine Cenâb-ı Hak bu âyette şöyle ince bir manaya işaret etmek üzere *إِنَّمَا يَدْعُوا حِزْبَهُ* “Şeytan kendi hizbini (taraftarını) davet eder” buyurmaktadır. Bu ifadeden, şeytan sadece yandaşlarıyla ilgilenir, diğerleriyle ilgilenmez manası çıkmaz. Bilakis şeytan yandaşı olsun olmasın bütün insanları dalalete davet eder. Ancak onun davetinin izi yalnız ona boyun eğen yandaşlarında ortaya çıkar. Bu gerçeği şu âyetler ortaya koymaktadır: *لَأَغْوِيَنَّهُمْ أَجْمَعِينَ فَيَعْزُبَكَ* “Senin izzetin hakkı için onların hepsini saptıracağım” (Sad, 38/82) Ve yine Hicr sûresindeki şu âyette olduğu gibi *إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ اتِّبَاعُكَ مِنَ الْغَاوِينَ* “Şüphesiz, kışkırtılıp-saptırılmışlardan sana uyanlar dışında, senin benim kullarım üzerinde zorlayıcı hiç bir gücün yoktur.” (Hicir, 15/42) Eğer şeytanın daveti yalnızca yandaşlarına olsaydı o zaman yandaşlarının dışındakileri uyarmanın bir anlamı olmazdı.¹⁶²

Demek oluyor ki şeytanın hedefinde insanoğlunun belli bir zümresi değil, topyekün bütün insanlar bulunmaktadır. Hz Peygamber’in (sav) dahi şeytandan dem vurduğu dikkate alındığında, şeytanın ne kadar büyük bir düşman olduğu görülecektir. Şerrin yaratılması şer değil, şerrin yapılması şerdir. Dolayısıyla şeytanın yaratılması zahiren şer olarak görünse de insanın onunla mücadelesi neticesinde kazanacağı hususlara bakıldığında hayır olduğu ortaya çıkmaktadır.

O halde şeytana düşman olan kimse, her ne kadar o anda, (dünyada) görünür bir azap, yani sıkıntı içinde ise de, bu azap şiddetli değildir. Çünkü insan, akıllı olursa, ebedî ve şiddetli azabı savuşturmak için daha kolay ve sonlu olan azabı tercih eder. İnsanın yolu üzerinde bir diken ve bir ateş bulunsa ve o kimsenin de mutlaka, bu ikisinden birisine ayağını basması gerekse, bu kimse ateşe değil dikene basmayı tercih eder. Dünyadaki ateş, ahiretteki ateşle mukayese edildiğinde; dikenin, dünyevî ateşle mukayese edilmesinden daha ağır olur.¹⁶³

Kur’ân insanın vicdanında tedbirli bir savunma bilinci oluşturmayı amaçlar. İnsandan her an şeytanın kışkırtmalarına, şeytanın ayartma girişimlerini savmaya hazır olmasını ister. Herhangi bir dış düşman karşısında, herhangi bir gizli komplo karşısında nasıl

161 er-Râzi, age, IX/223.

162 İbn Âşur, age, XXII/262

163 er-Râzi, age, IX/224.

uyanık olmak gereğini duyuyorsa şeytanın saptırma girişimleri karşısında da her an eli tetikte olsun ister. Hiçbir an durmayan, dünya durdukça hızından hiçbir şey kaybetmeksizin devam edecek olan bu amansız savaşta gözünü dört açmanın gerekliliğini telkin eder.¹⁶⁴

2.5. İnkârın Cezası ve İmanın Mükâfatı

Yukarıdaki âyet-i kerîmede Allah Teâlâ kullarını şeytanın desise ve vesveselerine karşı uyarmakta ve onu düşman edinmelerini istemektedir. Bu âyet-i kerîmede o âyetin neticesi olup, şeytana dost olup Allah'ı inkâr edenlerin ve onu düşman kabul edip, Rabbine iman edenlerin karşılaşacakları âkıbetten haber vermektedir.

الَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَأَجْرٌ كَبِيرٌ

“İnkâr edenler için çetin bir azap var, inanıp iyi işler yapanlara da mağfiret ve büyük bir mükâfat vardır.” (Fâtır, 35/7)

Allah Teâlâ bundan önceki âyetlerde, insanı hak yoldan saptıran şeytana uymamayı emrettikten sonra bu âyet-i kerîmede de, şeytana uyan kâfirlerle, onu reddedip, peygambere uyan müminleri karşılaştırmaktadır. Kâfirler için en şiddetli bir azap olan cehennem hazırladığını, müminler için ise Allahın affı ve O'nun en büyük mükâfatı olan cennetin var olduğunu bildirmektedir.¹⁶⁵

Bu âyet imanın iki farklı tarafı olan hidayet ve dalâlete işaret etmekte ve insanların bu iki tarafın hallerinden birini seçeceklerini belirtmektedir. Tabi bunda da Kur'ân'ın âdeti olduğu üzere Müslümanları havf (korku) ve reca (ümit) dengesi üzerinde tutma gayesi vardır.¹⁶⁶

“İnkâr edenler için şiddetli bir azap vardır.” Yani Allah'ı ve Resulünü ve öldükten sonra dirilmeyi inkâr edenler ve şeytanın vesveselerine tâbi olanlar için cehennem ateşinde şiddetli bir azap vardır. Zira bunlar şeytana itaat etmiş ve Rahman'a isyan etmişlerdir.¹⁶⁷

Gerçek bu olunca, nefse ve İblis'e uyup inkâra sapanlar ve dolayısıyla dünyayı amaç edinenler için şiddetli azap hazırlandığı haber verilmekte ve müminlerin bu konuda çok

164 Kutub, age, VI/674-675.

165 et-Taberî, age, XII/141; en-Nesefî, age, III/334.

166 İbn Âşur, age, XXII/263.

167 Zuhaylî, age, XXII/230.

dikkatli bulunmaları tavsiye edilmektedir. Zira Allah'ı ve âhireti inkâr ne kadar büyük bir haksızlık ve aşağılık ise, cezası da o nispette aşağılayıcı ve horlayıcıdır. İman ne kadar kıymetli ve üstün bir değer ise, mükâfatı da o nispette sonsuz ve gönül açıcıdır.¹⁶⁸

Burada azap kelimesinin nekre (belirsiz) olarak gelmesi, müddeti açısından büyüklük ve şiddetini ifade etmek içindir. Yani sanki burada, onlar için çok şiddetli ve daimi bir azap var demek istenmiştir.¹⁶⁹

Âyet-i kerîmenin ikinci kısmında inkâr edenlere karşın, iman edenlerin durumu şöyle ifade edilmiştir: “İman edip sâlih ameller işleyenler için de, büyük bir ecir ve mağfiret vardır.” Yani Allah'ı, Rasulünü ve ahiret gününü tasdik edenler; ilâhî emirlere tâbi olma, nehiylerden kaçınma, şeytana ve nefsî arzulara muhalefet etme gibi salih ameller işleyenlere, günahları için mağfiret ve büyük bir ecir yani cennet vardır.¹⁷⁰

Yani, Allah, onların hatalarını sadece affetmekle kalmayacak ve onların yaptıkları iyiliklerin karşılıklarını fazlasıyla kendilerine verecektir.¹⁷¹

Hakk Teâlâ bu âyette, kişinin imanının karşılığında ilahi mağfirete nail olup, azapta ebedî kalmayacağını, amel-i salihin mukabilinde de, büyük bir mükâfata nail olacağını beyan buyurmuştur. Binâenaleyh kalbinde iman bulunan hiç kimse, ebedî olarak cehennemde kalmayacaktır.¹⁷²

Müslümanlar her ne kadar Allaha iman edip, emir ve nehiyelerine de riâyet etmeye çalışsa da unutmamalıdır ki; insanı yolundan saptırıp Rabbini inkâra kadar götürme gayesini kendisine vazife edinmiş olan, insanın baş düşmanı İblis, onu saptırmak için her yönden üzerine gelmektedir. Dolayısıyla müminler ona aldanmayıp daima uyanık olmalıdırlar. İşte Kur'ân'daki bu vaad ve vaid âyetleri Müslüman canlı tutup onu korku ve ümit arası bir noktada tutmayı amaçlamaktadır.

2.6. İnsanın Amelini Beğenmesi Hidayet ve Dalaletin Allah'ın Elinde Olması

Allah Teâlâ, İblis'in yolunda gidenlerin akıbetinin, alevli cehennem olduğunu zikrettikten sonra, küfredenler için şiddetli azap bulunduğunu bildirmektedir. Çünkü

168 Yıldırım, age, X/4981.

169 Âlûsi, age, XXII/168.

170 Zuhaylî, age, XXII/231.

171 Mevdûdî, age, IV/487.

172 er-Râzî, age, IX/224.

onlar şeytana uyup Rahmân'a isyan etmişlerdir. Allah'a ve peygamberlerine iman edip “Sâlih ameller işleyenlere de, işte onlara mağfîret ve büyük ecir vardır. Günâhları bağışlanır, işledikleri hayırlı amellere de mükâfat verilir.” Bu âyeti müteakiben Hak Teâlâ “Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören bir midir?” buyuruyor. Yani kâfirler, fâcirler kötü ameller işledikleri halde kendilerinin iyi işler yaptıklarını iddia ederler. Allah (cc) ise, kendisinin her şeyi bildiğini hatırlatarak onların bu kuruntularını boşa çıkarmaktadır.

أَفَمَنْ زُيِّنَ لَهُ سُوءُ فَإِنَّ اللَّهَ يُضِلُّ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ
عَمَلِهِ قَرَأَهُ حَسَنًا

“Kötü işi kendisine süslendirilip de onu güzel gören bir midir? Muhakkak ki Allah, dilediğini saptırır, dilediğini de hidayete erdirir. Öyleyse onlara üzülen kendini harap etme. Şüphesiz ki Allah onların yaptıklarını bilendir.” (Fâtır, 35/8)

Tezyîn, bir kısmı veya tamamı güzel olmayan bir şeyin güzelleştirilmesidir.

Amelleri süsleyen şeytandır. Bunu şu âyetten de anlayabiliriz: “وَزَيَّنَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ” “Şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi” (Neml, 27/24)¹⁷³ Yine bunların dışında bazı âyetler de şeytanın bu tezyinine örnek olarak gösterilebilir.¹⁷⁴

Burada Kurtûbî, “Kötü ameli kendisine süslü gösterilip de...” buyruğu ile ilgili dört farklı görüş serdetmektedir.

Birinci görüşe göre bunlar Yahudiler, Hıristiyanlar ve Mecusilerdir. Buna göre “kötü ameli” Resûlullah (sav)’a karşı inatlaşmak olur.

İkinci görüşe göre bunlar Hâricilerdir. Buna göre “kötü ameli” Kur’ân’ın te’vilindeki tahrifleri demek olur.

Üçüncü görüşe göre bu kişi şeytandır. Buna göre “kötü ameli” şeytanın aldatması olur.

Dördüncü görüşe göre bu lafızdan kasıt, Kureyş kâfirleridir. Bu da el-Kelbî’nin görüşüdür. Bu durumda “kötü amel” şirk olur. el-Kelbî şunları da söyler: Âyet-i kerîme Sehmoğullarından As b. Vail ile Esved b. Muttalib hakkında inmiştir. Bir başkası ise bu âyetin Ebu Cehil b. Hişam hakkında indiğini söylemiştir.

173 İbn Âşur, age, XXII/264.

174 Bkz. (En’am, 6/43, Enfâl, 8/48, Nahil, 16/63, Ankebut, 29/38)

Kurtûbî'ye göre burada ameli kendisine süslendirilenden kastın, Kureyş kâfirleri olduğu görüşü, bu görüşlerin en kuvvetli olanıdır. Çünkü Yüce Allah farklı âyetlerde şöyle buyurmaktadır: “Onların hidayete ermesi senin üzerine borç değildir” (el-Bakara, 2/272) “O küfürde yarışan kimseler seni üzmesin” (Al-i İmran, 3/176); “Bu söze iman etmezler diye arkalarından üzülmeye neredeyse kendini helak edeceksin “ (el-Kehf, 18/6) “İman etmiyorlar diye neredeyse kendini öldüreceksin” (eş-Şuara, 26/3) ile bu ayet-i kerimede yüce Allah'ın: “O halde onlar için hasretler duyarak kendini bitirme” diye buyurması da bunu göstermektedir. Yani onların küfür üzere kalışları dolayısıyla senin üzülmene hiçbir faydası yoktur. Çünkü onları saptıran Allah'tır.

Bu âyet-i kerîme aynı zamanda Kaderiyye mezhebinin görüşlerini reddetmekte ve şunu ifade etmektedir: Ameli kendisine süslü gösterildiği için onu güzel gören kimseyi sen mi hidayete erdireceksin. Bu Allah'a aittir, sana düşen bir iş değildir. Sana düşen sadece tebliğ etmektir.¹⁷⁵

Son dönem müfessirlerinden Mevdûdî, değerlerin alt üst olduğu ve kavramların yer değiştirdiği günümüz dünyasını yansıtan bu ayeti, insanların iç dünyalarını yansıtacak şekilde yorumlamıştır.

Mevdûdî'ye göre bazı kimseler, iyilik ve kötülük arasındaki farkı idrak etmelerine rağmen, hep kötü işler yaparlar. Bu gibi insanlar bazı zamanlar vicdanlarının sesine kulak verince, doğru yola girerler. Çünkü hâlâ birtakım hatalar içinde bulunsalar da, fitratları tamamen bozulmamıştır. Fakat bazı kimseler de iyilik ve kötülük arasındaki farkı idrak bile edemezler. İyiliği gericilik olarak görürlerken fık ve fücürü da ilerilik kabul ederler. Doğru yol onların nazarında bir sapma iken, sapıklık onlar için doğru yoldur. İşte böyle kimseler için nasihat faydasızdır. Çünkü bunlar için iyilik ve kötülüğü ayırt etmek mümkün olmadığından, kendilerini ıslah etmezler ve nasihatten yüz çevirirler.¹⁷⁶

Mevdûdî burada iki noktaya dikkat çekmektedir: Birincisi, burada sıradan insanlara değil, Resûlullah'ı (sav) ve İslam davetini başarısızlığa mahkûm edebilmek için her hileye başvuran Mekke'nin ileri gelenlerine hitap edilmektedir. Bu insanlar Hz. Peygamber'in (sav) insanları neye davet ettiğini ve onun iyi yolda, kendilerinin ise kötü

175 el-Kurtûbî, age, XII/325.

176 Mevdûdî, age, IV/487.

yolda olduklarını pekâlâ biliyorlardı. Fakat buna rağmen Hz. Peygamber'i (sav) yenilgiye uğratmak ve kendi kötülükleri üzerinde direnmek için, böyle bir yol tutuyorlar ve kötülüğü iyiliğin üzerine çıkarmaya çalışıyorlardı. Demek ki, artık onlar için iyiliği kabul etmek sözkonusu değildir ve kötülük onların fitratı haline gelmiştir. Dikkat çeken diğer bir nokta da şudur: Şayet Allah gerçekleri sadece kendi elçisine Hz. Muhammed'e (sav)'a anlatmak istemiş olsaydı, ileri gelenlerin dalâlet içinde olduklarını anlatmak için açık bir ayete gerek kalmaz, bunu başka bir şekilde bildirirdi. Ancak halka açıklamak için şunlar bildiriliyor: “Sizler, toplumunuzun ileri gelenleri olan bu kimselere uyuyor ve peşlerinden gidiyorsunuz. Oysa onların ahlâklarının ne kadar bozuk olduğu ve tavırlarının yanlışlığı apaçık ortadadır. Bu cümle içerisinde dolaylı bir tehdit vardır: “Allah yaptıklarınızdan haberdardır. Hakîm ve yüce olan Allah, tüm yaptıklarınızı görmektedir. Ve sizler bu davranışlarınızdan ötürü azaba uğrayacaksınız.”¹⁷⁷

Şeytanın tuzaklarından en büyüğü ve tehlikelilerinden birisi de, insana hatasını kabul ettirmemesi ve yanlış da yapsa doğruyu yaptığını telkin etmesidir. Seyyid Kutub'a göre Bu durum, tüm kötülüklerin anahtarıdır.¹⁷⁸ Böyle bir insan kendini ve yaptığı her işi beğenir. Çünkü hata yapmayacağından emindir, yaptığı her işin doğru olduğuna kesinlikle inanmaktadır. Elinden çıkan her işi övmektedir. Yaptığı herhangi bir işin, ileri sürdüğü herhangi bir görüşün başkası tarafından süzgeçten geçirilmesine katlanamaz çünkü yaptıkları ve düşündükleri kendi gözünde güzeldir. O halde eleştirilecek yanları eksik bulunacak yerleri yoktur.¹⁷⁹

Bu zihniyet, şeytanın insanın başına sardığı bir belâdır. Buna karşılık yüce Allah'ın alınlarına “hidayet” ve “hayır” yazdığı kimseler de vardır. Yüce Allah bunların kalplerine duyarlık, çekingenlik, kendini denetleme ve özünü hesaba çekme duygusu aşılır. Bunlar yüce Allah'ın “tuzağından” kalplerinin değişmesi ihtimalinden, hatadan, ayaklarının kaymasından, kusur işlemekten hiçbir zaman emin olmazlar. Kendilerini her an hesaba çekerler, sürekli Allah'ın yardımını beklerler. İşte bu nokta, hidayet ile sapıklık arasındaki, başarı ile mahvolmaya sürüklenmek arasındaki yol ayrımıdır.

“Kötü işi allandırılıp pullandırılarak gözüne güzel gösterilen kişi” Böyle bir adam bir sapıtmışlık örneğidir. Bütün bu kötülüklerin anahtarı o allandırıp pullandırma işlemi, o

177 Mevdûdî, age, IV/487-488.

178 Kutub, age, VI/104.

179 Kutub, age, VI/104.

aldanma, kalbi ve gözü kör eden bir perdedir. Böyle bir insanın hiçbir işi iyi olmaz. Çünkü yaptığı iş kötü olduğu halde iyi iş yaptığına inanır. Hiçbir hatasını düzeltemez. Çünkü hata etmeyeceğinden emindir. Kötülüğün herhangi bir sınırında duracağını da bekleyemezsiniz. Çünkü attığı her adımın yapıcı ve yerinde olduğunu sanır. Bu zihniyet bir kötülük kapısı, bir belâ penceresi ve frensiz bir sapıtmanın anahtarıdır.¹⁸⁰

Böyle bir kimsenin ıslah olması, tövbe etmesi umulabilir mi? Böyle bir kimse kendini hesaba çeken yüce Allah'ın denetimini üzerinde hissedene kimse gibi olabilir mi? Böyle bir kimse hiç alçak gönüllü ve kötülükten sakınan kimse gibi olabilir mi? Âyetin devamında “Allah dilediğini saptırır, dilediğini de doğru yola iletir. Sakın onlar için hayıflanma.” cümlesi bulunmaktadır. Burada sanki Yüce Allah şöyle demek ister: Allah öyle bir kişinin alnına sapıklığı yazmıştır. Zira o, böyle bir damga ile damgalanmayı hak etmiştir. Çünkü şeytan ona kötü işlerini güzel göstermiş; böylece önüne öyle bir kötülük kapısı açmıştır ki, bu kapıdan içeri giren hiçbir sapık bir daha geri çıkamaz.¹⁸¹

Râzî, yaptığı kötü şeyler kendisine süslenen kimse, kötü amelde bulunup da, kötülük yaptığının farkında olandan daha aşağıdır der. Çünkü cehalet içinde bulunduğunu bilen cahil ile kötü amelde bulunduğunu bilerek kötülük yapan kimse, rücû edebilir ve tövbe eder. Hâlbuki yanlış içinde olduğunu bilmeyen kimse ise, günahında ısrar eder.¹⁸²

Muhammed İzzet Derveze'ye göre “Allah dilediğini doğru yola iletir, dilediğini de saptırır” ifadesi yanlış anlamalara sebebiyet vermeden doğru bir şekilde değerlendirilmelidir. Zira Allah'ın doğru yola girmeyi ya da sapıklığı insanların kendilerine zorla, değişmeyecek şekilde yüklediği görüşü hükümsüzdür. Kâfirlerin azabı, müminlerin ise ecir ve yarlıganmayı hak ettiklerini belirten ve insanın seçim yapabileceği anlamını içeren önceki ayetten bu delili çıkartabiliriz. Nitekim âyetteki “yatıştırma” anlamı lâfzen ve manen oldukça açıktır.¹⁸³

“Allah elbette dilediğini saptırır, dilediğini doğru yola iletir.” İblis'in çekici sinyallerine gönül verip nefsinin sesine uyanları Cenâb-ı Hak saptırır. Peygamber ve kitabın çağrısına gönül kapısını açıp uyanları ise doğru yola iletir. Zira ezelde ilâhî ilimle kimlerin kendi hür iradeleriyle doğru yolu seçeceği; kimlerin de bâtılı savunup

180 Kutub, age, VI/104.

181 Kutub, age, VI/104.

182 er-Râzî, age, IX/224.

183 Derveze, age, III/111-112.

nankörlük edeceği tespit edilip yazılmış ve kalemin mürekkebi kurumuştur. Allah'ın ilmi yanılmayacağına göre, olaylar da tespit ettiği gibi meydana gelecektir. Bu konuda zorlayıcı ve itici bir kuvvet söz konusu değildir. Çünkü insanlarla Allah arasında «imkân ve irade sınırı» söz konusudur. Kişi kendi irade ve aklını kullanarak bu sınıra kadar gelecek olursa, Allah'ın hidayetine erişmesi umulur. Bu çizgiye gelmeyip gerileyen kimseler de inkâr ve tuğyanlarıyla başbaşa bırakılır. İşte Allah'ın dilediğini doğru yola eriştirmesinin ve dilediğini saptırmasının anlamı budur. O halde bâtılın peşine takılıp Hakk'ı ret ve inkâr eden nankörlerin bu tutumlarından dolayı üzölmeye gerek yoktur. Çünkü anlaşıldığı gibi, herkes kendi kader çizgisini çizmektedir. Peygambere ve Onun yolunda yüröyen mürşitlere apaçık tebliğ ve metotlu irşat düşer.¹⁸⁴

Bu âyet gramer açısından incelendiğinde sapma ve doğru yolu bulma hem kişiye hem de Allah'a nispet edilebilir. Hatta kişiye nispet edilmesi gramer yönünden öncelikli anlamdır. Bir âyet birden fazla anlama gelebiliyor ve anlamlar arasında bir çelişki olmuyorsa o âyeti anlaşılabilirdiği anlamlar üzere anlamak gerekir. Bu âyette de iki anlam arasında bir çatışma söz konusu değildir. Çünkü Allah her insana hem sapma hem de doğru yolu bulma imkânı vermiştir. Dolayısıyla kişi sapsa da doğru yolu seçse de Allah'ın dilemesinin dışına çıkmış olmaz. Nitekim bazı âyetlerde hidayet ve sapma, başkasına izafe imkânı olmaksızın kişiye izafe edilmiştir. (Mesela bk. Yunus, 10/108; İsrâ, 17/15; Taha, 20/82; Neml, 27/92; Zümer, 39/41). Bu âyetlerde hidayet ve sapma kişinin sadece kendisine izafe edilse de Allah'ın izin ve iradesinin dışında hiçbir şey gerçekleşmeyeceğine göre Allah'ın dilemesi de kişinin seçeceği yola göre tecelli etmektedir.¹⁸⁵

Sonuç itibariyle, Allah (cc) kâinattaki hiçbir şeyi abes yaratmamıştır. Kullarını da kendisini tanıyıp ona kulluk etmeleri için halk etmiştir. Bu kulluk yolunda da insanları bazı imtihanlarla sınamaktadır. Yani insanlar, ahsen-i takvim veya esfel-i safilin tabakalarını, Allah'ın külli iradesinin yanında kendi cüz'i iradeleriyle belirlemektedirler. Netice itibariyle kulların ahirette karşılaşacakları akıbetten şikâyetçi olma veya mazeret beyan etme gibi bir hakları yoktur. Zira hadisin beyanıyla Allah (cc), belli bir süre ömür

184 Celal Yıldırım, age, X/4981.

185 M. Sait. Şimşek, *Hayat Kaynağı Kur'an Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012, s. 239-240.

verdiği kullarından mazeret beyanını kabul etmemektedir.¹⁸⁶

2.7. Mahzun Nebîye Bir Teselli

Allah (cc) yukarıdaki âyetin başında, kulların hidayet ve dalâletlerini, kulların da ihtiyarıyla kendisinin yarattığını ifade etmişti. Aynı âyetin sonunda ise Allah'ın, Rasûlüne kulların yoldan çıkmalarının veya islamı kabul etmemelerinin kendisini üzüp mahvetmemesini söyleyerek teselli etmektedir.

فَلَا تَذْهَبْ نَفْسُكَ عَلَيْهِمْ حَسْرَاتٍ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَصْنَعُونَ

“O halde senin gönlün o kâfirlerden dolayı üzüntüye kapılmasın. Şüphesiz ki Allah onların ne yaptıklarını çok iyi bilir.” (Fatır, 35/8)

حَسْرَاتٍ (Hasarat) حسرة (hasratün) kelimesinin çoğuludur. Manası, kaybedilen birşeyden dolayı gam, keder ve pişmanlık duymaktır. Burada çok ve az için kullanılabilen ve mastar olan حسرة (hasratün) kelimesinin müfredi değilde çoğulu olan حسرات (hasarat) kullanılmasının hikmeti, Efendimizin üzüntü ve kederinin büyüklüğüne, bu üzüntüye sebep olan kişilerin sayısı ve çirkin fiillerinin çokluğuna delalet etmesi içindir.¹⁸⁷

Allah Teâlâ kavminin küfür üzerinde ısrar etmelerine üzülmelerinden dolayı Resulünü teselli ederek böyle buyurmaktadır. Yani onların iman etmemelerinden, küfürde ısrar etmelerinden ve dalâlet üzerine devam etmelerinden dolayı nefsinin helak etme, üzülmeye, gamlanma. Allah onların işledikleri çirkin fiilleri gayet iyi bilir. Dolayısıyla onlara hakettikleri cezayı verecektir. Bu yeterli bir tehdittir, eğer bu âyetin boyutlarını ve manalarını idrak ederlerse, bunun son derece caydırıcı bir hüküm olduğunu idrak etmiş olurlar. Bu âyetin benzerleri çoktur. Bunlardan biri Cenab-ı Hakk'ın şu kavlidir: “(Ya Muhammed) Demek onlar sana indirdiğimiz bu Kur'ân'a inanmayıp davetinden yüzçevirmelerine üzülmeye, arkalarından kendini âdeta mahvedeceksin.” (Kehf, 18/6). Bir diğer ayet ise şudur: “(Ey Muhammed) iman etmiyorlar, diye nerdeyse kendini mahvedeceksin.” (Şuara, 26/3)¹⁸⁸

Bu âyetlerde Hz. Peygamber (sav)'in kavmine karşı merhametinin boyutları göze çarpmaktadır. Zira O (sav) nefsinin bir tarafa bırakıp, tüm gücüyle ümmetinden bir kişiyi

186 Buharî, Rikâk, 5.

187 Âlûsî, age, XXII/170; İbn Âşur, age, XXII/266.

188 Zuhaylî, age, XXII/231-132.

daha cennete götürebilmenin vesilelerini aramaktadır. Ancak Allah (cc) hidayetini sadece kendi elinde olduğunu hatırlatarak elçisinin görevinin ise yalnızca uyarıp, tebliğ etmek olduğunu ifade etmektedir.

Durum böyle olduğuna göre, ey Peygamber; “Sakın onlar için hayıflanma.” Bu mesele, yani hidayet ve sapıklık meselesi, insanoğlunun yetki alanına giren işlerden değildir. Bu insan isterse peygamber olsun, mesele bütünü ile yüce Allah'ın elindedir. Kalpler Yüce Allah'ın iki parmağı arasındadır. Yüce Allah bu gerçeği vurgulamakla Hz. Peygamber'i (sav) teselli edip, yüreğine su serpmektedir. “Ama bu adamlar doğru yola gelsinler getirip öğrettiğim gerçeği tanınsınlar diye” kendisini harap etmemesini telkin ediyor. Bu normal, insanca bir arzudur. Temsil ettiği davanın değerini, üstünlüğünü, yararlılığını kavrayan her samimi dava adamı, insanların çağrısını umursamadıklarını, sözlerine sırt çevirdiklerini, görünce bu hayıflanma duygusuna kapılabilir. Dava adamları, Peygamberimize yüce Allah'ın iltifatını kazandıran bu ince gerçeği bilmeli ve olanca güçleri ile davalarını tanıtmaya gayret etmeli, sonra da yüce Allah'ın kurtuluş ve düzelme nasip etmediği kimseler için üzülmemeli, yürekleri yanmamalıdır.¹⁸⁹

Râzî bu âyette efendimizin durumunu iki açıdan değerlendirerek konuya biraz daha genişlik kazandırmıştır. Cenâb-ı Hak, peygamberin kederi eğer onlardaki sapıklıktan dolayı ise, kendisinin onların yaptıkları her şeyi bildiğini; onların iman ve ihsanda bulunmalarını istemesi halinde de sapıklıklarından çevirebileceğini ve saptırmadan vazgeçirebileceğini; yok eğer onlardan taraf kendisine isabet eden eziyetlerden dolayı ise, kendisinin onların fiillerini, ne yaptıklarını bildiğini, onlara yaptıklarına göre mukabelede bulunacağını beyan etmiştir.¹⁹⁰

Bu âyetle alakalı bir önceki konuda da işaret edildiği gibi, Allah (cc) kullarının hidayet veya dalaletlerini onların cüz'i iradelerin meyline göre yaratır. Bu âyetin son cümlesi de, bu inancı destekler nitelikte şöyle sona ermektedir:

“Hiç kuşkusuz onların neler yaptıklarını Allah bilir.”

Yüce Allah insanların neler yapacaklarına ilişkin bilgisine göre hidayet ile sapıklığı aralarında paylaşır. Yüce Allah bu gerçeği meydana gelmeden önce bildiği gibi

189 Kutub, age, VI/105.

190 er-Râzî, age, IX/224.

gerçekleştikten sonra da bilir ve ezeli bilgisi uyarınca hidayet ile sapıklık şıklarından birini paylarına ayırır. Fakat onları bu ön bilgisine göre değil, ön bilgisi uyarınca gerçekleşecek davranışlarına göre hesaba çeker.¹⁹¹

Bu âyetin sonunda, “Allah yaptıklarını bilir” cümlesinde “yaptıklarını” tabiri, يعملون fiiliyle değilde يصنعون fiiliyle ifade edilmesi, onların Peygamber (sav) ve müslümanlara kurdukları tuzaklara işaret etmek içindir. Zira bu fiilde yapıp ettiklerini bilerek kasten yapma manası vardır. Böylelikle bu âyet, Efendimizin onlar için üzülmemesi için bir başka neden ortaya koymaktadır.¹⁹²

Bu âyet-i kerîme bizlere, insanların kendi vazifelerine yoğunlaşır, neticenin Allah’tan (cc) beklenmesi gerektiğini göstermektedir. Bununla beraber âyetten, her bir yöneticinin raiyyetindeki kişileri yakından takip edip, herhangi bir başarısızlık veya olumsuzluk anında, ümitsizliğe mahal vermeden ilk yardımı yapması gerektiği sonucu da çıkarılabilir.

2.8. İzzet, Güzel Söz ve Salih Amel

İzzet zâtında Allah (cc)’ın bir sıfatıdır. Kimsenin gizli veya aşikâr, Allah’tan başkasını vesile kılarak izzet talebinde bulunması yerinde olmadığı gibi bu bir şirk alameti sayılmıştır. Bununla beraber eğer kişi izzet ve keremi, yaratanına yaklaşmak, güzel sözün bütün türleri ve salih amel ile isterse, Kerîm olan Allah (cc) sonsuz kereminden kimseyi mahrum etmez.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ

“Kim izzet istiyorsa, (bilsin ki) izzet tamamen Allah'ındır. Güzel sözler O'na yükselir. Güzel sözleri de salih amel yükseltir. Müminlere kötülük yapmak için tuzak kuran kimselere şiddetli bir azap vardır. Boşa çıkacak olan da onların tuzağıdır” (Fâtır, 35/10)

2.8.1. İzzetin Asıl Sahibi

191 Kutub, age, VI/105.

192 İbn Âşur, age, XXII/267.

Kur'ân-ı Kerîm'in farklı yerlerinde Allah (cc), kendisinin izzet ve azametini dikkatleri çekmektedir.¹⁹³ Zira varlıkların fitratında, izzet ve kudrete karşı bir saygı ve hürmet mevcuttur. Şüphesiz ki sultana da izzet ve azametinin ölçüsüne göre saygı gösterilip itaat edilir. Bu bağlamda bütün varlıklar arasında gerçek manada tek izzet sahibi, vâcibu'l-vücûd olan yüce Allah'tır. Üzerinde durduğumuz Fâtır sûresinin 10. âyeti de bu hususu açıklamaktadır.

مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعِزَّةَ فَلِلَّهِ الْعِزَّةُ جَمِيعًا

“ Kim izzet istiyorsa, (bilsin ki) izzet tamamen Allah'ındır....”(Fatır, 35/10)

Kâfirler, “Eğer birisinin itaatinde olmazsak ve bize emirler veren birisi bulunmazsa, izzeti elde etmiş oluruz” şeklinde düşünmüşler ve böylece putlar yontarak “İşte bunlar bizim ilahlarımızdır” deyip sonra putlarını beraberlerinde taşıyıp, “Kişinin mabûdu İle birlikte olmasının üstünde hangi izzet vardır?” deyip böylece peygambere boyun eğmeme ve ona tabi olmama peşinde olmuşlardır. Bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “Eğer sizler, bu kâfirliğinizle gerçekten izzeti elde etme peşinde iseniz bilin ki izzetin hepsi Allah'ındır. Kim Allah'a boyun eğerse, gerçek aziz odur. Kim de Allah'a karşı izzet taslamaya kalkarsa, gerçek zelil de odur” buyurmuştur.¹⁹⁴

Yine Kur'ân, müşriklerin putlara tapmakla izzet ve şerefe nail olmayı arzu ettiklerini anlatarak şöyle buyurmaktadır: “Kâfirler kendilerine bir izzet ve itibar sağlamak için Allah'tan başka ilahlar edindiler.” (Meryem, 19/81). Müşrikler izzet ve şerefi kâfirlerin yanında arıyorlardı. Cenâb-ı Hak onların bu düşüncelerini deşifre ederek şöyle buyurmuştur: “Onlar müminleri bırakıp kâfirleri dost edinenlerdir. Onlar izzet ve şerefi kâfirlerin yanında mı arıyorlar?” (Nisa, 4/139).¹⁹⁵

Âyet-i kerîmenin “Kim üstünlük isterse bilsin ki üstünlük tamamıyla Allah'ındır.” bölümü çeşitli şekillerde izah edilmiştir. Mücâhit bunu: “Kim putlara taparak izzet ve şerefe erişmeyi isterse bilsin ki bütün izzet ve şeref ancak Allaha aittir.” şeklinde açıklamıştır. Katade ise: “Kim izzet ve şeref isterse Allah'a itaat ederek istesin. Zira izzet ve şeref ancak Allah'ındır.” şeklinde izah etmiştir. Taberî de bu görüşü tercih etmiştir. Diğer bir kısım âlimler ise: “Kim üstünlüğün kime ait olduğunu öğrenmek

193 Bkz. (Bakara, 2/209; Münafikun, 63/8; Nisa, 4/139; Yunus, 10/65).

194 er-Râzî, age, IX/225.

195 Zuhaylî, age, XXII/236.

isterse, bilsin ki her türlü üstünlük ancak Allah'a aittir.” şeklinde izah etmişlerdir.¹⁹⁶

Yine “izzet isteyenler” kısmıyla alakalı Kurtûbî şunları nakletmiştir: “Kim aziz olmak istiyorsa, bilsin ki gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır” ifadesi el-Ferrâ'ya göre: Kim izzet ilmini istiyorsa... takdîrindedir. Ferrâ'nın dışındaki bazı ilim ehilleri de şöyle söylemiştir. Yani kim beraberinde zilletin söz konusu olmadığı izzet bilgisini elde etmek istiyorsa... Çünkü izzet, eğer sonunda zillete götürüyor ise; böyle bir izzet, zillet ile karşı karşıya kalmaya götürür. Beraberinde zilletin söz konusu olmadığı izzet ise, ancak Allah içindir.¹⁹⁷

Kurtûbî; Şanı yüce Allah'ın bu buyruk ile gayret sahibi kimseleri izzetin nereden elde edileceği ve hangi yolla ona hak kazanılacağı hususunda uyarmak istemiş olması da mümkündür, der. Bu durumda başta gelen “elif” ile “lam” istiğrak içindir. Bu sûrenin âyetlerinden anlaşılan da budur. Buna göre yüce Allah'tan izzeti isteyen ve onu istemekte samimi olarak ihtiyaç ve zilletini arz ederek önünde saygı ile boyun eğdiğini gösteren bir kimse yüce Allah'ın izniyle bu izzeti O'nun yanında bulur. Böyle bir izzet, böyle bir kimseden engellenmez ve ona karşı perdelenmez. Nitekim Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Allah için alçak gönüllülük göstereni Allah yükseltir.”¹⁹⁸

İzzeti başkasından isteyen kimseyi ise Yüce Allah, izzet istediği kimseyle baş başa bırakır. Kur'ân, izzeti Allah'tan başkasının yanında arayan bir topluluğu söz konusu ederek şöyle buyurmaktadır: “Onlar müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinenlerdir. İzzeti onların yanında mı arıyorlar? Gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır.” (en-Nisa, 4/139) Böylece yüce Allah, gayet açık ve anlaşılır bir şekilde izzetin kendisinin olduğunu, onunla dilediği kimseyi aziz kılıp, dilediği kimseyi de zelil kıldığını bize haber vermektedir. Peygamber (sav) de yüce Allah'ın: “Kim aziz olmak istiyorsa, bilsin ki gerçekten izzet bütünüyle Allah'ındır” buyruğunu tefsir ederek şöyle buyurmaktadır: “Her kim dünya ve âhirette aziz olmak istiyorsa, aziz olana itaat etsin.” En büyük kurtuluşa nail olmak ve dâr-ı izzete girmek için ki izzet Allah'ındır, izzeti isteyen kimse aziz olmak için Allah'a yönelsin ve Onunla aziz olmaya baksın. Çünkü Allah, kul aracılığı ile aziz olmaya çalışan kimseyi zelil eder. Allah ile aziz olmak isteyen kimseyi

196 et-Taberî, age, XII/143-144.

197 el-Kurtûbî, age, XIV/328.

198 Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, I-II, İstanbul, 1981, Sadaka, 12; Dârimî, Zekât, 34; Tirmizî, Birr, 82.

de aziz eder.¹⁹⁹ Müslim’de geçen kutsi bir hadis-i şerifte Allah (cc) şöyle buyurmaktadır: “Kibriya, benim ridam (bedenin belden yukarı kısmı için kullanılan elbise), azamet ise benim izârımdır. (bedenin belden aşağı kısmı için kullanılan elbise) Kim Benimle bu mevzuda yarışa kalkışır ve bunları paylaşmaya yeltenirse, onu Cehennem’e atarım.”²⁰⁰

Evet, itibar ve üstünlük bütünü ile Allah'ın tekelindedir. O'nun en küçük bir zerresi bile başka hiç kimsenin yanında, hiç kimsenin koltuğu altında, hiçbir sebebin aracılığında onu bulamaz. Eğer insanların bir itibarı varsa onu kendilerine Allah bağışlamıştır. Öyleyse kim güç ve itibar arıyorsa, bunun ilk kaynağına başvurmalıdır. Sermayesini bu kaynağa borçlu olan araçların, simsarların peşinden koşmamalıdır. Ancak o zaman gücü ve itibarı bütünü ile tekelinde bulunduran ana kaynaktan pay alabilir. İnsanların ellerindeki kırıntılara ve döküntülere el açmamalıdır. Çünkü bu insanlar kendisi gibi muhtaç, eli boş zavallılardır.²⁰¹

Kutub; üstünlük ve itibarı, nefsin ihtiraslarına egemen olmakta görür. Ona göre itibar, bağımlılığı ve aşağılanmayı alt etmek, Allah'tan başkası önünde boyun eğmemektir. Bunların yanı sıra Allah'a boyun eğmek, saygı beslemektir; Allah'tan korkmak, çekinmektir; sevinçte de kederde de yüce Allah'ın gözetimini üzerinde hissetmektir. İnsan Allah'a boyun eğerse başı dik olur. İnsan Allah'tan korkarsa O'nun hoşuna gitmeyen her şeye karşı çıkar. İnsan kendini Allah'ın sürekli gözetimi altında hissederse O'nun izni olmadıkça başını eğmez.²⁰²

Şeref, onur, güç, paye, üstünlük gibi anlamları olan “izzet”in bütünüyle Allah'a ait kılınması, bu kavramın insanlar açısından asla kullanılamayacağını değil, insanların elde edebilecekleri her türlü onur ve payenin Allah'tan olduğunu ve ancak O'nun hoşnutluğuna uygun olması halinde değer taşıyacağını ifade etmektedir. Nitekim başka bir âyette bu kavram Allah'a, Resûlü'ne ve müminlere izafe edilmiştir.²⁰³ Yani bu Allah ile izzet kazanan Peygambere yakın oldukları için, izzet bunlar için de vardır demektir. Çünkü müminlerin aziz oluşları, Peygambere bağlanmaları sayesinde. Baksana Cenâb-ı Hak “De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız, bana tabi olun ki, Allah da sizi sevsin

199 el-Kurtûbî, age, XIV/328-329.

200 Müslim, age, s. 1194.

201 Kutub, age, VI/680.

202 Kutub, age, VI/681.

203 Karaman ve Diğerleri, age, IV/453.

ve sizi bağışlasın”(Al-i İmran,3/31) buyurmuştur.²⁰⁴

Demek ki insanlar da Allah’ın bazı sıfatlarından nasipdar olabilmektedir. Ancak onlardaki bu sıfatlar Allah’ta olduğu gibi zatlarından değil, onun sıfatlarının tecellilerinden ibarettir. Teşbihte hata olmazsa onların izzetleri, bir nevi denize yansıyan güneş pırıltılarından ibarettir. Tabiki bu pırıltı ve ışığı da bütün denizler eşit miktarda alamayacak, güneşe yakınlıkları ölçüsünde ondan istifade edebileceklerdir. İnsanlar da, azîz ve hakîm olan Allah’ın bu sıfatlarının tecellisine ona yakın oldukları ölçüde mazhar olacaklardır.

2.8.2. Güzel Söz ve Salih Amelin Kıymeti ve Kötülüğün Cezası

Söylenilen her söz ve yapılan her amel, insanın sağ ve sol taraflarındaki melekler tarafından kayde geçirilmektedir. Gerek iyi gerekse kötü olsun insanlar bunların hesabını mal ve evladın fayda vermeyeceği bir günde verecektir.

إِلَيْهِ يَصْعَدُ الْكَلِمُ الطَّيِّبُ وَالْعَمَلُ الصَّالِحُ يَرْفَعُهُ وَالَّذِينَ يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَمَكْرُ أُولَئِكَ هُوَ يَبُورُ

“Güzel sözler O’na yükselir. Güzel sözleri de salih amel yükseltir. Müminlere kötülük yapmak için tuzak kuran kimselere şiddetli bir azap vardır. Boşa çıkacak olan da onların tuzağıdır” (Fâtır, 35/10)

Kurtubî’ye göre burada anlamın, ”salih amel, güzel sözü yükseltir” şeklinde olması da mümkündür. “Yükselir” anlamındaki fiili (يَصْعَدُ) ed-Dahhak “ye” harfini ötreli olarak: “Yükseltilir” şeklinde de okumuştur.²⁰⁵ “Yükselmek, yukarı doğru hareket etmek” demektir. Uruc da aynı şeydir. Sözün yükselmesi onun kabulüne bir misal olarak verilmiştir. Çünkü mükâfatın veriliş yeri yukarıdadır, azap yeri ise aşağıdadır. Ez-Zeccâc şöyle demektedir: Mesela, iş kadıya refedildi (kaldırıldı) denilir. Bu, kadı bunu bildi, anlamındadır. Buna göre burada bilmek, anlamında kullanılır. Özellikle “güzel söz”ün söz konusu edilmesi ona verilecek mükâfatı beyan etmek içindir. “Ona” buyruğundan kasıt ise, bu sözün Allah’a yükseldiğini anlatmaktır. Onun semasına ve Ondan başka hiç kimsenin hükmünün cereyan etmediği yere yükselir diye de

204 er-Râzî, age, IX/226.

205 el-Kurtûbî, age, XIV/329.

açıklanmıştır. Bir diğer açıklama da şöyledir: Yani kulun itaatlerinin yazılı bulunduğu kitap semâya yükseltilir.²⁰⁶

Burada zikredilen, *الكَلِمُ الطَّيِّبُ* “güzel söz” tabiriyle ne kastedildiğiyle alakalı farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bazılarına göre “Güzel söz”den maksat, Allah’ı zikretmek, Kur’ân okumak ve dua etmektir. Bu sözleri Allah’a yükseltecek “salih ameller” den maksat ise, Allah’ın farz kıldığı ibadetleri yapmaktır. Kul, Allah’ın kendisine farz kıldığı salih amelleri işlemekle birlikte Allah’ı zikreder, Kur’ân okur ve Allah’a yalvarırsa bu yaptıkları Allah’ın katına varır. Aksi halde ona ulaşamaz geri döner.²⁰⁷

Hiz. Peygamber (sav)de Allah’ı anmanın, insanı arş’a yükselteceği hususunda şöyle buyurmuştur: “Sizin, Allah’ın azametini anmanız, onu tespih etmeniz, onu birlemeniz ve ona hamdetmeniz (bu sebeple söylediğiniz kelimeler) Arş’ın çevresinde dolaşırlar. Bunların arının sesi gibi sesleri vardır. Bu kelimeler kendilerini söyleyen kimseleri hatırlatırlar. Sizden biriniz, kendisini hatırlatan biri olsun istemez mi?”²⁰⁸

Yine âyetteki, “Güzel kelimeler” cümlesi hususunda şu izahlar da yapılmıştır:

- a) Bu güzel kelimeler, “Lâilâhe illallah” ifadesi olup, buna “kelime-i tayyibe” (güzel söz) denir.
- b) Bu, “Sübhânallâhi ve'l-hamdülillâhi ve lâ ilahe illallahu vallahu ekber” ifadesidir.
- c) Bu, (bir önceki maddede) geçen dört kelime ile birlikte, beşinci bir ilave ile “tebârekâllahu” ifadesidir. Tercihe şayan olan, bunun Allah’ı zikir yahut nasihat ve ilim gibi Allah için olan her kelime manasına olmasıdır. Böyle olan her söz, Allah'a yükselir.²⁰⁹

“Güzel kelimeler” cümlesiyle alakalı, yukarıdaki görüşlerden hepsi de burada kastedilen manaya yakındır. Ancak Allah (cc) Kur’ân-ı kerîmde güzel ve çirkin sözü birbirinden farklı iki ağaca benzeterek, manaya farklı bir boyut kazandırmıştır.

“Allah’ın güzel sözü neye benzettiğini görmüyor musun? O, onu yerin derinliklerine kök salmış ve dalları göğe tırmanan yararlı bir ağaca benzetiyor.” “O ağaç sürekli olarak

206 el-Kurtûbî, age, XIV/329.

207 et-Taberî, age, XII/145.

208 İbn Mâce Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1981, Edeb, 56.

209 er-Râzî, age, IX/226.

meyve verir. İnsanlar öğüt alsınlar diye Allah onlara çeşitli örnekler verir.” “İğrenç söz de kökü yerden kesilmiş, dik duramayan, acı meyveli bir ağaca benzer.” (İbrahim, 14/24-26)

Bu, sözün özü ile ağacın arasındaki gerçek bir benzerliktir. Ayrıca her ikisinde de hayat ve gelişme yeteneği vardır. Ağaç nasıl büyüyor, uzuyor ve meyve veriyorsa, söz de öyle. O da gelişip, boy atmakta ve meyvesini vermektedir.²¹⁰

Âyetin devamındaki “Onu da salih amel yükseltir.” Sözüyle alakalı, İbn Abbas ve Mücâhid, yani “salih amel, güzel sözü yükseltir” demişlerdir. Kurtûbî'nin hadis-i şerif diye rivayet ettiği bir sözde de şöyle buyrulmuştur: “Allah, amelsiz hiçbir sözü kabul etmediği gibi, hiçbir sözü ve hiçbir ameli de niyetsiz kabul etmez. Hiçbir sözü, ameli ve niyeti sünnete uygun olmadıkça kabul etmez.” “Salih amel güzel sözü yükseltir.” şeklindeki anlam, Arapça açısından da daha uygundur. Zira kıraat âlimleri “amel” kelimesini merfu okumuşlardır. Eğer anlam salih ameli Allah yükseltir yahut salih ameli güzel söz yükseltir, şeklinde olsaydı, “amel” kelimesinin nasb ile okunmasının tercih edilmesi gerekirdi. Yine bu konuda İbn Abbâs şöyle demektedir: “Kul Allah'ı zikredip güzel söz söyleyip farzlarını eda edecek olursa, sözü de ameli ile birlikte yükselir. Söz söyleyip farzlarını eda etmeyecek olursa, bu sefer sözü ameline döndürülür.” İbn Arabî de şöyle demektedir: “Kişinin yüce Allah'ı zikretmek suretiyle söylediği söz ile birlikte salih amel bulunmayacak olursa fayda vermez. Çünkü sözü davranışına aykırı olan bir kimsenin bu sözü aleyhine bir vebaldir.”²¹¹

Âyet-i kerîmenin son kısmında: “Kötülük yapmak için tuzak kuranlara, işte onlara şiddetli bir azap vardır.” buyrulmaktadır. Katade'ye göre “tuzak kuranlar” dan maksat, müşriklerdir. Mücâhid, Said b. Cübeyr'e göre ise bunlardan maksat, amelleriyle gösteriş yapanlardır. Zira bunlar, yaptıkları amellerle Allah'a itaat ettikleri görüntüsü verir ve böylece insanları aldatmış olurlar. Gerçekten bunlar Allah rızası için değil, belli menfaatler için bu amelleri işlerler. İşte şiddetli azap bunlardır ve bunların foyaları çok çabuk meydana çıkar.²¹²

210 Kutub, age, VI/680.

211 el-Kurtûbî, age, XIV/330.

212 et-Taberî, age, XII/145.

İbn kesîr'e göre ise sahih olan, bu hükmün umum ifade etmesidir. Müşriklerin âyetin hükmü içerisinde dâhil olması ise daha evladır.²¹³

Buradaki “komplo düzenlemek” “plan kurmak” anlamında kullanılan, “Komplo düzenleme” يَمْكُرُونَ السَّيِّئَاتِ deyimini, genellikle ifade ettiği kötü amaçlılığı, vurgulamak için tercih edilmiştir. Bu komplo düzenleyicileri ağır bir azap bekliyor. Üstelik kurdukları tuzaklar da kısa ömürlüdür, boşa çıkmaya mahkûmdur, bekledikleri sonucu veremezler. Gerek söz ve gerekse davranış biçiminde kötü amaçlı komplo, itibara ve üstünlüğe ulaştırıcı bir yol değildir. Gerçi bu yöntemle kimi zaman; azgın ve zorbalara bir güç kazanılabilir. Fakat bu kaba güç kısa ömürlüdür, kısa sürede yok olmaya mahkûmdur. Ayrıca sahibinin ağır bir azaba çarptırılmasının da gerekçesi olur. Allah'ın vaadi böyledir ve Allah'ın vaadinden cayacağı da düşünülemez. Fakat O, kötü komplo düzenleyicilerine biraz mühlet verebilir, belirlediği süreye kadar onların at oynatmalarına fırsat tanıyabilir.²¹⁴

Binâenaleyh kim sâlih amelde bulunursa, Allah o sâlih ameli katına yükseltir. Kim de kötü işlerde bulunursa, onu da sahibinin yüzüne çalar. O halde gerçek aziz, ameli Allah rızası için olan kimsedir. Asıl zelil de ameli yüzüne çalınan kimsedir.²¹⁵

2. 9. İnsanın Yaratılış Safhaları ve Ömrü

Allah Teâlâ Fussilet sûresinde, “Onlara, âfaktaki (dış dünyadaki) ve enfüsteki (yani insanların kendilerinde ve iç dünyalarında) delillerimizi göstereceğiz” (Fussilet, 41/53) buyurmuştur. Binâenaleyh Allah Teâlâ, Fâtır sûresinin henüz başında, göklerdeki âfâkî delillerden, gökten gönderdiği meleklerden ve yer ile yerde salıverdiği rüzgârlardan bahsettikten sonra, bu âyet ile “enfüsî” delilleri de getirmeye başlamıştır.

وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ جَعَلَكُمْ أَرْوَاجًا وَمَا تَحْمِلُ مِنْ أُنْثَىٰ وَلَا تَضَعُ إِلَّا يَعْلَمُهُ وَمَا يُعَمَّرُ مِنْ مُعَمَّرٍ وَلَا يُنْقِصُ مِنْ عُمُرِهِ إِلَّا فِي كِتَابٍ إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ

“Allah sizi topraktan, sonra nutfeden yarattı. Sonra da sizi eşler kıldı. O'nun bilgisi olmadan hiçbir dişi ne gebe kalır ne doğurur. Bir canlının ömrünün uzun olması da kısa

213 İbn Kesîr, age, III/557.

214 Kutub, age, VI/682.

215 er-Râzî, age, IX/226.

tutulması da mutlaka yazgıya uygun olarak gerçekleşir. Kuşkusuz bunlar Allah için kolaydır.” (Fatır,35/11)

İnsanın yaratılışı ve bu yaratılış esnasında geçirdiği evreler; Kur’ân’ın üzerinde hassasiyetle durduğu, modern tıp ve biyoloji ilimlerinin de üzerinde çokça araştırmalar yaptığı girift konulardan biridir. Bu âyetin de hemen başında insanın topraktan yaratıldığı ifade edilmiştir. Bunun gibi birçok âyette, insanın yaratılışındaki temel maddelerden olan toprağın değişik türlerine değinilmiştir.

Kur’ân-ı Kerîm öncelikle bütün canlı varlıkların sudan yaratıldıklarını, (Nur, 24/45) özellikle insanın da sudan yaratıldığını ifade etmektedir.²¹⁶ Daha sonra insanın topraktan yaratıldığını ve onun topraktan yaratılışının merhalelerini anlatır. Ömer Çelik, insanın yaratılışındaki toprağın bu türlerini geniş bir şekilde açıklamıştır.²¹⁷

Yukarıda Allah Teâlâ’nın kudret tezahürleri ve izzetine değinmiştik. Toprak cansız bir madde iken “sperma (nutfe)” canlı bir çekirdektir. İlk ve en büyük mucize işte bu “hayat” mucizesidir. Hiç kimse bu mucizenin nasıl ortaya çıktığını, ya da insanın ham maddesi olan toprakla nasıl kaynaştığını bilmemektedir. Bu olgu, geçmişte olduğu gibi günümüzde de insan bilgisine kapalı bir sırdır. Aynı zamanda gözle görülen, aktüel bir gerçektir. Seyyid Kutub burada, biri canlı diğeri cansız iki farklı madde olan, sperm ve toprağın bir arada zikredilmesi ve insanın yaratılmasındaki temel faktörlerden olmalarını bir mucize olarak izah etmiştir.²¹⁸

Her ne kadar Seyid Kutub, biri canlı diğeri cansız olan bu iki madde arasındaki bağın kurulamadığını, insanın bu iki farklı maddeden nasıl meydana geldiğini kendi döneminde ve ondan önceki dönemlerde de anlayamadığını söylese de, gerek kendinden önce ve gerekse kendinden sonraki dönemlerde bu konuda gayet aydınlatıcı izahlar yapılmıştır.

Bu izahlardan bazıları şöyledir:

Bu âyetteki “topraktan” kelimesiyle, Hz. Âdem (as)’in yaratılışına, “Sonra bir meniden” kelimesiyle de, âdemoğullarının yaratılışına bir işaret vardır. Cenâb-ı Hakk’ın bu ifadesi

216 Bkz. Furkan 25/54.

217 Bkz. Ömer Çelik, “*Tek Kaynak İki İrmak*” *Kur’an’dan Teknolojik Yansımalar*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul: Üsküdar, 2009, s. 118.

218 Kutub, age, VI/682.

herhangi bir te'vile ihtiyaç duymaz. “Sizi (topraktan) yarattı” ifadesi, bütün insanlara bir hitaptır. Zira bütün insanlar da Hz. Âdem (as)'in çocukları olup, topraktan ve meniden yaratılmışlardır. Çünkü insanların hepsi meniden, meni gıdadan (yiyeceklerden), gıdalar da netice itibarıyla toprak ve sudandır. O halde insan, topraktan meydana gelmiş olan menidendir.²¹⁹

Ömer Çelik, Râzî'nin bu tezini destekler nitelikte şöyle bir açıklamada bulunmuştur: İnsanda eşeyssel üremenin ilk maddesi “nutfe”dir. Fakat nutfe denilen bu maddenin de oluşmasının bir alt yapısı vardır. Bu, topraktan yetişip insan vücuduna gelen besinlerle beslenme sonucu ortaya çıkmaktadır. Yani yaratılan her insan, ilk olarak nutfe haline gelinceye kadar toprak ve çamur içinde geçen uzun bir serüven yaşamakta, birçok merhaleden geçmekte ve nihayetinde erkeğin üreme organından kadının yumurtasına geçip insan canlılığının başlangıcını oluşturacak bir kıvama erişmektedir.²²⁰ Bu bağlamda Mü'minûn sûresinin 12. âyeti konuya yeteri derecede ışık tutmaktadır:

“Andolsun ki biz insanı çamurdan bir özden yarattık” (Mü'minûn, 23/12)

Su ve toprak canlıların yaratıldığı iki ana kaynaktır. Gerek ilk insan Hz. Âdem'in, yapışkan kara balçıktan şekillendirilip “ol” emriyle vücut bulması, gerekse bizim bildiğimiz biyolojik kanunlarla baba sulbunda oluşan sperma ile ana rahminde oluşan yumurtanın topraktan çıkan gıda maddelerinin yenilmesiyle meydana gelmesi bütünüyle menşe olarak suya ve toprağa dayanmaktadır.²²¹

Canlılarda, tek hücre aşamasını temsil eden “sperma” aşamasından, tam teşekküllü bir canlı aşaması olan “cenin” evresine geçilmektedir. Bu evrede erkek ve dişi birbirinden ayrılır, böylece Kur'ân'ın işaret ettiği şu tablo gerçekleşmiş olur: “Sonra erkekli-dişili çiftlere dönüştürdü.” Bu cümlelerin anlamı “Allah sizi daha cenin evresinde erkekli-dişili çiftlere dönüştürdü” şeklinde olabileceği gibi, “O sizi doğumunuzdan sonraki aşamada birbiri ile evlenen erkek ve dişi çiftler haline getirdi” biçiminde de olabilir.

Kutub, izahını biraz daha bilimsel açıdan ele alarak şöyle sürdürür: Bu geçiş olayı, yani spermadan erkek ve dişi organizmalar evresine geçiş olayı da, tıpkı cansızlık aşamasından canlılık evresine geçiş gibi, son derece uzak mesafeli bir geçiştir. Zira

219 er-Razî, age, IX/227.

220 Çelik, age, s. 118-119.

221 Celal Yıldırım, age, X/4986.

“sperma”nın temsil ettiği tek hücre nerede; son derece karmaşık yapılı, çeşitli fonksiyonlu ve çok sistemli bir canlı organizma olan “cenin” nerede? Eğer bu yalın hücre incelenecek olursa, şu gerçekler öğrenilir. Söz konusu hücre bölünerek çoğalır. Çoğalan hücrelerin eş fonksiyonları dokuları oluşturur. Dokulardan da fonksiyonu ve niteliği belirli organlar meydana gelir. Sonra bu organların ahenkli ve uyumlu işbirliği sayesinde “insan” denen şaşırtıcı canlı varlık ortaya çıkar. Bu canlı varlıkların her biri, diğer türdeşlerinden, hatta en yakın akrabalarından farklı organizmalar olurlar. Öyle ki, iki insan, kesinlikle birbirinin aynısı olmaz. Oysa hepsi algılanabilir hiçbir farklı yanı olmayan aynı spermadan meydana gelmişlerdir. Sonra yukarıda değindiğimiz gibi dokular oluşmuş ve bu dokulardan da erkekli-dişili çiftler türemiştir. İşte Kur’ân, bu esrar dolu olağanüstü olaya bu yüzden sık-sık değiniyor. Amaç, insanları bu olayları düşünmeye, irdelemeye yöneltmek, ruhları uykudan uyandırmaktır.²²²

Elmalılı Hamdi Yazır, âyetteki bu mucizevi yönlerin yanı sıra âyetin, “Allah sizi bir topraktan yarattı.” kısmıyla alakalı ince bir noktaya işaret ederek” Bu öyle bir gerçektir ki maymundan yaratıldıklarını iddia edenler bile, daha önce topraktan sonra da bir nutfeden (spermden) geldiklerini inkâr edemezler. İstidlal zincirinde bir halka daha itiraf etmiş olurlar.” yorumunu yaparak, darvinizmi eleştirmektedir.²²³

“Allah sizi çiftler şeklinde meydana getirdi” sözünden bir de şunu anlaşılmaktadır: Plânsız, programsız, hesapsız ve kitapsız hiçbir şey yaratılmamıştır ve yaratılmamaktadır. Nitekim büyük savaşlarda erkek sayısının azalması ve kadın sayısının onlara oranla birkaç kat fazlalık arz etmesi, o ülkelerde sosyologları, devlet adamlarını düşündürmeye başlamıştı. Oysa kâinatta mutlak bir denge ve düzenleme kanunu hâkimdir. Çünkü boş, anlamsız, plânsız bir hilkat hiçbir zaman söz konusu değildir. O bakımdan çeyrek asır geçmeden bu anormal farklılık kendiliğinden, yani ilâhî denge kanunu gereği ortadan kalkmış ve erkekle kadın arasındaki sayısal durum normale dönmüştür.²²⁴

Burada bu “işaret”in yanı sıra Yüce Allah’ın bilgisinin evrenselliğini canlandıran bir tablo sunuluyor. Bu tabloda Yüce Allah’ın bilgisinin, yeryüzündeki tüm canlı dışilerin karınlarında taşıdıkları yavruları kapsadığı vurgulanıyor. “O’nun bilgisi dışında hiçbir

222 Kutub, age, VI/683.

223 Elmalı’lı, age, VI/3980.

224 Yıldırım, age, X/4986-4987.

dişi ne hamile kalabilir ve ne de doğurabilir.”²²⁵ Bu da “Cenâb-ı Hakk'ın ilminin mükemmel oluşuna” bir işarettir. Çünkü yaratılmazdan önce rahimlerde olan ile yaratılıp da anasının rahminde olduğu müddetçe, hiç kimse o rahimde olanın durumunu bilemez. Çünkü hâmile olan anne bile, ona dâir bir şey bilemez. Allah Teâlâ, “Allah sizi topraktan yarattı” ifadesiyle, kudretinin mükemmel oluşunu bildirince, “Onun ilmi olmaksızın, hiçbir dişi, gebe olmaz ve doğurmaz” ifadesiyle de, ilminin mükemmelliğini anlatmıştır.²²⁶ Elmalılı, Allah (cc)’ın bu ezeli ilmine hiçbirşeyin gizi kalamayacağını, dolayısıyla gizli günah yapmak isteyenler de bilmelidirler ki, Allah yaptıklarını bilir diyerek, onları uyarmaktadır.²²⁷

Âyetteki “dişi” kavramı sadece insan dişilerini değil, bütün hayvan, kuş, balık, sürüngen ve böcek türlerinin dişilerini de içerir. Hatta bunlar dışında kalan, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün canlı türlerinin dişileri de bu kavramın şemsiyesi altındadır. Yeter ki, gebe kalan ve doğuran bir canlı türü olsun. Yumurtlayan canlılar da bu hesaba girer. Çünkü yumurta da bir tür “doğrulmuş” yavrudur; sadece gelişmesini anasının vücudunda tamamlamadan, yumurta halinde dışarıya çıkar ve gelişmesinin geri kalan bölümünü anasının vücudu dışında sürdürür. Bu sırada yumurta ya anası üzerinde kuluçkaya yatar ya da kuluçka şartlarını sağlayan makinelerde barınır. Sonunda eksiksiz bir cenin evresine varınca kabuğunu kırıp çıkar ve normal gelişmesini dışarıda devam ettirir.²²⁸

Âyet-i kerîmede geçen: “herhangi bir canlının ömrünün uzaması veya kısaltılması mutlaka bir kitapta yazılıdır.” ifadesi farklı şekillerde izah edilmiştir. Abdullah b. Abbas bunu şöyle izah etmiştir: “Kendisine uzun ömür verilen kimse mutlaka ömrünün sonuna kadar yaşayacaktır. O kimsenin ömrü ne uzatılır ne de kısaltılır. Kendisine kısa ömür takdir edilen de ömrü kadar yaşayacaktır. Onun ömrü de ne uzatılır ne de kısaltılır. Bu, Allah katında Levh-i mahfuzda böyle yazılmıştır”. Taberî de bu izah şeklini tercih etmiştir. Ebu Mâlik, Süddî ve Atâ'ya göre ise âyetin izahı şöyledir: “Kendisine ömür verilenin; ömür boyu yaşatılması ve her geçen gün ve saat ömrünü tüketmesi, Allah

225 Kutub, age, VI/683.

226 er-Râzî, age, IX/227.

227 Elmalılı, age, VI/3981.

228 Kutub, age, VI/683.

katında kitapta yazılıdır. Allah bunu bilmekte ve zaptettirmektedir.²²⁹

H.z.Peygamber (sav) de ömrün uzamasıyla alakalı bir hadis-i şerifinde şöyle buyurmuştur: “Kim, rızkının bolllaştırılmasını veya ecelinin ertelenmesini arzu ederse akrabalarıyla ilgilensin.”²³⁰

Ancak İbn Kesîr’in Ebu’d-Derdâ’dan bir rivayetine göre, burada geçen ecelin ertelenmesi meselesi şöyle beyan edilmiştir: “Şüphesiz ki Allah, bir kişinin eceli gelince onu ertelemeyiz. Ancak ecelin ertelenmesinden maksat, kula bahşedilen salih evlatlardır. O evlatlar, kul öldükten sonra ona dua ederler. Onların duaları kul kabirdeyken kendisine erişir. İşte ömrün artması budur.”²³¹

Kurtûbî ve Zemahşerî de uzun ve kısa ömürle alakalı şunları zikrederler: Uzun ömürlü altmış yaşına ulaşan kimsedir. Eksik ömürlü ise altmış yaşından önce ölen kimsedir. Kitaptan maksat ise levh-i mahfuzdur.²³²

Buradaki uzun ve kısa ömür kavramlarına Seyid Kutub, zamanın değerlendirilip değerlendirilmemesi açısından, bereket yönlü bir izah getirmiştir. Ona göre uzun ömürlülük, yaşama süresinin uzunluğu, yaşanan yılların çokluğu yolu ile olacağı gibi, yaşanan zamanın bereketli olması, bu zamanın verimli bir biçimde kullanılması; duygu, hareket, davranış ve eser zenginliği içinde geçmesi yolu ile de olur. Öyle saatler var ki, bir ömre bedeldirler. Düşünce ve duygu açısından o kadar zengin, iş ve eser bakımından öylesine verimlidirler. Buna karşılık nice yıllar var ki, bomboş gelip geçerler, ne hayatın terazisinde bir ağırlıkları ne de Yüce Allah katında bir önemleri vardır. Yüce Allah’ın bilgisi, sadece canlı bireylerin kendilerini değil, bu canlı bireylerin organlarını da kapsar. Bu organların uzun mu, yoksa kısa mı yaşayacaklarını bilen O’dur. Kutub, ömür olgusunun sadece canlılar için değil, cansız varlıklar içinde geçerli olduğunu ileri sürmüştür. Bunların hepsi yüce Allah’ın ayrıntılı ve geniş kapsamlı bilgisini simgeleyen bir kitapta kayıtlıdır.²³³

Ömürlerin, dönem dönem uzayıp-kısalması ve farklı olmasının neye göre olduğunu

229 et-Taberî, age, XII/146-147.

230 Süleyman b. Eş’as b. İshâk el-Ezdî Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981, Zekât, 45. Buhârî, age, III/8.

231 İbn Kesîr, age, III/558.

232 el-Kurtûbî, age, XIV/333; Zemahşerî, age, III/303.

233 Kutub, age, VI/684.

algılayamayan bazı zihniyetler; “Çok önceden çocuklar erken yaşlarda ölüyorlardı, ancak şimdi tıp ilerlediği için, çocuklar erken yaşlarda ölmüyorlar. Yine daha önce insanların ömrü kısa iken, şimdi tıp ilerlediği için insanın ömrü uzamıştır” demektedirler. Mevdûdî bu vehimleri, kader konusu içinde akla mantığa da uygun olarak şu şekilde izah eder: Kur'ân'ın söylediklerini yalanlamaya çalışan bu iddia; şayet biz bir kimsenin iki yıllık bir ömrü kaldığını bilebilecek bir ilme sahip olabilirsek ve o şahsın ömrünün birgün daha uzatıldığını görebilsek, işte o zaman geçerli olabilir. Böyle bir ilme de kimse sahip olmadığı ve olamayacağı için, hiçkimsenin Kur'ân'ın bu açıklamasına karşı bir delil getirmesi mümkün değildir. İstatistiklere göre şimdi çocuk ölümlerinin öncekilere nazaran azaldığının ve insanların ömürlerinin eskisinden daha uzun olduğunun tespit edildiği söyleniyorsa; bu, insanların Allah'ın takdirini değiştirmeye kadir oldukları anlamına gelmez. Muhtelif devirlerde insanlara muhtelif süreler tayin edildiği daha akla yatkın değil midir? Ve bu Allah'ın bir hikmetidir. Yani falan devirdeki insanların bir hastalığın ilacını bulmaları sağlanacak, falan devirde de yaşayan insanların hayatının idamesi için herhangi bir vesile bağışlanacaktır. Yani, sayısız mahlukât için, ayrı ayrı tafsilat vermek Allah için hiç de güç değildir.²³⁴

O halde insanın dünyaya gelme vaktini, ömrünün uzunluk ve kısalığını takdir eden Allah'tır. Şüphesiz bu takdir mevcut ortam ve şartların doğuracağı sonuçlara göredir, yani ilim malûmata bağlı kalarak neticeleri tespit eder. Artık bunun şaşması, değişmesi söz konusu değildir. Hısımlarla olumlu ilgi kurmanın ve iyilikte bulunup sadaka vermenin ömrü uzatacağıyla ilgili hadislere gelince: Bunlar aynı tespitin çerçevesinde bulunmaktadır. Öyle ki: Cenâb-ı Hak, ruhları yarattıktan sonra onlardan kimlerin dünya hayatında sadaka verip iyilikte bulunacağını, kimlerin akrabasıyla sıcak ilgi kurup dayanışmasını sürdüreceğini; kimlerin de bunları yapmayıp ömrünü kısaltacak birtakım yanlış ve tehlikeli yollara gireceğini çok iyi bilip tespit ettiğinden, eceli ona göre takdir etmiştir. Böylece insanın kaderinin bazı kısımlarını Allah, bazı kısımlarını da insanın kendisi çizmektedir.²³⁵

2.10. Tatlı ve Tuzlu Sulardaki Nimet Tezâhürleri

Allah (cc) insanları yaratmış ve onları başıboş bırakmamıştır. Bilakis adının dahi

234 Mevdûdî, age, IV/491.

235 Celal Yıldırım, age, X/4987.

bilinmediği binbir türlü nimetlerle onları donatmış, şükürünü eda etmekten aciz kalınacak cennet nimetlerinin numunelerini insanoğluna bahşetmiştir. Allah Teâlâ İbrahim sûresinde, bu nimetlerin boyutunu “Allah’ın nimetlerini saymaya kalksanız başa çıkamazsınız” (İbrahim, 14/34) sözüyle de ifade etmektedir. Aşağıdaki âyet-i kerîmede ise bu nimetlerin denizde olanlarının bazılarından bahsedilecektir.

وَمَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَمَنْ كُلَّ تَأْكُلُونَ لَحْمًا طَرِيًّا وَتَسْتَخْرِجُونَ حِلْيَةً
تَلْبَسُونَهَا وَتَرَى الْفُلْكَ فِيهِ مَوَاجِرَ لِنَبْتَعُوا مِنْ فَضْلِهِ وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ

“(Allah sınırsız miktarda birbirinden farklı varlıkları yaratabilir. Bu cümleden olarak) iki denizin suyu bir olmaz: şu tatlı, içimi âfiyetli, boğazdan kayıverir; o ise tuzlu, acıdır. Bununla beraber her iki denizden de taptaze et yersiniz ve takındığınız inci gibi süs eşyası çıkarırsınız. Allah’ın lütfundan nasip arayıp bulmak için gemilerin suları yardığını, denizlerde devamlı dolaştıklarını görürsün. Umulur ki bütün bu nimetlere şükredersiniz. (Fâtır, 35/12)

عَذْبٌ (Azbün), tatlı, hoş demektir. Fırat ve Dicle tatlı sulardır.²³⁶

فُرَاتٌ (Füfat), Susuzluğu gideren, kesen demektir.²³⁷ Rağıb, فُرَاتٌ (füfat), tatlı su olup müfret ve cemi olarak böyle söylenir der.²³⁸

Âyet-i Kerîmedeki سَائِغٌ شَرَابُهُ (saığun şarabuhu) içimi kolay olan, yumuşaklığından dolayı hiçbir zorluk vermeyen anlamına gelir. سَائِغٌ kelimesi إِسَاعَةٌ (isağa) kelimesinden türemiştir. إِسَاعَةٌ (isağa)’nın manası ise, hiçbir sıkıntı veya zorluk çekmeden içecekleri yutabilme gücü, demektir.²³⁹

Buradaki مِلْحٌ (milh) kelimesi, hem tuz demektir hem de bir şeyin sonradan tuz ilave edilerek değıilde, zatında bizzat tuzlu olması manasına gelir. Burada yine aynı manaya yani tuzlu manasına gelen مَالِحٌ (malih) kelimesi değıilde, مِلْحٌ (milh) kelimesi kullanılmıştır. Zira مِلْحٌ (milh) kelimesi zatında tuzlu demek olurken, مَالِحٌ (malih) ise sonradan tuz katılarak tuzluluk kazandırılan anlamına geldiğı içindir. Denizlerde

236 İbn Âşur, age, XXII/279-280.

237 Zemahşerî, age, III/304; Beydavî, age, IV/414.

238 Âlusî, age, XXII/179.

239 İbn Âşur, age, XXII/280.

sonradan tuz ilave yoluyla tuzlu olmuş değillerdir. Bundan dolayı bu kullanım seçilmiştir.²⁴⁰

أَجَاعٌ (ücâc) kelimesi, acı demektir. Boğazı yakacak derecede acı manasına da gelir.²⁴¹

Kimya açısından bu kelime, yemek tuzuna yakın olacak şekilde doymuş bir çözeltiliye denir.²⁴²

Âyetteki حَلِيَّةٌ (hılıyetün) kelimesi, tuzlu sudan çıkartılan süs eşyası anlamına gelip, bundan elmas, yakut ve mercan kastedilmiştir. Yine denizden çıkartılan süs eşyası için, kılıç ve hançere kabza yapmak için çıkarılan balık kılçıklarına da hilye denilmiştir.²⁴³

مَوَاحِرُ (mevahir) مَاهِرَةٌ (mahira)'nın çoğulu olan bu kelime, denizi yara yara giden gemiler demektir.²⁴⁴

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede, çeşitli şeyleri yaratmadaki büyük gücünü bize bildirmektedir. Bu kudretini gösteren delillerden biri de suların genel olarak iki kısma ayrılmasıdır. Bunlardan biri tatlıdır, içmek için kullanılır, diğeri tuzlu ve acıdır, diğeri ihtiyaçları giderir. Bununla beraber her iki sudan da taze bir et olan balık çıkarılır. Bu sular yerine göre insanlar için yol olur. Oralardan gemilerle hem kendilerini, hem eşyalarını taşırlar. İşte bütün bu nimetlerin bedeli, onları veren Allah'a şükretmektir. Kul bunu bilmeli ve bu şükrü eda etmelidir.²⁴⁵

Ekseri müfessirler bu âyetle, küfür ve iman yahut da kâfir ve mü'min hakkında bir teşbihin (benzetmenin) kastedildiği görüşündedirler. Buna göre, tıpkı biri çok tatlı, diğeri çok acı iki denizin suyunun birbirine benzemeyip karışmaması gibi, iman ve güzellik de fayda açısından küfre karışmaz, ona benzemez. Bu izaha göre âyetteki, "Bununla beraber siz, herbirinden taptaze et yersiniz" ifadesi, kâfir ve mü'min yahut da küfür ve imanın durumunun, iki denizin durumundan başka olduğunu anlatan bir

240 er-Râzî, age, IX/228; İbn Âşur, age, XXII/280; Âlusi, age, XXII/179.

241 Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdü el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyun Tefsiru'l-Mâverdü*, I. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1412 h., 1992 m., IV/466; Zemahşeri, age, III/304; Beydâvî, age, IV/414.

242 Heyet: (Davud Abduh, Salih Cevad, Ahmed Muhtar Ömer, el-Ceylani'b-ni'l-Hacı Yahya, Ahmed Âyid, Nedim Maraşlı), *el-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Esasiyyü*, el-Munazzamatü'l-Arabiyyetü Li't-Terbiyyetü ve's-Segafetü ve'l-Ulum, Tunus, 1424 h., 2003 m., s. 72.

243 Âlûsî, age, XXII, 179.

244 Ateş, age, VII/296.

245 et-Taberî, age, XII/148.

ifadedir. Çünkü acı ve tuzlu olan su (deniz); tatlı sulu olan denizle, hayır ve fayda sağlama hususunda yine de bir müşterekliğe sahiptir. Çünkü taze et (yani balık) her ikisinde de bulunur. Yine zînet eşyası olarak (inci gibi) şeyler, her ikisinde de bulunur. Gemiler, her ikisinde de hareket eder. Ama küfürde ve kâfırda hiçbir fayda yoktur. Daha zahir olan ise, bu ayet ile Allah'ın kudreti hususunda bir başka delil getirilmesi kastedilmesidir. Çünkü iki deniz, deniz olarak bir benzerlik arz ettikleri halde, suları itibarıyla farklı oluyor, birisi alabildiğine tatlı, diğeri ise alabildiğine tuzlu ve acı... Eğer bu iş, rastgele meydana gelmiş olsaydı, eşit olan iki şey, böyle bir farklılık arzedemezdi. Daha sonra bu ikisi farklı olmalarına rağmen, kendilerinden birbirine benzer şeyler çıkartılmaktadır. Zira taze et her ikisinde de mevcut. Zînet eşyası her ikisinden de elde edilebiliyor. Binâenaleyh birbirine benzeyen iki şeyde, farklı yönler yaratma ile farklı iki şeyden birbirine benzer şeyler yaratma işi, ancak kâdir ve hür irade sahibi bir zâta mahsus olabilir. O halde âyetteki, “iki denizin suyu bir olmaz” cümlesi, onların, denk (benzer) olmayışları, Allah'ın kudretinin mükemmelliğine ve iradesinin geçerliliğine bir işarettir.²⁴⁶

Seyid Kutub bu âyette geçen suların birbirlerinden farklı olarak yaratılmalarını, belirli bir amaç ve planın sonucu olarak açıklar. Yüzyıllardır yerden fışkıran gazlar havaya yükselir. Bunların çoğu zehirlidir. Buna rağmen hava (atmosfer) yine de kirlenmemiş kalır. İnsanın yaşaması için elverişli olan gaz oranlarının dengesi değişmez. Bu büyük dengeyi sağlayan mekanizma denizleri ve okyanusları kaplayan engin sulardır. Hayat, besin maddeleri, yağmurlar, ılımlı iklim ve son olarak insan, varlıklarını bu uçsuz bucaksız su kütesine borçludurlar. Bu açıklama suların niçin farklı türde yaratıldıklarına kısmen ışık tutuyor. Bu sözler kanıtıyor ki; suların farklı türlerde yaratılmış olması belirli bir amacın ve planın sonucudur. Bu yolla şu evrenin varlığında ve düzeninde gerekli olan, birbirine bağlı birtakım dengeler ve uyumlar gözetilmiştir. Bunu ancak şu evrenin ve evrendeki canlı cansız tüm varlıkların yaratıcısı olan Yüce Allah düzenler. Çünkü bu hassas uyum, asla rastgele meydana gelmez. Âyette “iki denizin” farklılığının vurgulanmış olması, gerek bu alandaki farklılaştırmanın, gerekse diğer bütün farklı yaratmaların mutlaka bir amaca dayandığını düşündürür.²⁴⁷

246 er-Râzî, age, IX/227-228.

247 Kutub, age, VI/685-686.

Kâinata meydana gelen her şeyin bir hikmeti ve amacı olduğu konusu herkes tarafından kabul edilir. İnsanoğlunun hikmetini anlayamadığı bir şeyi red veya inkâr etme yoluna gitmemelidir. Zira dün inkâr edilen nice hakikatler, bugün ilimdeki gelişmelerle gün yüzüne çıkmış ve otoriteler tarafından kabul görmüştür.

Celal Yıldırım, denizlerin ve bazı göllerin sularının neden tuzlu ve acı olduğunu bilimsel araştırmalar eşliğinde açıklamıştır. Evet, yapılan bilimsel araştırmalardan, denizlerin tuzunun dünya kabuğundaki volkanik kayaların yaklaşık iki milyar yıl süren bir devre boyunca erimesi sonunda meydana geldiği anlaşılmaktadır. İlâhî plân gereği, eriyen maddeler suların içinde kalmış, erimeyenler de deniz diplerine inerek kayaları meydana getirmiştir.²⁴⁸

Volkanik kayalarda bulunan ve eriyebilen bütün elemanlar denizlerin suyunda vardır. Bugün de nehirler erimiş maddeleri ve tuzu denizlere taşıyıp dururlar. Tuz nisbeti, yine yapılan tespitlere göre, en çok Kızıldeniz ve Akdeniz'de; en azı Botni (Baltık) körfezindedir.

Tatlı su ise, şu kaynaklardan elde edilir:

1-Meteor suları (yağmur, kar, dolu), 2-Toprak altı suları (kaynak ve kuyu), 3-Yer üstü suları (ırmak, akar ve göl).

Bu suların çoğu tuzlu, acı değilse de içinde karbon asidi ile kalsiyum ve karbonat vardır. İçinde karbon asidi bulunmayan su tatsızdır. İlgili âyetle, tatlı, içimi kolay su ile içinde karbon asidi bulunan su kastedilmektedir.²⁴⁹

Balık, türüne ve özelliğine göre, hem tuzlu suda, hem de tatlı suda yaşama şansına sahiptir. Cenâb-ı Hak, protein ve besin değeri yüksek olan balığı «taze» diye övmekte, böylece hem bayatlamış balığın yemeye pek elverişli olmadığına, hem de denizlerdeki bu servete dikkatleri çekmektedir. Şüphesiz denizler ve göller, sonra da ırmaklar ve akarlar insanoğlunun hizmetine verilen en büyük nimetlerdendir. Özellikle denizler köpürüp taşan hazineleriyle insanlar için yaratılıp hazırlanmış, istifade edilme yolları ise beşer aklına, idrakine ve yeteneğine bırakılmıştır.²⁵⁰

248 Yıldırım, age, X/4989.

249 Yıldırım, age, X/4989-4990.

250 Yıldırım, age, X/4990.

Aynı zamanda Elmalılı'ya göre bu âyet, kâinatın meydana gelmesinde tabiatın hâkim olmadığını ispat eder. لَحْمًا طَرِيًّا (taze et) acı denizde de tatlı balık oluyor, acı sularda da... Demek ki muhitin (okyanusların, çevrenin) tabiatı üstünde, yaratıcının etkisi böyle görülmektedir.²⁵¹ Yani hiçbirşey tasadüfi değil, tevafuka binaen meydana gelir.

Denizden elde edilen nimetler de karadakiler gibi saymakla bitmez. Tesbit edilip isimlendirilen birçok balık çeşidinin yanında bir o kadar da isimlendirilemeyi mevcut. Yani kullar sadece denizden ikram edilen balık nimetinin şükrünü eda etmeye çalısalar, bundan aciz kalacaklardır. Âyet-i Kerîmenin devamında yine denizden elde edilen bir başka nimete geçilmektedir.

“Ve giyeceğiniz süs eşyası çıkarırsınız.” Nitekim Allah Teâlâ Rahman sûresinde de şöyle buyurmaktadır: “Bu iki denizden de inci ve mercan çıkar. Öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlıyorsunuz?” (Rahman, 55/22-23).

İnci, kabuklu yumuşakçalar sınıfındaki hayvanların vücutlarından elde edilir. Rastlantı sonucu bu hayvanların vücutlarına kum tanesi ya da su damlası gibi yabancı bir madde girer. Bunun üzerine hayvanın vücudu özel bir sedefli sıvı salgılayarak yabancı maddeyi kuşatır. Amaç bu maddenin, vücudun iç organlarını tırmalamasını önlemektir. Belirli bir süre sonra işte bu sıvı katılarak inciye dönüşür. Mercan ise, bitkisel özellikler taşıyan bir deniz hayvanıdır. Bazen birkaç mil uzunluğu olabilen koloniler halinde yaşar. Bu kolonilerin büyükleri hem deniz yolcuları için hemde bu hayvanların kollarına yakalanan bütün canlılar için tehlike oluştururlar. Mercanlar, özel yöntemler ile biçilerek süs eşyası haline getirilirler.²⁵²

Kurtûbî, “Giyeceğiniz süs eşyası çıkartırsınız” buyruğu ile ilgili olarak üç görüş zikretmiştir. Bunlardan Ebû İshak'ın görüşü şöyledir: “Süs eşyası ancak tuzlu sulardan çıkartılır. Her ikisinden denilmesi bunların birbirine karışması dolayısıyladır.” Bir başkası da şöyle demiştir: “İnci ve diğer süs eşyalarının bulunduğu sedefler pınarları andıran şekilde tatlı ve tuzlu suların bulunduğu yerlerden çıkartılır.” Dolayısıyla bu süs eşyaları her ikisinden çıkartılıyor demektir. Çünkü denizde tatlı su pınarları vardır.

251 Elmalılı, age, 3981.

252 Kutub, age, VI/686.

Bunların birbirleriyle karıştıkları yerlerden inci çıkar. Süs eşyalarının yağmur suyundan çıktığı da söylenmiştir.²⁵³

Aynı zamanda yüce Allah'ın: “giyeceğiniz” buyruğunda her bir şeyin giyilmesinin kendisine göre olduğuna delil vardır. Mesela, yüzük parmağa giyilir, bilezik bileğe geçirilir, gerdanlık boyna takılır, halhal ayağa takılır.²⁵⁴

Yüce Allah'ın şu evrendeki nesnelere sunduğu çeşitli niteliklerin sonucu olarak gemiler, nehir ve deniz sularını yarararak yol alırlar. Gemilerin yapımında kullanılan maddelerin yoğunluk ortalamasının suyun yoğunluğundan fazla olması, gemilere su yüzeyinde kalarak sular içinde yol alma imkânı sağlar. Bu olayda rüzgârın gücünden yararlanıldığı gibi, yüce Allah'ın insanın faydalanmasına için verdiği ve nasıl kullanılacağını öğrettiği buhar, elektrik ve diğer enerji türlerinden de yararlanır.²⁵⁵

Yine bu âyetin nihayetindeki “O'nun lütfundan aramanız için” buyruğu hakkında Kurtûbî Mücâhid'den naklen şöyle demektedir: Bundan kasıt, uzak yerlere kısa bir süre içerisinde gemilerle ticaret yapmaktır. “Ve size lütfundan verdiklerine karşılık şükretmeniz için...” Denizin dehşetli hallerinden sizi kurtardığı için, diye de açıklanmıştır.²⁵⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de sık sık denizlerden, taşıdığı nimetlerden ve gemilerden söz edilmekte olduğu görülür. Bazı kimselerin aklına, Kur'ân'da gemilerden sık-sık söz edildiği halde, neden uçaktan ve diğer vasıtalarından söz edilmemiştir? diye bir soru gelebilir.

Celal Yıldırım, farazi böyle bir soruya şu şekilde cevap vererek konuyu izah eder:

Hemen ifade edelim ki, Kur'ân-ı Kerîm insanın dikkatini; başta su olmak üzere, gıda maddeleri, kıymetli taşlar ve nesnelere, süs eşyasına yarayan şeylerin kaynağı olan denizlere çekmektedir. Onlara sahip olunabilmesi için deniz gücünün, deniz işletmeciliğinin geliştirmesini emreder. Yakın gelecekte hızla artan nüfus karşısında denizlerin en büyük umut kaynağı olarak önümüzde durduğunu daha iyi anlama imkânımız olacaktır. Bunun için Kur'an-ı Kerîm'de bir yandan yer altı ve yer üstü servet ve nimetlerinden söz edilirken, diğer yandan denizlerden ve onlardaki bitip tükenmeyen

253 el-Kurtûbî, age, XIV/334-335.

254 el-Kurtûbî, age, XIV/335.

255 Kutub, age, VI/686.

256 el-Kurtûbî, age, XIV/335.

nimetlerden söz edilerek insanlara bu konuda sağlam, kalıcı bir plân ve program uygulamaları ilham edilmektedir.²⁵⁷

Bütün bu düzenli, verimli nimetler yüksek ve sınırsız bir kudretin, yüksek ve kusursuz düzenlemesinin eseridir. Eseri görüp de onu meydana getireni düşünmemek büyük bir gaflet ve nankörlük değil midir?²⁵⁸

2.11. Allah'ın Azameti Karşısında Şeriklerin Acziyeti

Fâtır sûresinin ele aldığı konulardan birisi de tevhiddir. Tevhidi isbatın yöntemlerinden biri de, hiç şüphesiz şeriklerin acziyet ve batıllıklarının ortaya koyulmasıdır. Kur'ân'ın temel konularından biri olan bu tevhid meselesine Fâtır sûresinde de genişçe yer verilmiştir. Öyle ki tezimizin başında tevhid delillerine uzun uzadıya yer verildiği gibi, burada da 13, 14, 40. âyetlerle şeriklerin acziyetine yer verilecektir.

ذَلِكُمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ لَهُ الْمُلْكُ وَالَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ مَا يَمْلِكُونَ مِنْ قِطْمِيرٍ

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ

“ İşte rabbiniz Allah budur, mülk O'nundur. O'ndan başka yalvarıp durduklarınız ise bir çekirdek zarına bile hükmedemezler. Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyamet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi haber veremez.” (Fâtır, 35/13-14)

Bu âyet-i kerîmeler, sanki kendinden önceki bütün âyetleri toplamış ve onların genel bir özetini yapmış gibidirler. Yani bulutların önünde rüzgârları estiren, ölmüş toprağı diriltiren, sizleri topraktan yaratan, erkekli-dişili çiftlere ayıran, dişilerin taşıdıkları ceninleri ve doğurdukları yavruları bilen, uzayan ve kısalan ömürleri bilen, iki tür deniz yaratan, geceyi gündüze ve gündüzü geceye dönüştüren, güneşi ve ayı buyruğu altına alıp belli sürenin sonuna kadar hareket ettiren yüce güç var ya; işte “Rabbiniz bu Allah'tır.” diyerek kendinden önceki bütün yargılardan bir çıkarımda bulunmuştur.²⁵⁹

13. Âyet-i kerîme'de geçen ve “hurma çekirdeğinin zarı” anlamına gelen قِطْمِيرٍ (kıtımır),

257 Celal Yıldırım, age, X/4990.

258 Celal Yıldırım, age, X/4991.

259 Kutub, age, VI/688.

hurma ile çekirdeği arasında bulunan beyaz ince zardır. Müfessirlerin çoğu bunu böyle açıklamıştır. İbn Abbas ve Katâde ise onu, çekirdeğin üzerindeki yarık olarak açıklamışlardır. Yine Katâde'den gelen başka bir rivayete göre kıtmîr, çekirdeğin baş tarafındaki küçük kabarcıktır. el-Cevherî ise kıtmîr için, hurma çekirdeğinin sırt tarafında bulunan ve hurma ağacının kendisinden çıktığı beyaz noktacık olduğunu söylemiştir.²⁶⁰ Râğîb el-İsfihânî kıtmîr için çekirdeğin üzerindeki izdir derken, bu kelimeye sarımsağın kabuğu diyenlerde olmuştur.²⁶¹

Bu manaların hepsi kıtmîr'in kelime anlamlarıdır, ancak daha sonra hakir ve küçük olan şeyler için mesel olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁶² Bu âyetteki kullanılış sebebi, müşriklerin mâbutlarının hakir, basit ve küçücük bir şeye dahi sahip olamadıklarına işaret etmek içindir.²⁶³

Bu âyet-i kerîme, mülk ve sultanlığın; en küçük bir şeyin dahi idaresi elinde olmayan boş iddia sahiplerinin değil, gökleri ve yeri yaratan, ruhları ve rüzgârları salıveren, insanı topraktan yaratma gibi diğer şeyleri de yapanın elinde olduğunun delilidir. O halde, kâmil zâtı gereği ve melik olduğu için, O'ndan başka ma'bud yoktur. Melik, mülkü oranında hizmete lâyık olur. Bütün mülk, O'nun olduğuna göre, ibadetin tamamı da O'na aittir. Burada Cenâb-ı Hak, ulûhiyet sıfatına ters düşen şeyi zikretmiş ve “O'nu bırakıp taptıklarınız ise, bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar” buyurmuştur. Bunda şöyle bir incelik vardır: Allah Teâlâ burada kendisinin sıfatlarından, kudret ve iradesiyle yaratmasını ve mülkünü zikretmiştir. Allah Teâlâ, bu iki sıfatını, kendisinin ibadete müstehak bir ilah olduğuna delil getirmiştir. Bu tıpkı, “De ki: “İnsanların Rabbine, insanların melikine, insanların ilahına sığınırım” (Nas, 114/1-2) ayeti gibidir. Cenâb-ı Hak burada, önce rab ve melik oluşundan bahsetmiş, ilah ve ma'bûd oluşunu ise bu iki vasfa bağlayarak, üçüncü olarak zikretmiştir.²⁶⁴

Hak Teâlâ, kendisine ortak koşulanlar için ise, bir tek olumsuz sıfattan, “Onlar bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamazlar” diyerek bahsetmiştir. Bu da, onlar için bir “mülk”ün söz konusu olmadığını göstergesidir. Allah Teâlâ, şu iki sebepten ötürü

260 el-Kurtûbî, age, XIV/336.

261 Âlûsî, age, XXII/182.

262 Muhammed Cemaleddin el-Kâsimî, *Tefsiru'l-Kâsimî*, Tahrir: Muhammed Fuat Abdu'l-Bâki, ts., XIV/4978; Âlusi, age, XXII, 182; Elmalılı, age, VI/3982.

263 Mevdûdî, age, IV/491.

264 er-Râzî, age, IX/228.

diğer bir olumsuz sıfattan bahsetmemiştir:

1) Onların hepsi de, kendilerinin Allah'tan başka yaratıcıları olmadığını kabul etmekteydiler. Ancak şöyle derlerdi: “Allah, yerin ve yerdekilerin işini, putlarımızın şekillerini almış olduğu yıldızlar ile yıldızların doğup-batmalarına bırakmıştır.” İşte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, “Onların mülkleri yoktur. Allah onlara hiçbir mülk ve yetki vermemiştir. Onlar hiçbir şeye malik değillerdir” buyurmuştur.

2) Mülkün bulunmayışından, yaratamama neticesi çıkar. Çünkü eğer onlar birşey yaratmış olsalardı, onun sahip ve maliki olurlardı. Bir hurma çekirdeğinin zarına bile sahip olamadıklarına göre, az ve çok, hiçbirşey yaratamazlar.²⁶⁵

Allah Teâlâ, ilah edinilen putların hiçbirşeye sahip olup, yaratamadıklarını belirttikten sonra hemen akabinde, bırakın bir şeyi yaratmayı, kendisine tapanları işitmekten dahi aciz olduklarını belirterek, insanların nasıl batıl bir yolda olduklarını te'kid etmiştir.

إِنْ تَدْعُوهُمْ لَّا يَسْمَعُوا دُعَاءَكُمْ وَلَوْ سَمِعُوا مَا اسْتَجَابُوا لَكُمْ وَيَوْمَ الْقِيَامَةِ يَكْفُرُونَ بِشِرْكِكُمْ وَلَا يُنَبِّئُكَ مِثْلُ خَبِيرٍ

Evet, “Onlara yalvarsanız duanızı işitmezler, işitseler bile size karşılık veremezler. Kıyamet günü de onları (Allah'a) ortak koşmanızı kabullenmezler. Hiç kimse sana, her şeyden haberdar olan Allah gibi haber veremez.” (Fatır, 35/14)

“Onları çağırırsanız; çağırınızı işitmezler.” Allah'tan başka dua edip çağırdığınız ilâhlar sizin duanızı işitmezler. Çünkü onlar ruhsuz, katı nesnelerdir. “İşitseler dahi size cevap veremezler.” Onlardan istediğiniz şeyi size vermeye güçleri yetmez. “Kıyamet günü de şirk koşmanızı inkâr ederler.” Yani sizden uzak olduklarını bildirirler.²⁶⁶

Mevdûdî bu durumu şöyle somut bir misalle örneklendirir: Bu onların, sizin davetinizi işitmedikleri, ya da “evet” veya “hayır” şeklinde bir tercih yaptıkları halde cevap vermedikleri anlamına gelmez. Söz gelimi bir memura bir konu hakkında müracaatta bulunduğunuzda, o memurun sizin müracaat ettiğiniz konu ile bir alâkası yoksa müracaatınız bir anlam ifade etmez. Çünkü o memur “evet” ya da “hayır” deme yetkisine sahip olmadığı için, kendisinden bir cevap alamazsınız. Ama aynı müracaat yetki sahibi birine yapılmış olsaydı, müracaatınız değerlendirilir ve kabul edilse de,

265 er-Râzî, age, IX/228-229.

266 İbn Kesîr, age, III/559.

edilmese de bir işleme tabi tutulurdu.²⁶⁷

Râzî bu âyeti Allah Teâlâ'nın, müşriklerin şu sözlerini çürütmek için indirdiğini ifade eder. “Putlara ibadet etmede, onlara yaklaşma, onlara bakma ve ihtiyaçları onlara bildirme açısından, bir izzet (şeref) vardır. Ancak hiç kimse ne Allah'ı görür, ne de O'na ulaşabilir.” İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “Bunlar sizin dualarınızı duymazlar. Hâlbuki güzel kelimeler, Allah'a yükselir. Böylece de Allah onları dinler ve kabul eder” demek istemiştir.

Daha sonra işi, biraz daha aşağı indirerek, “Farzedelim ki, iddia ettiğiniz gibi onlar sizi duyuyorlar. Çünkü sizler putların duyduklarını ve bildiklerini iddia ediyorsunuz. Ama onların size icabet ettiklerini, cevap verdiklerini söylemeniz mümkün değil. Çünkü bu, bilinen görünen bir hakikati inkâr olur. Onların duymayışı da aklî olanı inkâr olur. Aklî olan hususta münakaşa edilebilirse de, duyularla görülüp algılanan şeylerde münakaşaya yer yoktur” demek istemiştir.²⁶⁸

Putlar imdada çağrılısalar bu çağrıyı işitmezler. Çünkü onlar ya çamurdan yoğrulmuş bir heykel, ya taştan, ağaçtan yontulmuş bir put, ya bir yıldız ya da gezegen, ya bir melek veya cindirler. Bunların hiçbiri bir çekirdek kabuğunun bile sahibi değildirler. Yine bunların tümü sapık tapıcılarının çağrılarını işitemezler. Ya aslında ses algılama yetenekleri yoktur, ya da insan sözünü anlamazlar. “Sesinizi işitseler bile size karşılık veremezler.” Cinler ve melekler gibi. Çünkü cinler karşılık verme yeteneğinden yoksundurlar. Melekler ise sapıklara karşılık vermezler. Bu dünyada böyledir. Kıyamet günü ise, o sözde ilahlar sapıklığa ve sapıklara karşı çıkarlar, onlarla ilişkili görünmekten şiddetle kaçınırlar.²⁶⁹

Daha sonra Cenâb-ı Allah, “Kıyamet gününde de onlar, sizin kendilerine şirk koşmanızı tanımayacaklar” buyurmuştur. Allah Teâlâ, o putlarda bu dünyada fayda bulunmadığını beyan edince, ahirette de bir faydaları olmayacağına, hatta bundan da öteye, orada onlardan zararın sâdır olacağına, “şirkinizi” yani “Allah'a ortak koşmanızı inkâr edeceklerdir” ifadesiyle işaret etmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, “Şirk, büyük bir zulümdür”

267 Mevdûdî, age, IV/492.

268 er-Râzî, age, IX/229.

269 Kutub, age, VI/688.

(Lokman, 31/13) buyurmuştur. Buradaki şirkten kasıt, Allah'a ortak koşmanızdır.²⁷⁰

Bu âyet-i kerîme Allah Teâlâ'nın şu buyruklarına benzer: “Allah'ı bırakıp da kıyamet gününe kadar cevap veremeyecek şeylere yalvarandan daha sapık kimdir? Çünkü yalvardıkları şeyler, yalvarışlarından habersizdirler. Ama insanlar kıyamet günü toplatılınca, putları onlara düşman olurlar ve tapınmalarını inkâr ederler.” (Ahkâf, 46/5-6), “Onlar, kendilerine güç kazandırsınlar diye Allah'ı bırakarak ilâhlar edindiler. Hayır, onlar (putlar) kendilerine yapılan ibadetleri inkâr edecekler ve aleyhlerine döneceklerdir.” (Meryem, 19/81-82).

Cenab-ı Hak âyet-i kerîmeyi bu manaları genel bir şekilde tasdik etmek ve bu haberleri vurgulamak üzere şöyle bitirmektedir: “Her şeyden haberdar olan (Allah) gibi sana haber veren olmaz.” Burada haber verme işlemi إنباء (inba) fiiliyle gelmektedir. Bunun manası ise, önemli ve tehlikeli bir olaydan haber vermektir.²⁷¹

Yani bu sahte ilâhların durumunu, kendilerine tapanların kıyamet günündeki durumunu ve bütün işlerin neticelerini sana ancak her şeyden haberdar olan, her şeyi gören Allah Teâlâ haber verecektir.²⁷²

Tezimizin bu kısmında Fâtır sûresinin 13. ve 14. âyetleri bağlamında Allah (cc)'ın kudreti karşısında putların acziyeti anlatıldı. Kur'ân-ı Kerîm'in en güzel yönlerinden biri de, birbirine yakın veya aynı konuların, Kur'ân'ın farklı yerlerinde tasrifle tekrar zikredilmesidir. Böylece Kur'ân'ın hepsini okuyamayanlar bir kısmını okuyarak, hemen her yerinde geçen genel malumattan haberdar olabilmektedir. Hatta bir sûrede bile, aynı konu ile farklı açılardan karşılaşmak mümkündür. Ele aldığımız Fâtır sûresinde de bu görülmekte, 13 ve 14. âyetlerde geçen, Allah dışında tapılanların acziyeti mevzusu 40. Âyette de tekrar edilmektedir.

قُلْ أَرَأَيْتُمْ شُرَكَاءَكُمُ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَرُونِي مَاذَا خَلَقُوا مِنَ الْأَرْضِ أَمْ لَهُمْ شِرْكٌ فِي السَّمَاوَاتِ أَمْ آتَيْنَاهُمْ كِتَابًا فَهُمْ عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِنْهُ بَلْ إِنْ يَعِدُ الظَّالِمُونَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا إِلَّا غُرُورًا

“De ki: Baksanıza, Allah'tan başka yalvardığımız şu şeriklerinize! Gösterin bakalım bana: Dünyanın nerelerini yaratmışlar? Yoksa göklerin yaratılmasında mı Allah'a

270 er-Râzî, age, IX/229.

271 İbn Âşur, age, XXII/284.

272 Zuhaylî, age, XXII/245.

ortaklıkları var? Yoksa biz onlara bir kitap verdik de onlar onun aydınlığında mı bulunuyorlar? Sözün doğrusu şu ki: Zâlimler birbirlerine sadece yalan, dolan ve aldanma vaad ederler.” (Fâtır, 35/40)

Bu âyet, Allah (cc)’ın birliğini ortaya koyup onun ortaklarının olmadığını anlatmaktadır. Buradaki, “baksanıza” tabiri, “Haber verin bakalım bana” demektir. Çünkü soru, bir cevabı gerektirir. Âyetteki, “ortaklarınız” ifadesinde, Cenâb-ı Hak, ortakları onlara isnat etmiştir. Çünkü Allah'a ortak koşulmuş olan putlar, gerçekte Allah'ın ortakları değildirler. Müşrikler, onları Allah'ın ortakları saymışlardır. Bundan dolayı Cenâb-ı Hak, “ortaklarınız” demiştir. Râzî'ye göre bu, “Sizin ortak saymanız sayesinde ortak olanlar...” demektir. Bunun, “sizin cehennemde ortaklarınız” manasında olması da düşünülebilir. Çünkü Hak Teâlâ, “Sizler ve Allah'ı bırakıp taptıklarınız, cehennem odunusunuz” (Enbiya,21/98) buyurmuştur. Râzî bu görüşün doğruya daha yakın olduğunu belirtmektedir.²⁷³

Kutub'a göre bu âyette deliller açık, kanıtlar ortadadır. Meselâ şu yeryüzü canlı-cansız bütün varlıkları ile gözlerimizin önünde durmaktadır. Bu gezegenin hangi bölümünün, hangi varlığının, yüce Allah'tan başkası tarafından yaratıldığı iddia edilebilir? Eğer böyle bir iddiayı ileri sürmeye yeltenen çıkarsa, yeryüzünün tüm varlıkları karşısına dikilir, davasının asılsız olduğunu yüzüne vururlar. Yeryüzünün bütün varlıkları yaratıcılarının, yoktan var edicilerinin Yüce Allah olduğunu haykırırlar. Hiç kimse bu sanatın izlerini sahiplenemez. Çünkü bu izler, hiçbir zavallı ve ölümcül sanatkârın sanat eserlerine benzemez. Evet; “Yoksa onların, göklerin yaratılmasında payları, katkıları mı var? “Böyle bir şey de kesinlikle söz konusu olamaz. Çünkü bu müşriklerin hiçbiri gökler ile yerin yaratılışında ya da sahipliğinde düzmece ilahlarının ortak olduklarını ileri sürmeye cüret edememişlerdir. Cinleri ve melekleri Allah'a ortak koşanlar da dâhil hiçbir müşrik, hiçbir düzmece ilah hesabına böyle bir iddia seslendirmemiştir. Bu konuda en ileri gidenler, şeytanların kendilerine gökten mesaj getirdiklerini ya da meleklerin Yüce Allah ile aralarında aracılık ettiklerini söylemişlerdir. Yoksa ne şeytanların ve ne de cinlerin göklerin egemenliğine ortak olduklarını iddia etmemişlerdir.²⁷⁴

273 er-Râzî, age, IX/244-245.

274 Kutub, age, VI/705.

Bütün bunlara rağmen günümüzde dahi hala bir yığın insan, Allah'a şirk koşmakta, farklı farklı varlıklara tapmaktadırlar. Günümüzde bir takım kişiler gözle görmediği metafizik şeyleri inkâr yoluna gitmektedir. Hâlbuki yaratanın varlığı, esma ve sıfatları tevatür derecesinde delillerle geçmişten günümüze ulaşmıştır. Ancak, tevhid akidesini destekleyen, akli ve nakli bunca delile rağmen, şirki tasdik eden ne akli ne de nakli hiçbir dayanak bulunmamaktadır. Râzi burada şirkin mesnetsizliğini şu şekilde izah eder:

Şirkin nakli bir delili yoktur. Hak Teâlâ'nın "Yahut onlara bir kitap verdik mi?" ifadesindeki, "onlar" zamirinin kimle ilgili olduğu hususunda şu iki izah yapılır:

a) Bu, ortak koşulan şeylere ait olup, "Biz, o şeriklere bir kitap verdik mi?" demektir.

b) Bu, müşriklere ait olup, "Biz, o şirk koşanlara, böyle bir kitap verdik mi?" demektir.

Birincisine göre mana, biraz önce verdiğimiz şekilde olup, ortak koşulanların elinde, Allah katında şefaathçi olabilecekleri yazılı, Allah tarafından verilmiş bir kitap (yazı) var mı? Çünkü hiç kimse, Allah katında, Allah'ın izni olmadan, şefaath edemez demektir.

İkincisine göre mana ise, "Bunların yaptıkları ibadet, ya akla dayanan birşey olmalıdır, hâlbuki yeryüzünde hiçbir şey yaratamayan ve göklerde hiçbir şeye sahip olmayan kimselere ibadet edenlerin akli yoktur. Yahutda nakle dayanan birşey olmalıdır. Hâlbuki müşriklere, putlara secde etmelerini emrettiğimiz bir kitap (ferman) verilmemiştir. Eğer böyle bir ferman gönderilmiş olsaydı, bu tıpkı, Hz. Âdem (a.s)'e secde edilmesinin ve Kâbe'ye dönülmesinin emredildiği gibi, caiz olurdu. O halde, onların bu ibadetleri, ne akli, ne de nakli birşeye dayanmamaktadır. Dolayısıyla onlar, birbirlerine sadece aldatıcı şeyleri vaat etmektedirler. Çünkü onları şeytan aldatmış ve putlara ibadet işini süslü gösterip yutturmuştur.²⁷⁵

Görüldüğü gibi şirkin ne akli, ne de nakli, ne mantiki ne de vicdani bir yönü yoktur. Kendilerine ilah diye tapınılan putlar, değil tapanlara, kendilerine dahi hiçbir faydaları yoktur. Hatta bu putlar, tapanları acıktıklarında, onların midelerine inmekten de kendilerini koruyamazlar. Artık burada dua edenin duasına icabet etmekten, raiyyetindekileri görüp gözetmekten veya herhangi bir şeyi yaratıp icat etmekten

275 er-Râzi, age, IX/245.

bahsetmeye de gerek kalmamaktadır. Geriye bir netice kalmaktadır ki oda, müşriklerin şirklerindeki sebep ya menfaat ya da şeytani bir inattır.

2.12. Allah'ın Zenginliği ve İnsanların Allah'a İhtiyacı

Yukarıdaki âyet-i kerîmelerde şeriklerin acziyetine karşı, Allah'ın azametini dikkat çekilmişti. Yani hem şeriklerin hem de müşriklerin Allah karşısındaki zavallılıkları ortaya koyulmuştu. Aşağıdaki âyet-i kerîme ile ise, topyekün bütün insanların, Hâlîkları karşısındaki durumları ortaya koyulmakta ve bu suretle peş peşe gelen âyetlerle, canlı cansız bütün varlıklardan ûluhiyet vasıflarının olmadığı vurgulanarak, bu alanda Allah (cc)'ın tek olduğuna işaret edilmektedir.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ

“Ey insanlar! Sizler Allah'a muhtaçsınız. Allah ise gani'dir (hiçbir şeye muhtaç değildir), Hamîd'dir (övmeye son derece lâyıktır).” (Fâtır, 35/15)

Varlık âleminin niçin yaratıldığı, kurulan sağlam düzenin kimler için hazırlandığı, köpürüp taşan ilâhî nimetlerin insanlardan yana nasıl teshir edildiği açıklandıktan sonra, her şeyin muttasıl ilâhî kudret kaynağından çıktığı konu edilerek kâinata yer alan her canlının mutlak surette Allah'a muhtaç bulunduğu haber verilmektedir. Bu, şımarıp böbürlenmiş, kaynakların nasıl bir kudret tarafından hazırlanıp hizmete sevk edildiğini bilmeyen, dünya nimetlerini hayatın tek gayesi olarak gören ve elde ettiği servetten dolayı kendini çok başarılı sanan zenginleri uyarmaya; fakir ve muhtaçları sabır ve teselliye yönelik bir seslenme ve bilgi vermedir. Zira Allah mutlak anlamda ganîdir ve bu bakımdan da en güzel övgülere ancak O lâyıktır. O halde her çeşit nimeti insanın hizmetine sevk eden Cenab-ı Hak, her canlının rızık kaynağı ve tek umut kapısıdır. O bir an verdiğini çekip alacak olsa, hayat bütünüyle durur ve biter. Bu nedenle de her şey, özellikle insanlar O'na devamlı surette muhtaçtırlar.²⁷⁶

Râzî bu âyetin iniş sebebiyle ilgili; Hz. Peygamberden sudur eden davet üzerine kâfirler, “Muhakkak Allah, bizim ibadetlerimize muhtaç olduğu için, o ibadetleri bize alabildiğine emrediyor ve bizi o ibadetleri terketmemize karşılık iyice tehdit ediyor” deyince, Cenâb-ı Hak, “Ey insanlar, siz Allah'a muhtaçsınız. Allah ise, herşeyden

276 Yıldırım, age, X/4994.

müstağnidir” buyurmuştur. Binâenaleyh O, size ibadeti kendi ihtiyacı olduğu için emretmemiştir. Bu emir, O'nun size olan çok şefkatinden dolayıdır, sözlerini zikreder.²⁷⁷

Yani, Allah'ın insanlara muhtaç olduğu şeklinde yanlış bir düşünceye kapılmamalıdır. İnsanların inanıp inanmamaları Allah için bir anlam ifade etmez. O'nun takdiri herşeye rağmen vuku bulacaktır, kullar O'na ibadet etmese de, O birşey kaybetmez, lakin kullar yaşadıkları her saniye içerisinde O'na muhtaçtırlar. Hayatlarını idame ettirebilmek için muhtaç oldukları imkânları, Allah Teâlâ kulların emrine vermemiş olsa, kullar bir an bile ayakta kalamazlar. İnsanların Allah'a ibadet etmelerinin emredilmesi, yine insanların yararınadır. Çünkü insanların dünyada ve ahiretteki iyilikleri buna bağlıdır. Yoksa Allah'ın kaybedeceği birşey yoktur.²⁷⁸

Bu âyette ibadetin, insanın buna muhtaç olmasından dolayı emredildiği, dolayısıyla din duygusunun ve Allah'a ibadet etme eğiliminin fitrî olduğu ve baskı yöntemleriyle yok edilmesinin mümkün olmadığı anlaşılmaktadır.²⁷⁹

Nahivde, haberin marife (belirli) getirilmesi çok nadirdir. Genel olarak haber nekre (belirsiz) mübtedâ ise marife olur ki, makûl olan da budur. Zira haber veren kimse, genelde haber verilen kimsenin bilgi sahibi olmadığı bir hususu bildirir. Veyahut anlatan kimse muhatabın o konuda bilgi sahibi olmadığı zannı ile bildirir. İşte burada da, insanların muhtaç oldukları, herkes tarafından bilinen apaçık bir şey olduğu için, Cenâb-ı Hak haberi marife getirerek, *أَنْتُمْ الْفُقَرَاءُ* “Siz... muhtaçsınız” buyurmuştur.²⁸⁰

Zemahşerî de bu konuda şöyle demektedir: O böyle buyurmakla onların Yüce Allah'a ne kadar ileri derecede muhtaç olduklarını kendilerine göstermek istemiştir. Nitekim Yüce Allah; “İnsan zayıf olarak yaratılmıştır” (en-Nisa, 4/28) buyruğu ile “Allah sizi zayıf olarak yarattı” (er-Rum, 30/54) buyruğunda, insanın zayıf olduğuna tanıklık etmektedir. Eğer (muhtaç oluş) anlamındaki lafız nekre (belirsiz) gelmiş olsaydı, anlam: Siz biraz fakirsiniz demek olurdu. Yani buradaki mana, tam olarak verilemeyebilirdi.²⁸¹

Yine bununla alakalı Furkan Tefsiri sahibi Mahmud Hicâzî: Bütün mâhluklar Allah'a muhtaçtırlar. Ancak insanın Allah'a olan ihtiyacı, diğer canlılarınkine nispetle daha

277 er-Râzî, age, IX/229.

278 Mevdûdî; age, IV/493.

279 Karaman ve diğerleri, age, IV/459.

280 Râzî, age, IX/229.

281 Zemahşerî, age, III/305.

fazladır. Bu âyet-i kerîmede sanki Cenâb-ı Allah insanlara: Yoksul olan sadece sizlersiniz demek istemiştir, diyerek buradaki manaya farklı bir açıdan bakmıştır.²⁸²

Âyetin sonunda yer alan الْغَنِيِّ kelimesi, zengin olmak, ihtiyacı olmamak anlamlarına gelen gınâ masdarından sıfattır. Allah hakkında: “Malik olduğu şeylerle kâmil olan ve hiçbir şekilde başkasına ihtiyaç duymayan” demektir.²⁸³

Âyet'in son kelimesi olan hamd edilen, hamd ve övgüye layık olan anlamına gelen حَمِيد kelimesi Kur'an'ın 16 yerinde geçer. Kavram olarak “bollukta ve darlıkta kendisine hamd edilen” diye tarif edilir. الْحَمِيد kelimesinin geçtiği âyetlere bakıldığında sadece bir âyette münferiden kullanıldığı (Hac, 22/24); diğer âyetlerde ise الْوَالِي ve الْحَكِيمُ, الْمَجِيدُ, الْعَزِيزُ, الْغَنِيُّ kelimeleriyle beraber kullanıldığı görülür.²⁸⁴

Allah'ın Hamîd olması; “hiç kimse kendisini övmese bile o kendisini övmesini bilir” veya “bütün mahlûkat O'na lisan-ı hal ile hamt eder” manasındadır.²⁸⁵

Burada “Gani” ve “Hamîd” sıfatlarının her ikisi birden kullanılmıştır. Çünkü Gani olan bir kimse servet sahibi de olsa başkaları onun malından faydalanamayabilir, o takdirde bu kimse ganidir ama hamîd değildir. Ancak, kendisi başkalarından faydalanmadığı halde, başkalarının kendisinden faydalandığı kimse, gani ve hamîd'dir. İşte Allah, hem Gani'dir, hem de Hamid'dir. Tüm mahlukât O'na muhtaç olduğu ve O'ndan faydalandığı için her hamd ve şükür O'na aittir.²⁸⁶

2.13. Dilediğinde İnsanları Hayat Sahnesinden İndirebilecek İrade

Bu âyetler önceki konunun devamı niteliğindedirler. Önceki âyetler Allah'ın insanlara, hiç mi hiç ihtiyacı olmadığını, ancak insanların O'na muhtaç olduğunu ve O'nun kendisinden yüz çevirenlere muhtaç olmadığını, kendisine yönelenlere ise karşılığını vereceğini haber vermişti. Bu âyetlerde ise, Allah'ın insanlardan var olanları yok edip, yerlerine başkalarını getirmeye kadir olduğuna dair ikazda bulunmaktadır. Bu O'nun için çok kolay bir şeydir, zira O, yoktan var eden yaratıcıdır ve O'nun her şeye gücü yeter.

282 Hicâzî, age, V/172.

283 Suat Yıldırım, *Kur'an'da Ulûhiyet*, 1. Baskı, Kayıhan Yayınevi, 1987, s. 205-206.

284 Suat Yıldırım age, s. 152-153.

285 Elmalılı, age, VI/3843.

286 Mevdûdî, age, IV/493.

إِن يَشَأْ يُدْهِبْكُمْ وَيَأْتِ بِخَلْقٍ جَدِيدٍ. وَمَا ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ بِعَزِيزٍ

“O dilerse sizi ortadan kaldırır ve yerinize başka mahlûklar yaratır. Bunu yapmak Allah’a zor değildir.” (Fâtır, 35/16-17)

İbn Âşur burada, insanların yok edilmeyi hak ettikleri halde Cenâb-ı Allah'ın onları helak etmeyip, sınav alanı olan dünyada kendilerine imkân ve mühlet verdiğini belirtmektedir.²⁸⁷

İlk âyetin, “yerinize yenilerini yaratır” diye çevrilen kısmı “sizin türünüzden başka nesillere hayat hakkı tanır” şeklinde anlaşıldığı gibi, “başka bir tür yaratır” ve “sizin bilmediğiniz başka bir âlem var eder” tarzında da yorumlanmıştır. Yenilerin temel özelliği ise, Allah'a itaat etme, buyruklarına uyup yasaklarından kaçınma şeklinde tasvir edilir.²⁸⁸

Yani sizler, kendi gücünüze dayanarak dünyaya gelmediniz. Şayet Allah dilerse, sizleri bir işareti ile yok eder ve sizin yerinize başka bir kavim getirir. Bunun için “ne” olduğunuzu bir düşünün ve başka kavimlerin kötü sonuçlarına neden olan bu tavırdan vazgeçin. Bir kavim hakkında menfi bir karar çıktığı takdirde, kâinattaki hiçbir kuvvet bunun gerçekleşmesine engel olamaz.²⁸⁹

Bir önceki âyette de ifade edildiği gibi, Cenâb-ı Hak mutlak anlamda gani olduğu, en güzel övgülere lâyık bulunduğu için hiç kimsenin ibadet ve duasına; iman ve irfanına muhtaç değildir. Zira ihtiyaç, sonradan yaratılanlara has bir arızadır. Allah ise öncesiz ve sonrasızdır; varlığı kendindedir. O halde kim bu gerçeği idrak ederek şükrederse, kendi lehine iyi bir yol seçmiş olur; kim de nankörlük ederse, kendi aleyhine bir sonuç hazırlamış olur. Eğer Cenâb-ı Hakk'ın insanların şükür ve ibadetine ihtiyacı olsaydı, şükretmeyen, ibadette bulunmayan kullarını yeryüzünden giderirdi de, yerlerine şükredip ibadette bulunan insanları getirirdi. Oysa nankör inkârcı toplum ve milletler, zulüm ve azgınlığa saptıklarında Allah onlara mühlet vermekte ve cezalarını âhirete bırakmaktadır. Zulüm ve ahlaksızlığın son kertesine gelen toplum, kavim ve milletleri ise, dünyada da cezalandırmakta ve onları sonra gelenlere öğüt ve ibret kılmaktadır. Bu uygulamadan anlıyoruz ki, Cenâb-ı Hak, fert, aile, toplum ve milletler hakkında

287 İbn Âşur, age, XXII/286.

288 Beydâvî, age, IV/416; Âlusi, age, XXII/184.

289 Mevdûdî, age, IV/493.

koyduğu kanunları, çizdiği planları, onlar azıtip zulme ve tuğyana gitmedikçe değıştirmemekte ve sünnetullah gereğı bu hususta kurduğı düzen devam etmektedir. Azıtip sapıtan zalimleri ise, sünnetinin bir diğeri tecellisiyle cezalandırmaktadır.²⁹⁰

Kutub, insanların bu gerçeğı hatırlamaya ihtiyaçları vardır. Haddi aştıklarında cezalandırılacaklarının bilincinde olmalılardır, der. Yoksa Yüce Allah'ın kendileri ile ilgilendiğini, onlara peygamberler gönderdiğini, bu peygamberlerin onları sapıklıktan döndürüp doğıru yola iletmeye, karanlıklardan aydınlığa çıkarmaya çalıştıklarını görünce Allah için çok önemli varlıklar olduklarını, doğıru yolda olmalarının, ibadet etmelerinin Allah'ın rakipsiz egemenliğine bir şey kattığını sanarak gurura kapılabilirler.

Gerçekten şu zavallı ve bilgisiz insan, Yüce Allah'ın bunca yoğun ilgisine mazhar olunca bu karşılıksız keremi karşısında başı dönüyor, hayrete kapılıyor. Oysa insan, şu yer yuvarlağının küçük, önemsiz bir konuğudur. Yer yuvarlağı da güneşin küçük bir uydusudur. Güneş ise, uzayda ışık saçan sayısız yıldızlardan biridir. Yıldızlara gelince; onlar da bütün görkemli iriliklerine rağmen sınırlarını Yüce Allah'tan başka hiç kimsenin bilmediğı engin uzay boşluğuna serpiştirilmiş birer küçük noktadırlar. Engin boşluğuna serpiştirilmiş yıldızları, birer kaybolmuş nokta gibi gördüğümüz uzay ise, Yüce Allah'ın yaratıklarının sadece bir bölümünden ibarettir. Bununla birlikte insan, Yüce Allah'ın ilgisine mazhar oluyor. Bu yoğun ilginin başlıca göstergeleri şöyle sıralanabilir: Yüce Allah, insanı yaratır. Onu halifesi, sözcüsü sıfatı ile yeryüzüne yerleştirir. Onu bu halifeliğın gerektirdiğı bütün araçlarla donatır. Yapısını ve bileşimini bu göreve göre düzenler. Gerekli bütün evrensel güçleri ve enerji kaynaklarını yararına sunar. Sonra bu varlık sapıtır, şımarıklığa kapılır. Öyle ki, Rabbine ya ortaklar koşar ya da büsbütün inkâr eder. Bunun üzerine Allah ona ard arda peygamberler gönderir. Bu peygamberlere kitaplar indirir, onları olağüstü mucizeler ile destekler. İnsanlar bu gerçeğı kavramalıdırlar. Ancak o zaman Yüce Allah'ın kendilerine yönelik lütfunun, gözetiminin ve merhametinin çapını kavrayabilirler. Ancak o zaman bu katıksız lütfekârlığa, bu tek yanlı ilgiye, bu taşkın merhamete yüz çevirme ile inkârcılıkla ve nankörlükle karşılık vermenin utancını içlerinde hissedebilirler.²⁹¹

Daha sonra Allah (cc), nasıl insanları getirmiş, belli vazifelerle tavzif etmişse aynı

290 Celal Yıldırım, age, X/4994.

291 Kutub, age, VI/690-691.

şekilde onları ortadan kaldırmaya da kadir olduğunu belirtmek için, “Bu Allah'a güç de değildir” buyurmuştur. Yani “Gidermek ve getirmek Allah'a zor değildir.”

Râzî, Cenab-ı Hak aziz lafzını bazen, “kendi zatiyla kaim olan” şeyler hakkında kullanmıştır der. Çünkü O, yine bu sûrede de, “Allah aziz, (yegâne galip) ve gafurdur” (Fâtır, 28) buyurmuştur. Allah Teâlâ bu vasfı, “başkasıyla kaim olan şeyler” hakkında da kullanmıştır. Nitekim O, “Bu, Allah'a aziz (güç) değildir” ve “Sizin sıkıntıya uğramanız ona çok ağır ve aziz (güç) gelir” (Tevbe, 9/128) buyurmuştur. Binâenaleyh, ayrı ayrı iki yerde kullanılan bu kelime, aynı manaya mı gelir, yoksa iki farklı manaya mı? Râzî bunu, Arapça da aziz; galip ve üstün gelen demektir, diye açıklar. Nitekim “Galip gelen, soyar” denilir. O halde Allah, azizdir; yani, “yegâne galiptir” demektir. Herhangi bir şahıs, bir işe güç yetiremez, onun karşısında bir varlık gösteremezse, o işe nispetle, “o mağlup olmuştur” denilir. O halde Cenâb-ı Hakk'ın buradaki ifadesi, “Bu iş Allah'ı mağlup edemez, tam aksine bu, Allah'a göre çok basittir” demektir. Cenâb-ı Hakk'ın, (Tevbe, 9/128) ifadesi ise, “Sizin sıkıntıya uğramanız, insanı ezen ve mağlûp eden bir iş gibi, Hz. Peygamber'i de üzer ve ona eziyet verir” anlamına gelmektedir.²⁹²

Bu âyetler, sosyolojik bir kural olan bir tanrı yasasını dile getirmektedir: Yollarını saptıran insanlar, sonunda Allah'ın hışmına uğrarlar, başka milletlere yenilirler. Onların yerini daha âdil, daha enerjik bir toplum alır. Allah'ın yasaları uyarınca çalışan toplumlar başarılılar. Adaletten haktan ayrılanlar geriler, ortadan kalkarlar. Tarih boyunca bu böyle olmuştur. Güçlülük, çalışmaya ve adalete bağlıdır. Meskenet ve zulüm, toplumu bozar, gücünü kırar.²⁹³

2.14. Suçun Şahsiliği ve Bireysel Sorumluluk

Burada ele alınacak olan âyetin, kendinden önceki âyetlerle şöyle bir münasebeti vardır: Bundan önceki âyetlerde Cenâb-ı Hak, doğruyu apaçık delillerle beyan etmişti. Bu âyet-i kerîmede ise, onları bu hususta düşünmeye davet eden prensibi de zikrederek, “Hiç bir günahkâr başkasının günahını yüklenmez” buyurmuştur.

وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَإِن تَدْعُ مُثْقَلَةٌ إِلَىٰ جَمِيلِهَا لَا يُحْمَلُ مِنْهُ شَيْءٌ وَلَوْ كَانَ ذَا قُرْبَىٰ

292 er-Râzî, age, IX/230.

293 Ateş, age, VII/299.

“Hiç kimse bir başkasının günahını yüklenmez. Eğer çok ağır bir yük altında ezilen biri, taşıma işinde başkasını yardıma çağırırsa o akrabası da olsa, yükünden az bir kısmını bile taşımayı kabul etmez.” (Fâtır, 35/18)

Âyet-i kerîmedeki وزر (vizr) kelimesi, حمل (hıml), yani yük anlamına gelir. Sırtta taşınan şeye de denir.²⁹⁴ Elmalılı Hamdi Yazır ise vizr kelimesini, ağırlık, ağır yük, ağır günah ve vebal anlamlarına geldiğini ifade eder. Buradaki manası ise, günahın cezasının ağırlığı, demektir.²⁹⁵ Yani hiçbir taşıyıcı ya da hamal başkasının yükünü ve ağırlığını taşımaz demektir. Buradaki وَازِرَةٌ (vâzira) lafzının müennes gelmesinin sebebi, vâziradan kastın nefis olmasıdır ki o da semai müennestir.²⁹⁶

Mevdûdî'ye göre, “yük” ifadesi ile amellerin sonuçları kast olunmaktadır. Yani, Allah katında herkes yaptıklarından sorumlu tutulacak ve hiç kimse bir başkasının yaptıklarından mesul olmayacaktır. Bir şahsın başka birini kurtarmak için onun yerini almasına da imkân yoktur. Bu ifade, Mekkeli müşriklerin, Müslüman olan yakınlarına, “Dininizden vazgeçin ve atalarınızın dinine dönün. Kıyamet gününde biz sizin günahlarınızı yükleniriz” sözlerine atfen kullanılmıştır.²⁹⁷

Zemahşerî bu âyet-i kerîmeyi açıklarken nefis, yani şahıs kastedildiği halde niçin nefis tabiri yerine onu karşılayan vazira kavramı kullanıldığını şöyle açıklamıştır: Nefis denildiğinde sadece bir şahıs, ancak vâzira denilince günahkâr bir şahıs anlaşılır demiştir. Dolayısıyla şahıs, kendi günahkâr olunca da başkasının günahı ile uğraşamayacaktır.²⁹⁸

Hristiyanlara göre Âdem (as) cennette yasak meyveyi yemekle suç işlemiş, onun suçu evladına geçmiştir. Atalarının işlediği bu ezeli suçtan insanları kurtarmak için İsa (as) kendisini feda etmiştir. İsa (as)'ın çarmıha gerilmesi inancı putperest dinlerden Hristiyanlığa geçmiş uydurma bir inanç olduğu gibi bu ezeli günah düşüncesi de saçmadır. Yüce Allah bu âyette, insanlığın umut ufuklarını karartan bu inancı ret ile herkesin kendi günahından sorumlu olduğunu; babanın günahından evladın, evladın

294 İbn Âşur, age, XXII/288.

295 Elmalılı, age, VI/3985.

296 İbn Âşur, age, XXII/288.

297 Mevdûdî, age, IV/494.

298 Zemahşerî, age, III/305.

günahından da babasının sorumlu olamayacağını buyurmaktadır.²⁹⁹ Öte yandan bu âyette, Hristiyanlıktaki Hz. İsa'nın bütün insanlığın günahının kefarecini, hayatıyla ödediğini ifade eden “aslî günah” telakkisinin mahkûm edildiği de söylenebilir.³⁰⁰

Râzî bu âyetle alakalı iki mesele zikreder: Birinci mesele, “muskale” kelimesi ile alakalı olup bu, öncesinde geçenleri daha fazla beyân eden bir ifâdedir. Çünkü Cenâb-ı Hak, bundan önce, “Günah işleyen (hiçbir nefis) başkasının günahını çekmez” buyurmuştur. Sadece bu cümleyi işiten kimse zanneder ki, o şahıs taşıyabileceği miktar yükü olduğu için, başkası onun yükünü taşımaz. Nitekim güçlü kuvvetli bir adam, eline bir nar veya ayva aldığında, kimse o yükünü taşımasına yardımcı olmaz. Ama yük ağır olursa, taşıyanı bitkin düşürür ve etraftan ona yardım edilir. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, müskale buyurmuştur ki bu, başkasının yükünü taşımama, o başkasının o yükün ağırlığından dolayı acınmaya mahal olmayışından dolayı değildir. Tam aksine o nefsin de çok ağır bir günah ve suçun altında bulunmasından ve ondan, o suça dair herhangi bir şeyi üstlenemez olmasından dolayıdır” demektir.

İkinci mesele ise, Cenâb-ı Hak, bu hususta, “bu, akrabası da olsa” kaydına yer vermiştir ki bu, “O çağrılan şahıs, akrabası dahi olsa onu yüklenmez” demektir. Çünkü talepte bulunmak, acımayı celbeder. Şayet, kendisinden yardım talep edilen, edenin yakını olursa, bu durumda bunu karşılamamak, ancak bir engelden dolayı olur ki, bu da her nefsin ağır bir yük altında bulunmasıdır.³⁰¹

İbn Kesîr âyet'in bu kısmındaki “bu yakını da olsa” bölümünü, örnek vererek ve rivayetler zikrederek daha geniş bir şekilde ele almıştır. Eğer yükü ağır olan bir kişi yükünün taşınması için kendisine yardımcı olunmasını ve destek sağlanmasını isterse “yakını bile olsa, ondan bir şey yüklenmez.” Ona yakın olsa, mesela babası veya oğlu da olsa, herkes kendi durumu ve haliyle meşgul olur ve başkasının yükünü yüklenmez.³⁰²

İkrime'ye göre: “yükü ağır bir kişi” kavlinden maksat, komşudur. Baba kıyamet günü çocuğuna asılır ve der ki: “Yavrucuğum, ben seni dünyaya getirdim, ben senin için nasıl bir baba olmuştum? O, babasını hayırla yâd eder. Bunun üzerine babası oğluna:

299 Ateş, age, VII/299.

300 Karaman ve diğerleri, age, IV/460.

301 er-Râzî, age, IX/231.

302 İbn Kesîr, age, III/559.

“Yavrucuğum, senin iyiliklerinden bir zerre miktarına muhtacım, eğer onu bana verirsen, gördüğün gibi kurtulacağım” der. Çocuk babasına: “Babacığım, istediğin şey ne kadar da az, ama ben de senin korktuğun gibi korkuyorum sana bir şey vermeye gücüm yetmez.” der. Sonra kişi hanımına asılarak: “Ey falanca, ben sana nasıl kocalık yapmıştım?” Kadın, onu iyilikle yâd eder. Bunun üzerine adam hanımına: “Ben, senden bana bir iyilik yapmanı istiyorum. Gördüğün gibi, şu durumumdan belki böylece kurtulabilirim.” der. Kadın da kocasına: “İstediğin şey ne kadar az ama ben onu sana verecek güçte değilim, çünkü senin korktuğun gibi ben de korkuyorum.” der. İşte bunun için Allah Teâlâ “Yükü ağır bir kişi onun yüklenilmesini istese yakın bile olsa ondan bir şey yüklenmez.” buyurmaktadır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyet-i kerîmelerde şöyle buyuruyor: “Babanın oğluna, oğlun da babasına hiç bir şey ödemeyeceği günden çekinin.” (Lokman, 31/33) “O gün, kişi kardeşinden, anasından, babasından, eşinden ve çocuklarından kaçır.” (Abese, 80/34)³⁰³

Kurtûbî ise el-Fudayl b. İyaz’dan şunu nakleder: Bu buyruk, evladı ile kendisi arasında şu konuşmanın geçeceği anne hakkındadır. Anne evladına: “Karnım sana bir barınak, memem sana bir çeşme, bağrım sana döşek değil miydi?” Evladı ona: “Evet öyleydi anacığım” diyecek. Bunun üzerine annesi ona: “Haydi yavrucuğum günahlarım bana çok ağır gelmekte, benim yerime bir günah olsun taşıyiver.” Oğlu: “Bırak beni anacığım, günahlarım seninle uğraşmama fırsat tanımıyor” diyecek.³⁰⁴

Müşrik Araplar hayat felsefelerini şefaât üzere kurduklarından, âhîret gerçekten varsa ve gerçekten insanlar sorguya çekilecekse o zaman yakınlarından birinin şefaatiyle kurtulacaklarını sanıyorlardı. İşte âyetin bu ikinci cümlesi bunun gerçekleşmeyeceğini, yani kimsenin kimseye şefaât etmeyeceğini anlatmaktadır.³⁰⁵

Ancak Ankebût sûresinde “Onlar kendi yüklerini ve kendi yükleriyle beraber başka yükleri de taşıyacaklar” (Ankebût, 29/13) âyeti kişinin kendi yüküyle beraber başkalarının yükünü de taşıyacağını ifade etmektedir. İlk bakışta Ankebût sûresindeki bu âyetle, buradaki 18. âyet arasında bir tanakuz var gibi görülmektedir. Klasik dönem müfessirlerinden Zemahşerî bu iki âyet arasını şöyle telif eder: Ankebût sûresinin 13. âyetinde kendi günahlarıyla beraber başka günahlar da taşıyacakları bildirilen kişiler,

303 İbn Kesîr, age, III/559.

304 Kurtûbî, age, XIV/338.

305 Şimşek, age, IV/246.

başkalarını yoldan çıkarıp kötülöklere sürenlerdir. Onlar kendi günahlarını çektikleri gibi, başkalarını günaha sokmanın vebalini de çeceklerdir. Başkalarını yoldan çıkarmak, büyük günahdır. Dolayısıyla çecekleri bu günah, başkasının günahı değil, yine kendi günahları olacaktır.³⁰⁶

Aynı şüpheyi Elmalılı da şöyle izah eder: Herkes kendi günahından sorumlu olur, kendi günahının cezasını çeker; nitekim “Her koyun kendi bacağından asılır” denir. Zâlimlerin, zorbaların yaptığı gibi birinin günahı diğerine yükletilmez. Ankebût Sûresi'nde “Onlar mutlaka kendi yüklerini de, o yükleriyle birlikte daha nice yükleri de bizzat yüklenecekler.” (Ankebut, 29/13) buyrulmuş olması da buna aykırı değildir. Çünkü o hem sapıtmış, hem de saptırmış olanlar hakkındadır. Başkasını da sapıtmaya çalışanlar hem sapıklıklarının, hem saptırmalarının günahını çekerler ki, ikisi de kendi günahlarıdır. Nitekim “Her kim bir kötü adet çıkarırsa, ona hem onun günahı, hem de onu işleyenlerin günahı vardır.” hadisi de böyledir. Yani diğer işleyenler cezasını çekmeyecek demek değil, onların hepsi kadar o da çecek demektir. Demek ki birisi, şunu şöyle yap da günahı varsa benim boynuma olsun diye kefalet ederek diğerini bir günaha sokarsa, o boynuna aldığı günahı çekmeyecek değildir, ancak sevkettiği kimseyi kurtarmış olmayacak, onun çekeceğini çekmeyecek; birisi aldandığının cezasını çecek diğeri de aldattığının cezasını çecektir. Şu tabirinde, bunlara işaret de var gibidir. Yüğü ağır basan, çok ağır yük altında bulunan günahkâr bir nefis, yükünün başkası tarafından alınıp yüklenilivermesine çağırırsa, yalvarsa da ondan hiç bir şey yüklenilmez. Rıza ve tercih ile de yüklenilmez, cebren de yüklenilmez. Çünkü o kıyamet günü “O gündün sakının ki hiçbir kimse kimseden yana bir şey ödeyemez. Kimseden bedel kabul olunmaz. Kimseye de şefaât fayda vermez.” (Bakara, 2/123) diye tanımlanan bir gündür. “Ne bir alış-veriş, ne de bir dostluk olan” (İbrahim, 14/31) bir gündür. Gerekse bir yakını olsun. Yani çağırın veya çağırılan bir yakını bile olsa, yine yüklenilmez. O halde Allah'ın emaneti gibi göklerin ve yerin çekemediği ağır bir yükü yüklenmiş olan insan, bir de o emanete hıyanet ederek ve şunu bunu saptırarak sen yap da günahı benim boynuma olsun demek gibi, başkalarının günahını boynuna almaya kalkışmamalı; diğeri birtakımı da öylelere uyup günahı filanın boynuna diye kendini ateşte yakmamalıdır.³⁰⁷

Diğeri yandan Seyyid kutub, bu âyet-i kerîmede ortaya çıkan ve hukuki bir prensip olan,

306 Zemahşeri, age, III/305.

307 Elmalılı, age, VI/3985-3986.

sorumluluğun ve cezanın bireyselliği ilkesine dikkat çeker. Bu prensibe göre hiç kimse bu konuda başkasının yerine geçemez, kendini başkasının yerine koyamaz. Öyleyse Mekkeli müşrikleri doğru yola iletmeye çalışan Peygamberimizin, onların doğru yola girmelerinde doğrudan kendi hesabına bir kazancı yoktur. Nasıl onlar kendi davranışlarından dolayı hesaba çekilecekler ise, Peygamberimiz de sadece kendi davranışlarının hesabını verecektir. Herkes sorumlu olduğu yükünü kendi sırtında taşır. Hiç kimse bu konuda ona yardımcı olamaz. Kim kötülüklerden arınırsa, bu arınmayı kendi hesabına gerçekleştirmiştir. Kazançlı çıkan kendisidir, başkası değildir. Her iş sonunda Allah'ın huzuruna varacaktır.³⁰⁸

Batı dünyası cezaların şahsiliği ilkesine ancak yakın zamanlarda ulaşabilmiştir. Buna karşılık, birçok âyette, değişik vesilelerle ifade edilen bu esas, ilk dönemlerden itibaren islâm âlimlerinin hukuk tefekkürünü etkilemiştir.³⁰⁹

İslam hukukçuları, bunun dünya hayatındaki suçlar hakkında da geçerli olduğu sonucunu çıkarmış ve böylece diğer milletlerin asırlar sonra vardıkları “Suçların şahsiliği” prensibini islam hukukunun bir prensibi olarak belirlemişlerdir. Günümüz modern hukukunda böyle bir kural olmakla birlikte yönetimlerin çoğu zaman buna aldırış etmedikleri de bir gerçektir.³¹⁰

Sorumluluğun ve cezanın bireyselliği ilkesi hem ahlâk bilincini, hem de davranış tarzını kesin biçimde etkiler. Her insanın davranışlarının cezasını göreceği, başkasının davranışlarından sorumlu tutulmayacağı, fakat kendi davranışlarının sorumluluğundan da yakayı kurtaramayacağı bilincine vardığını düşünelim. Bu bilinç, o kişiyi uyanık tutan güçlü bir etken olur. Adam hesaba çekilmeden önce kendini hesaba çeker. Üstelik başka birisinin kendisine faydalı olacağı ya da sorumluluk yükünü paylaşacağı yolundaki bütün yanıltıcı amellerden sıyrılır. Bu ilke aynı zamanda insana güven aşıl原因 bir etkendir. Bireyler toplumların suçlarından sorumlu tutulacakları endişesinden kurtulurlar. Fertler topluma öğüt verdikten, ellerindeki bütün imkânları kullanarak onu sapıklıktan alıkoymaya çalıştıktan sonra görevlerini yapmış olacaklarının ve kendi kişisel iyi davranışlarının yararı ile baş başa kalacaklarının

308 Kutub, age, VI/691-692.

309 Karaman ve diğerleri, age, IV/459.

310 Şimşek, age, IV/246.

vicdan huzurunu hissederler.³¹¹

Burada şunu da hatırlatmak gerekir ki, bu âyette geçen “kimsenin başkasının günahını yüklenememesi” cümlesinden, yani cezanın bireyselliği ilkesinin, Kur’ân-ı Kerîmde ve hadisi şeriflerde geçen Efendimizin şefaathet yetkisine ters düştüğü anlaşılmasın, zira Efendimizin şefaatheti Allah’ın izniyle gerçekleşecektir.³¹²

Evet, o gün bütünüyle hesap, ceza ve mükâfat günüdür. Herkesin kendisine yetecek kadar meşguliyeti olacaktır, Cenâb-ı Hakk’ın şefaathet için izin vereceklerinin dışında, hiç kimse, en yakını bile olsa başka biri hakkında af isteğinde bulunma yetki ve cesaretine sahip olamayacaktır. Hem o gün hısnımlık bağları kopar, aynı çatı altında bir ömür geçiren aile fertleri bile birbirlerine yardımcı ve şefaathetçi olamazlar. Böylece o gün her kişi dünyadan beraberinde taşıyıp götürdüğü niyet ve ameliyle, inanç ve irfanıyla başbaşa kalır.³¹³

O halde, insanın dilinin döndüğü kadar başkalarına öğüt vermesi, elinden geldiği oranda bozuklukları düzeltmeye çalışması gerekir. Bu herkesin görevidir. Eğer birey bu görevi yerine getirirse, artık toplumun içinde yüzdüğü kötülüklerden sorumlu değildir. Tersine o yaptığı iyiliklerin ödülleri ile baş başa kalır. Buna karşılık toplumun iyi olması da kötü bir kimseye fayda sağlamaz.³¹⁴

Öyleyse herkes, dünyanın ahiretin tarlası olduğunu bilmeli ve orada görmek istedikleriyle doğru orantılı olarak burada faydalı şeyler ekmeli ki, orada ne bir sıkıntıya düşsün ne de bir kimseye muhtaç olsun. Aynı şekilde hiç kimse kıyamet gününde başkasından bir fayda göremeyeceğinin bilincinde olmalı ve herkesin kendi amelinden sorumlu olup hesabını vereceğini unutmamalıdır. Zira bireysel suçun cezası da bireyseldir.

2.15. Tebliğın Müsbet Sonuç Verdiğı Kişiler ve Uyarılmadan Fayda Görenler

Allah (cc) Hz. Peygamber (sav)’i âlemlere rahmet olarak göndermiş ve kendisinin indirdiğı hakikatleri insanlara tebliğ edip, bildirmesini emretmiştir. Hz Peygamber (sav) de en yakınlarından başlayarak rabbinden aldığı emirleri tüm ümmete ulaştırmıştır.

311 Kutub, age, VI/692.

312 İbn Âşur, age, XXII/290.

313 Yıldırım, age, X/4995.

314 Kutub, age, VI/692.

Ancak bu vazifeyi eda ederken, Kur'ân'ın da bildirdiği gibi zaman zaman kalbi mühürlü, vicdan ve insafı tükenmiş guruplarla da karşılaşmıştır. Hz Peygamber, inatla iman etmeyen bu guruhtan dolayı çok mahzun olmuş, neredeyse kendisini helak edecek psikolojik bir hal almıştır. İşte tam bu devredeyken, bundan önceki âyetlerde ifade edildiği gibi, Rabbinden bir teskin ve teselli ile karşılaşmış, hidayetin kimsenin değil, Allah'ın elinde olduğu kendisine hatırlatılmıştır. O âyetlerin akabinde gelen bu âyetle ise Allah (cc), Resulüne ilgilenmesi gereken, ilgilendiğinde netice verecek kimselere işaret etmiştir.

إِنَّمَا تُنذِرُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُم بِالْغَيْبِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَمَنْ تَزَكَّى فَإِنَّمَا يَتَزَكَّى لِنَفْسِهِ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ

“Sen ancak görmedikleri halde Rablerinden korkanları ve namaz kılanları uyarabilirsiniz. Kim günahlarından temizlenir, arınırsa kendi lehine olarak arınır. Hepinizin dönüşü Allah'adır.” (Fâtır, 35/18)

Kur'ân-ı Kerîm'in farklı yerlerinde bu âyet-i kerîmeye benzer âyetler bulunmaktadır.³¹⁵

Yani ey Resulüm! Sadece, azabı görmedikleri halde yahut insanlardan uzak, yapayalnız olduklarında Rablerinin azabından korkan, Allah'ın kendilerine emrettiği hususları yerine getiren, üzerlerine farz olan namazı usulüne riayet ederek, namazdan meşgul edecek şeylerden uzaklaşarak en kâmil ve meşru şekilde eda eden kimseler, senin getirdiğin âyetlerden öğüt alırlar.³¹⁶

Bu âyetten anlaşıldığı kadarıyla daha çok şu iki önemli sıfatı kendinde taşıyan müminleri uyarmak müspet sonuç verir: Gaybe inanıp Rablerinden saygı ile korkanlar ve namazı vakitlerinde yerine getirenler.

Allah'tan saygı ile korkmak, sağlam imanın tezahürüdür. Namaz her zaman için kulluğun belirtisidir. Kendini bu düzeye getirenleri sıklıkla uyarmak ve müjdelemek şüphesiz ki iman ve irfanlarının artmasına sebep olur, aynı zamanda günden daha çok sakınmalarını ilham eder. O bakımdan Resûlullah (as) Efendimiz : «Din, güzel, yararlı öğüttür» buyurarak bu cümleyi üç defa tekrarlamıştır. İnkârcıları uyarmak ise, yararı olsun olmasın ayrı bir görevdir. Böylece iman temeli üzerinde namaz ibadetiyle

315 Bkz. “إِنَّمَا تُنذِرُ مَنْ اتَّبَعَ الذِّكْرَ وَخَشِيَ الرَّحْمَنَ بِالْغَيْبِ فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ” (Yasin, 36/11); “فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ” (Kaf,50/45).

316 Zuhaylî, age, XXII/250-251.

yükselen kimse, kendini günah kirlerinden arındırmış olur. Bunun faydası ise, Allah'a değil, kişinin kendisinedir. Çünkü Cenâb-ı Hak mutlak surette ganîdir ve her zaman en güzel övgülere lâyıktır.³¹⁷

Bu âyet-i kerîmede, Hz. Peygamberin uyaracağı kişilerin zikredilmesi, bizzat sadece uyarması gerekenler açısından değil de uyardığında fayda veren ve onu tasdik eden kişiler açısından değerlendirilmelidir. Nitekim Efendimiz, hayatı ve daveti boyunca müşriklerle ilgilenmiş ve onları uyarmıştır.³¹⁸

Âyet'in baş kısmındaki, “Hiçbir günah sahibi başkasının günahını yüklenmez.” kısmıyla, suçların bireyselliği ilkesine dikkat çekilmişti. Yine aynı âyetin son kısmıyla ise, “Kim arınırsa kendi için arınmış olur” ifadesiyle mükâfatında şahsi olduğuna dikkat çekilmektedir.³¹⁹

Buradaki تزكِي (tezekki) kelimesinin manası, yüceltmek, manen temizlenmek demektir. Zekât vermek anlamına da gelir. Süleyman Ateş, bu kelimenin namazın hemen ardından kullanılmış olmasının, burada zekât anlamını daha da güçlendirdiğini ifade eder. Çünkü zekât genelde namazla beraber kullanılır.³²⁰ Ancak Elmalılı Hamdi Yazır buradaki tezekki'den maksadı, tam iman, üstün ahlak ve salih amel ile kişinin kendisini temizlemesi olarak ifade etmiştir.³²¹

Daha sonra Cenâb-ı Hak, “Nihayet varış Allah'adır” buyurmuştur. Bu, “temizlenen kimsenin bu temizlenmesinin fayda ve neticesi, dünyada görülme bile, lika (haşır) gününde, beka yurdunda, Allah'ın nezdinde ortaya çıkacaktır. Günahkâr kimsenin işlediği günahın cezası, dünyada ortaya çıkmasa bile, ahirette ortaya çıkacaktır. Çünkü nihaî varış, Allah'adır” demektir.³²²

2.16. Mü'min ve Kâfirlerin Farklılıkları

Allah (cc) Kur'ân-ı Kerîmin değişik âyetlerinde, kötü huy ve davranışları hayvan davranış ve sıfatlarına benzettiği gibi, kâfir ve münafıkları da olumsuz tablolarla

317 Celal Yıldırım, age, X/4995-4996.

318 İbn Âşur, age, XXII/290; Muhanned el-Emin b. Muhammed el-Muhtar eş-Şinkîti, *Edvâü'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân*, 1403 h., 1983., VI/642.

319 Şimşek, age, IV/246.

320 Ateş, age, VII/300.

321 Elmalılı, age, s. 3986.

322 Râzî, age, IX/231.

resmetmiştir. Bundaki asıl hikmeti Azîz ve Hakîm olan Allah (cc)’ın bilir. Ancak Allah (cc)’ın, Kur’ân ahlakına uymayan bu davranışların ve küfrün ne kadar mantıksız bir şey olduğunu kullarına anlatmak için seçtiği bir üslup da olabilir.

وَمَا يَسْتَوِي الْأَعْمَىٰ وَالْبَصِيرُ وَلَا الظُّلُمَاتُ وَلَا النُّورُ وَلَا الظُّلُّ وَلَا الْحَرُورُ وَمَا يَسْتَوِي الْأَحْيَاءُ وَلَا الْأَمْوَاتُ

إِنَّ اللَّهَ يُسْمِعُ مَن يَشَاءُ وَمَا أَنْتَ بِمُسْمِعٍ مَّن فِي الْقُبُورِ

“Görmeyenle gören, karanlıklarla aydınlık, gölge ile sıcak bir olmaz. Dirilerle ölümler de bir değildir. Allah dilediğine elbette işittirir; ama sen kabirlerdekilere de işittirecek değilsin!”(Fâtır 35/ 19-22)

Âyet-i kerîmedeki الْحَرُورُ (harûr) kelimesi, güneşin sıcaklığı demektir. Yine سموم (semum) denen sıcak rüzgâra da, harur denir.³²³ Zemahşerî ve İbn Cevzi’ye göre de الْحَرُورُ (harur), سموم (semum) demektir. Ancak onlar semum gündüz olurken, harur hem gece hem de gündüz olur, derler.³²⁴ Kurtûbî ise, الْحَرُورُ (harûr)’un حار (sıcak) kelimesinin “feûl” vezni olup, çokluk anlamı ifade ettiğini ve rahatsızlık veren sıcak manasına geldiğini söyler.³²⁵

Müslim’in Sahih’inde kaydedildiğine göre Ebû Hureyre (ra) Resûlullah (sav)’den şöyle buyurduğunu rivayet etmektedir: “Cehennem ateşi: Rabbim, ben kendi kendimi yiyip bitiriyorum, nefes almama izin ver, dedi. Ona, birisi kış mevsiminde diğeri de yaz mevsiminde olmak üzere iki nefeslik izin verdi. İşte siz herhangi bir soğuk ya da bir zemherir gördüğünüzde o cehennem nefesinden ötürüdür. Herhangi bir sıcak yahut harur (çok sıcak) duyduğunuzda ise bu da cehennem nefesindedir.”³²⁶

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmelerde, müminle kâfiri, imanla inkârı karşılaştırmakta, müminin, gören ve diri olan bir insana, kâfirin de köre ve kabirde bulunan ölüye benzediğini beyan etmektedir. İman, nura ve kendisine sığınılan gölgeye, inkâr ise zifiri karanlıklara ve yakıcı ateşe benzetilmekte ve şöyle buyrulmaktadır: “Allah’ın Muhammed’e gönderdiği dine karşı kör olan kâfirle o dini gören ve Muhammed’e tabi

323 İbn Âşur, age, XXII/293.

324 Zemahşerî, age, III/306; Ebu’l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü’l-Mesir fi İlmi’t-Tefsir*, 1. Baskı, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1414h., 1994 m., VI/261.

325 Kurtûbî, age, XIV/339.

326 Müslim, age, s. 293; Buharî, *Mevâkît*, 9; Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazled-Dârimî, *Müsnedü’l-Dârimî el-ma’rûf bi-Sünenü’l-Dârimî*, İstanbul, 1981, Rikâk, 119; İbn Mâce, *Zühd*, 38.

olan mümin hiç bir olur mu?” Zira zifiri karanlıklar gibi olan inkârcılıkla, kulun yolunu aydınlatan iman bir olur mu? Sıcağın dehşetinden kendisine sığınılan bir gölge gibi olan cennetle, insanın derisinin gözeneklerinden içeri girecek kadar şiddetli olan cehennem ateşi bir olur mu? Allah’a ve peygamberine iman ederek kalbi diri olanla, bunlardan kalbi gafil olan ve bu sebeple ölü gibi olan kâfir bir olur mu? Elbette ki bunlar bir olmaz.³²⁷

Bazı müfessirlere göre ise diriler ve ölümler örneği, âlimlerle câhilleri, bazılarına göre de aklını kullananlarla aklını kullanmayanları anlatmaktadır.³²⁸

Klasik dönem müfessirlerinden İbn Kesîr, bu âyetleri başka âyetlerle de destekleyerek konuyu şöyle izah eder: Allah Teâlâ buyuruyor ki: Birbirinden farklı olan şeyler nasıl aynı değilse, nasıl kör ile gören arasında büyük farklılıklar varsa, nasıl karanlıkla aydınlık, gölgelikle sıcaklık bir olmazsa; aynı şekilde canlılarla ölümler de bir olmaz. Bu bir misaldir, Allah Teâlâ bu misali canlıların örneği olan müminlerle, ölümlerin numunesi olan kâfirlere vermektedir. Nitekim aynı mealde En'âm sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebileceği bir nur verdiğimiz kimse; karanlıklarda kalıp ondan çıkamayan kimse gibi midir hiç?” (En'âm, 6/122) Yine Hûd sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır kimse ile gören ve işiten kimsenin durumuna benzer. İkisi bir olur mu hiç? (Hûd, 11/24). Mümin işitir ve görür. Dünya ve âhirette bir nurun aydınlığında dosdoğru yolda gider. Neticede gölgelikli ve çeşmelerle dolu cennetlerde karar kılar. Kâfir ise sağır ve kördür. Çıkışı olmayan karanlıklarda yürür. Neticede bu durum onu sıcaklıklara, kaynar suya götürür. Vâkıa sûresindeki şu âyetler bu durumdakilerin sonlarını şöyle özetler: “İçlerine işleyen bir alev ve kaynar su ile serinliği ve hoşluğu olmayan kara bir dumanın gölgesinde bulunurlar.” (Vakıa, 56/42-43-44).³²⁹

Ayrıca Yüce Allah'ın: “De ki: Murdar ile temiz hiçbir zaman bir olmaz” (Maide, 5/100) buyruğu da bunun gibidir.

Çağdaş dönem müfessirlerinden Celal Yıldırım ise, âyette ifade edilen kâfirle müminin bu durumlarını, onların dünya ve ahirete bakış açıları zaviyesinden şu şekilde yorumlar:

327 Taberî, age, XII/154/155.

328 Ebû Muhammed el-Husayn b. Mes'ûd el-Fera el-Beğavî, *Mâlimü't-Tenzil fi't-Te'fîr ve't-Te'vîl*, Dâru'l-Fîkr, Lübnan: Beyrut, 1405 h., 1985 m., IV/523; Karaman ve Diğerleri, age, IV/461.

329 İbn Kesîr, age, III/560.

Dirilerle ölümler de bir değildir. Mü'minler hayatın hikmet ve anlamını; ölümün sebep ve esrarını; yaratılışın mana ve gayesini idrak içinde ebedî hayata hazırlanma çabasındadırlar. O bakımdan kalpleri hep diri, ruhları uyanık, basiretleri açıktır. Ölüm onlar için yok olup silinmek değil, küçük ve dar bir evden çok geniş ve ferah bir eve göç etmektir. Kâfirler ise, ölümü «tamamen silinip yok olma» kabul ettiklerinden, hayatın hikmet ve gayesinden habersizdirler. Ölümün verdiği ümitsizlik onları ölmeden evvel öldürmüş durumdadır. O bakımdan kâfir, yürüyen ölüdür, bakan kördür, işiten sağırdır. Onun için Cenâb-ı Hak, onları, yaşayan ölüdür diye tanıtmakta ve müminleri her vesileyle müjdelemektedir.³³⁰

Allah Teâlâ'nın Kur'ân-ı Kerîm de de belirttiği gibi, insanoğlu yakın olanı ister, en yakında ulaşabileceğine göz dikip onu talep eder. Yarın karşısına çıkacak cennetlere rağmen o, bugünün zehirli bahçelerinde gezip dolaşmak ister. Onu elde etmek için de, asıl hayat olan ahiretini dahi feda etmeyi göze alır. Belki de insanın bu şekilde acile meftun olmasından dolayıdır ki Seyyid Kutub, insanın fitratına seslenecek şekilde imanla küfrü daha çok dünya zaviyesinden dikkatleri celbedecek şekilde şöyle karşılaştırmıştır:

İman, gören bir gözdür. O doğru ve isabetli olarak görür; ne yanılır ve ne de gördüklerini birbirine karıştırır. Sahibinin aydınlık, güven ve endişesizlik içinde yol almasını sağlar. Kâfirlik ise körlüktür. Kalp körlüğüdür, gerçeğin kanıtlarını görememe körlüğüdür. Evrenin içyüzünü, evrenin çeşitli kesimleri arasındaki ilişkilerin mahiyetini; değer yargılarının, kişilerin, olayların ve nesnelere özünü görememe körlüğüdür.

İman, serin bir gölgedir. İnsanın içini serinletir, kalbini meltem gibi okşar. Kuşkunun, endişenin, şaşkınlığın, karanlık, kılavuzsuz çöl sıcağına karşı bir gölgedir. Kâfirlik ise kavurucu bir sıcaklıktır. Şaşkınlık, endişe, amaçsızlık, geçmişe ve geleceğe ilişkin güvensizlik korkuları ile kalbi dağlar. Son durağı ise cehennem ateşidir, orada çekilecek olan kavurucu azaptır. İman hayattır. Kalpleri ve duyguları canlandırır. Niyetlere ve yönelişlere dinamizm kazandırır. Bunun yanı sıra o yapıcı, verimli ve amacı belirli bir harekettir. Sönüklüğe, pörsümüşlüğe, pısrıklığa düşmez. Boşuna emek ve zaman kaybetmez. Kâfirlik ise ölümdür, vicdanın ölümüdür. Asıl hayatın kaynağından kopmaktır. Amaca ulaştıran yoldan ayrı düşmektir. Kâfirlik karanlık, hatta üst üste

330 Celal Yıldırım, age, X/5000.

binmiş katmanlardan oluşmuş karanlıklardır. İnsanlar iman ışığından uzaklaşınca çeşitli karanlıkların içine düşerler. Bu karanlıklar içinde herhangi bir objeyi seçmek son derece zor olur. Müminlik ile kâfirliğin özellikleri ayrı, görecekleri karşılıklar ayrıdır. Yüce Allah katında asla bir olmazlar.³³¹

Fâtır sûresinde buraya kadar olan bölümde yer yer Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber (sav)'i uyardığı ve tesellide bulunduğu görülmektedir. 22. âyetle yine bir uyarı ve teselli etme söz konusudur.

“Muhakkak ki Allah, dilediğine işittirir.” Onları delili duymaya, kabul edip ona bağlanmaya sevkeder. “Sen, kabirlerde olanlara işittirecek değilsin.” Nasıl öldükten ve kabre konduktan sonra ölümlere hidayet ve hak daveti fayda vermezse, kendilerine bedbahtlık yazılı olan bu müşriklere de senin aracılığın fayda vermez ve sen onları hidayete erdiremezsin. “Sen; ancak bir uyarıcısın.” Sana ancak tebliğ ve uyarma düşer. Dilediğini sapıklığa, dilediğini hidayete sevkedecek ise Allah'tır.³³²

Dolayısıyla bu âyetten şu netice de çıkar: Peygamber Efendimiz (sav), insanları doğru yola erdiren bir kudret değildir, yani peygamberlere bu yetki ve kudret verilmemiştir. Peygamber'in görevi, doğru yolu göstermek, yanlış yolun tehlikesinden haber vererek sapıtanları uyarmaktır. Doğru yola erdiren ise ancak Allah'tır.³³³

Muhammed Sait Şimşek, bu benzetmeden kabirde yatanların sesleri duymadıkları açıkça anlaşılmaktadır, der. Peygamberin (sav) mezarlığın yanından geçerken: “Selam size ey müminler yurdu! Siz bizden önce gittiniz, biz de size geleceğiz. Allah sizi de bizi de bağışlasın” anlamındaki duasında selam vermesi, onların bu selamı duymalarından dolayı değildir. Selam vermesi, yaptığı duanın bir parçası olup orada yatanlara esenlik ve huzur dilemesi anlamı taşımaktadır.³³⁴

Buradaki âyetlerle alakalı Râzî'nin zikrettiği bazı incelikleri hatırlatmakta fayda görmekteyiz.

Âyet-i kerîmede mümin ile kâfir karşılaştırılırken bir iki misalle iktifa edilmeyip, kör ile gören, karanlıkla nur, gölge ile sıcak ve ölümler ile diriler zikredilmek suretiyle misaller

331 Kutub, age, VI/693-694.

332 İbn Kesîr, age, III/560.

333 Yıldırım, age, X/5001.

334 Şimşek, age, IV/247.

çoğaltılmıştır. Burada bu misalleri çoğaltmanın şöyle birkaç faydası bulunmaktadır: Birincisi, mümin ile kâfirin misalidir. Buna göre mümin görendir (basir), kâfir ise, kör... Sonra, gören kimsenin bakışları çok keskin olsa da, eğer ışık içinde değilse, hiçbir şeyi göremez. Böylece Allah Teâlâ, iman ve küfür için de birer misal zikretmiştir. Böylece, “İman nurdur, mümin ise, (o nurda) gören. Görene (zaten) nur gizli ve kapalı kalmaz. Küfür ise, zulmettir, karanlıktır. Kâfir de, kör. Onun için ise, engelleyici üstüne engelleyici vardır” demek istemiştir. Daha sonra Cenâb-ı Hak, her ikisinin varacağı yer ve akıbetleri için bir misal zikretmiştir. Ki bu da, gölge ile sıcaktır. Binâenaleyh mümin imanı sayesinde bir gölge ve rahatlık içindedir. Kâfir ise, küfrü sebebiyle, bir sıcaklık ve yorgunluk içindedir. Sonra da Cenâb-ı Hak, mümin ve kâfir hakkında başka bir misal zikrederek, “(Hülâsa) dirilerle ölümler bir olmaz” buyurmuştur. Böylece Cenâb-ı Hak sanki “Müminin ve kâfirin durumu, kör ile görenin durumunun da üstündedir. Çünkü kör, bazı şeyleri algılama hususunda gören kimseye iştirak eder. Ama kâfir ise, faydalı olan hiçbir idrake sahip değildir. Bu sebeple o, ölü gibidir” demek istemiştir.³³⁵

Allah Teâlâ, “kör”ün mukabilinde, müfret olarak “gören”i; aynı şekilde “gölge” mukabilinde “sıcak”ı; “diriler” mukabilinde, çoğul olarak yine, “ölüler”i zikretmiş; ama “karanlıklar” mukabilinde ise, “nur”u getirmiştir. Oysaki birisi çoğul, birisi ise tekildir.

Râzî bunu şöyle açıklar: “Karanlık” lar ile “nur” kelimesinin mukayesesine gelince hak tektir ki bu da tevhitir. Batıl ise çoktur ki bu da, daha önce de beyan ettiğimiz gibi çeşitli şirk yollarıdır. Zira müşriklerin bir kısmı yıldızlara, bir kısmı ateşe, bir kısmı meleklerin biçiminde düşündükleri putlara, vs. şeylere tapmaktaydılar.³³⁶

Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmelerde, müminle kâfiri, imanla inkârı karşılaştırmakta, müminin, gören ve diri olan bir insana, kâfirin de köre ve kabirde bulunan ölüye benzediğini beyan etmektedir. Zira kendisini yaratan rabbine kalbinde yer vermeyen bir bedene canlı denemez. Aynı şekilde bir kişi âlemdeki tüm pozitif ilimlere vakıf olsa da rabbinden haberdar değil veya onu tasdik etmiyorsa o kişi âlim ünvanlı bir cahildir. Bu itibarla bir insan veya amele değerini veren, kalpteki imandır. Zira Allah Teâlâ Kur’ânda ifade ettiği gibi, “Kim imanını inkâr ederse bütün yaptığı işler boşa gider.” Yani imanlı zerre kadar amel eden bir kişi imansız vadiler dolusu amel eden insandan Allah

335 er-Râzî, age, IX/232.

336 er-Râzî, age, IX/233.

katında daha makbuldür. Görüldüğü gibi imanla küfür, müminle kâfirin aralarında büyük farklar bulunmaktadır.

2.17. Peygamberlerin Vazifesi: Terğib ve Terhib Yönlü Tebliğ

Allah (cc) Nahl sûresinde de ifade ettiği gibi, her ümmete bir elçi göndermiştir. (Nahl, 16/36) Her ümmete gönderilen peygamber de, gönderildiği topluma yakın bir mizacda olmuştur ki onların dillerinden anlayıp, fitratlarına göre muamelede bulunsun. Zaten genellikle bu elçiler de kendi içlerinden olmuştur. Gelen her elçi, ne inzardan ne de tebşirden geri durmamış, ikisini birlikte götürüp tebliğini böyle icra etmiştir. Zira insan, fitratı gereği hem uyarılmaya hem de teşvik edilmeye ihtiyaç duyar.

إِنَّ أَنْتَ إِلَّا نَذِيرٌ إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَإِنْ مِنْ أُمَّةٍ إِلَّا خَلَا فِيهَا نَذِيرٌ

“Sen ancak, (tuttukları yolun tehlikeli olduğuna ve gelecek olan azaba karşı) bir uyarıcısın. Şüphesiz ki biz seni (rahmet) müjdecisi, (azaba karşı) uyarıcı olarak hak ile gönderdik. Hiçbir millet yoktur ki içlerinden (gelecek felâkete, inkâr ve sapıklıklarındaki inatlarına karşı) uyarıcı bir peygamber gelip geçmiş olmasın.” (Fatır, 35/23-24)

Âyetteki نَذِيرٌ (nezir) kelimesi, uyarıcı ve azap vadeden, demektir.³³⁷ Kötü ve acı verici bir şeyin meydana geleceğini haber veren kişiye de denir.³³⁸ Buna karşılık âyetteki بَشِيرًا (beşir) kelimesi ise, güzel söz veren, vadeden demektir.³³⁹

24. âyetteki أُمَّةٌ (ümme) kelimesi, çok ve kalabalık cemaat demektir. Burada ümmetten maksat, asır ve zamandır.³⁴⁰ Âlûsî ise, belli bir asrın halkına, topluluğuna da ümmet dendiğini ifade eder.³⁴¹

Bu âyetlerde, kendisine ilâhî mesajı bütün insanlığa ulaştırma gibi ağır bir görev yüklenmiş olan ve yakın çevresindeki birçok insanın şirk batağından çıkmamak için direndiklerini gördüğü için ruhen daralmış bulunan Resul-i Ekrem teselli edilmekte, onun insanları uyarmakla görevli olduğu ve herkesi imana getirmek gibi bir vazifesinin

337 Beydâvî, age, IV/417.

338 İbn Âşur, age, XXII/296.

339 Beydâvî, age, IV/417.

340 Zemahşerî, age, III/306.

341 Âlûsî, age, XXII/188.

bulunmadığı bildirilmekte, önceki peygamberlerin durumları hatırlatılarak maneviyatını yüksek tutması istenmektedir.³⁴²

Cenâb-ı Hak önce 23. âyette, “Sen gelecek tehlikeleri haber verenden başka bir kimse değilsin” buyurunca, hemen akabindeki 24. Âyette, “Şüphesiz ki biz seni, müjdecî ve uyarıcı olarak hidayetle yolladık” buyurarak, peygamberin kendi başına bir nezir olmadığını, bilakis onun, ancak Allah'ın müsaadesi ile bir uyarıcı olduğunu beyan buyurmuştur.³⁴³

Yani sen uyarıp korkutan bir resul'sün. Sana düşen ancak tebliğdir. Hidayete iletmek gibi bir imkânın yoktur. Hidayet ancak şanı yüce ve mübarek olan Allah'ın elindedir.³⁴⁴

Cenâb-ı Hak hidayet konusunda kendisiyle peygamberi arasındaki sınırı belirledikten sonra, Peygamber'in (as) iki ana görevini açıklamaktadır:

Bunlardan birincisi iman edip iyi yararlı amellerde bulunan müminleri rahmet, gufran, cennet ve Rıdvan ile müjdelemek, ikincisi ise inkâr ve azgınlığı seçip İblis'in fısıltılarına kulak verenleri, tuttukları yolun mutlak felâkete gittiğinden ve âhirette ilâhî adaletin tecellisinden haberdar etmek.³⁴⁵

Râzî, daha sonra da Cenâb-ı Hak'ın şu iki hususu anlatmak için, “Hiçbir ümmet müstesna olmamak üzere, mutlaka her ümmette bir uyarıcı, elçi bulunmuştur” buyurduğunu ifade eder. Bu iki esas da şu şekilde sıralar:

a) Peygamberin kalbini teselli etmek için... Çünkü böylece Cenâb-ı Hak, başkalarının da kendisi gibi, kavminin eziyetlerine katlanmış olduğunu bildirmektedir.

b) Onu kabul etmesini, kavmine ilzam etmek... Çünkü Hz. Muhammed (sav), peygamberlerin ilki değildir. O ancak, diğerleri gibi o peygamberlerin iddia ettiği şeyleri iddia etmiş ve o şeyleri anlatmıştır.³⁴⁶

Peygamberler genellikle dünya hayatının anlamını, ölümün hikmetini, ahiretin safhalarını, Allah'ın kemal sıfatlarını, O'nun kâinattaki cari kanunlarını, Allah'a

342 Karaman ve Diğerleri, age, IV/462.

343 er-Râzî, age, IX/234.

344 Kurtûbî, age, XIV/340.

345 Celal Yıldırım, age, X/5002.

346 er-Râzî, age, IX/234.

kulluğun mana ve lüzumunu, düzenli, disiplinli ve ilâhî rızaya uygun bir hayat sürmenin plân ve programını öğretirler. Bunun için de akla, düşünceye, duyguya ve idrake seslenirler. Bu öğreti ve eğitimden uzak kalan akıl, yalnız başına sözünü ettiğimiz gerçekleri ve hikmetleri sağlıklı ve noksansız şekilde anlayamaz. Bunun için Kur'ân'ın birkaç yerinde her kavim ve millete mutlaka uyarıcı peygamber gönderildiği; peygamber gönderilmedikçe de onlara azap edilmeyeceği açıklanmaktadır.³⁴⁷

Âdemoğullarından geçen ne kadar millet varsa, Allah (cc) onlara uyarıcı göndermiş ve onların elinden her türlü gerekçelerini almıştır. Nitekim Allah Teâlâ başka âyetlerde şöyle buyurur: “Evvelki toplumların her birine uyarıcı gönderdik.” (Hicr, 15/10) “Biz her ümmet içinden bir uyarıcı çıkardık.” (Nahl, 16/36), “Biz uyarıcı göndermediğimiz hiçbir kasabayı mahvetmedik.” (Şuara,26/208). Yanlış bir anlamaya yol açmaması için burada iki noktaya dikkat etmek gerekir: Birincisi, bir nebinin tebliğinin ulaştığı yerlerde, başka bir nebiye ihtiyaç yoktur. Ayrıca bu ayet, her topluma ayrı-ayrı nebilerin de gönderileceği anlamına gelmez. İkincisi nebinin yol göstericiliğinin devam ettiği ve korunduğu zamana kadar, yeni bir nebi göndermeye ihtiyaç olmadığı gibi, ayrıca her asır için ayrı bir nebi göndermeye de gerek yoktur. Mevdûdî bu delillerin, çok açık bir şekilde Hz. Muhammed'in (sav) peygamberliğini ispat ettiğini ifade eder.³⁴⁸

Buna göre peygamber sadece bir uyarıcıdır. Onun insan olarak gücü bu sınırdadır. O ne mezarlıktaki ölümlere ve ne de ölü kalpler ile yaşadıkları için, mezardakilerden farksız olanlara sesini işittiremez. Sadece Yüce Allah, dilediklerine, dileği uyarınca, dilediği gibi ses işittirebilir, buna sadece O'nun gücü yeter. Peygamber görevini yerine getirdikten, taşıdığı mesajı duyurduktan ve bunun sonucunda Allah'ın dilediği kimseler sözlerini dinledikten ve dilediği kimseler de çağrısına sırt döndükten sonra, sapıtanlar ve yüz çevirenler için ne yapabilir ki?³⁴⁹

Bu âyetlerden anlaşıldığı üzere, Allah (cc) her kavme mutlaka bir uyarıcı göndermiş, onların vazife ve sınırlarını da belirlemiştir. Hidayet ve dalâlet tamamen Allah'ın elinde olup, dini tebliğ eden mübelliğ, vazifesini yapıp neticeyi Allah'a bırakmalıdır.

2.18. Peygamberi Tekzib Edenler ve Akıbetleri

347 Celal Yıldırım, age, X/5002.

348 Mevdûdî, age, 497.

349 Kutub, age, VI/694.

Bundan önceki âyetlerde Allah Teâlâ her topluluğa peygamber gönderdiğini, bunları da uyarma ve müjdeleme usulüyle görevlendirdiğini beyan buyurmuştur. Sonuç itibariyle bütün peygamberler halkı tarafından hüsnü kabul görmemiş, inkâr ve yalanlama ile karşı karşıya kalmışlardı. Zira insanoğlu fitratı gereği, yeni şeylere çabuk uyum sağlayıp adapte olamamaktadır. Özellikle de bu fitratlar tefessüh edip bozulmuşlarsa, kendilerine aykırı geleceği için, hakkı özümseyip kabul etmeyeceklerdir. Bazı topluluklar peygamberlerini kabul etmemekle kalmamış, onları öldürmüşlerdir. Böylece Nahl suresinin şu âyetinde olduğu gibi kendi kötü akıbetlerini hazırlamışlardır: Andolsun, biz her ümmete: “Allah'a kulluk edin ve tâğuttan kaçının” diye bir elçi gönderdik. Onlardan kimine Allah hidayet etti, kimine de sapıklık gerekli oldu. İşte yeryüzünde gezin de bakın, yalanlayanların sonu nasıl olmuş. (Nahl, 16/36)

وَإِنْ يُكَذِّبُوكَ فَقَدْ كَذَّبَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ جَاءَهُمْ رَسُولُهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ وَالزُّبُرِ وَالْكِتَابِ الْمُنِيرِ
ثُمَّ أَخَذْتُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَكَيْفَ كَانَ نَكِيرِ

“Eğer seni yalancı sayarlarsa, üzülme. Bu yeni bir şey değil. Onlardan öncekiler de gerçeği yalan saymışlardı. Resulleri onlara parlak deliller, kitaplar ve özellikle aydınlatıcı bir kitapla gelmişlerdi. Sonra da Beni inkâr edenleri tutup cezaya çarptırdım. Benim reddedişim nasıl olurmuş, görsünler bakalım!” (Fâtır, 35/25-26)

Zemahşerî 25. âyetteki البينات (beyyinat) kelimesi için, Peygamberliğin sıhhatinin delilleri, yani mucizelerdir, der.³⁵⁰ Kutub ise bu kelimeyi, sayıca çok olan değişik türden deliller olarak ifade eder. Müşriklerin istedikleri ya da peygamberlerin meydan okuma amacı ile ortaya koydukları mucizeler de bu kavramın kapsamına girer.³⁵¹

Âyetteki الزبر (zubur) kelimesi, sahifeler demektir. İbrahim (as)’ın sayfaları gibi.³⁵² Yine “zubur” kelimesi çeşitli öğütler, yönlendirmeler, yükümlülükler ve direktifler içeren kitaplaşmamış kutsal sayfalar anlamına da gelir.³⁵³

Mevdûdî, sayfalar (suhuf) ile kitaplar (kütüb) arasındaki farkı şöyle ifade eder: Sayfalar ahlâki kaideler ve nasihatler ihtiva ederken, kitaplar bütün bir şeriat vaz ederler.³⁵⁴

350 Zemahşerî, age, III/306.

351 Kutub, age, VI/695.

352 Zemahşerî, age, III/306.

353 Kutub, age, VI/695.

354 Mevdûdî, age, 497.

Zemahşerî âyetteki الكتاب المنير (el-kitabü'l münir) kavramını, Tevrat, İncil, Zebur olarak izah eder.³⁵⁵

Âyet-i kerîmenin son kelimesi olan نكير (nekîr), ret, kabul etmeme, iğrenç, menfur, nefret uyandırıcı, kabul edilemez, şiddetli şekilde inkâr etme anlamında isimdir. Aynı zamanda kötülükleri yazan meleğe de verilen addır.³⁵⁶ İbn Âşur ise bu kelimenin burada, şiddetli azaptan kinaye olarak geldiğini, çünkü inkârın, inkâr edene cezayı gerektirdiğini ifade eder.³⁵⁷

Allah Teâlâ bu âyet-i kerimelerde Resulullah'ı teselli etmekte, kavminin kendisini yalanlamasına karşı Resulullah'ın maneviyatını yükseltmektedir. Zira hakka karşı çıkmak eskiden beri süregelen bir davranıştır ve hakka karşı çıkanların cezalandırılması da Allah'ın bir kanunudur.³⁵⁸

Yani, “Sen, onlara, beyyine, açık delil ve kitabı getirdin. Ama onlar seni yalanlayıp sana eziyette bulundular. Senden başkaları da onlara aynısını getirmiş, onlar da onlara, bunların sana yaptığı şeyi yapmışlardır. Ancak onlar, bu yalanlanmalarına sabredip direnmişlerdir.”³⁵⁹

Peygamberlerin getirip tebliğe çalıştıkları ilâhî hakikatler, nefsin birçok eğilimlerine ters gelir; fakat ruh ile uyum sağlar özelliktedir. O bakımdan kötülükleri çokça telkin ve tavsiye eden nefis, hürriyetinin kısılmasına, arzularının yerine getirilmeden bırakılmasına tahammül edemeyeceğinden, bütün hıncıyla peygamberin karşısına çıkılmasını emreder ve onu yalanlamayı telkine çalışır.³⁶⁰

Kavmini hidayete davette, hemen hemen bütün peygamberler inkârla karşılaşmışlardır. Burada belki akıllara, acaba kavimlerin inkârlarında peygamberlerin bir etkisi var mıdır? Diye bir soru akla gelebilir. Ancak bunun böyle olmadığını Seyid Kutub şöyle izah eder: Eğer Peygamber, hemşerilerinin yalanlayıcı reaksiyonu ile karşılaştı ise, bu tepki toplumların peygamberlerin çağrılarını karşılama biçimlerinin değişmez özelliğini

355 Zemahşerî, age, III/307.

356 Serdar Mutçalı, *el-Mucemu'l-Arabıyyü'l-Hadis (Dağarcık)*, Dağarcık Yayınları, İstanbul: Sirkeci, 1995, s. 916.

357 İbn Âşur, age, XXII, 300.

358 et-Taberî, age, XII/156.

359 er-Râzî, age, IX/234.

360 Celal Yıldırım, age, X/5003.

yansıtır. Yoksa peygamberlerin yetersizliğinden ya da delil eksikliğinden kaynaklanmaz.³⁶¹

Peygamberlerin ümmetlerinin karakter ve sayıları birbirlerinden farklılık göstermiştir. Hatta bazı peygamberlerin birtek ümmeti bile olmamıştır. Bunların içinde ümmeti en çok olan peygamber, Hz. Muhammed (sav)'dir. Bir hadisi şerifte Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “Bana ümmetler arzedildi. Kimi peygamberin yanında bir gurup, topluluk, kiminin yanında sadece bir kişi vardı. Kimi peygamberin ise hiç ümmeti yoktu tek başına idi” İşte bu şekilde yanında bir kişinin dahi bulunmadığı bu peygamberler, davetini kavimlerinden hiç kimsenin kabul etmediği peygamberlerdir.³⁶²

İşte eski milletlerin birçoğu peygamberlerini ve peygamberlerin sundukları doğru yola iletici delilleri böyle karşılamışlardı. Buna göre Peygamberimize karşı gösterilen reaksiyon yeni bir şey, benzeri görülmemiş bir tutum değildi. Tersine yüce Allah'ın insan doğasına ilişkin yasalarına uygun bir gelişmeyi yansıtıyordu. Âyetin bu noktasında, belki çekinirler diye müşriklere: “Sonra ben kâfirlerin yakalarına yapıştım” diyerek, eski yalanlayıcıların acı sonları sunulmaktadır.³⁶³

İnsanı yaratıp, bunca nimetlerle donatan Allah'a şirk koşup onu inkâr etmek çok büyük bir günahdır. Dolayısıyla bunun cezası da o ölçüde büyük olacaktır

Âyetin sonunda şaşkınlık uyandırma amacına yönelik dehşet dolu bir soru ile karşılaşılacaktır. “Benim karşı darbem nasıl oldu?” Bu karşı darbe şiddetli oldu. Yakalarına yapışılanlar toptan yok edildi. Buna göre eskilerin yolundan gidenler, aynı acı sonla karşılaşmaktan korkmalıydılar!³⁶⁴

Âyetteki, “Bak ki benim inkârım nasıl imiş!” ifadesini Râzi, daha önce bilineni, iyice anlatmak için sorulmuş bir sorudur şeklinde açıklar. Bu, “Kim daha önce indirilmiş kitabı ve gönderilmiş peygamberi yalanlarsa, Allah onu hesaba çeker. Aynen bunun gibi, kim Hz. Muhammed (sav)'i yalanlarsa, onu da muaheze eder” demektir.³⁶⁵

2.19. Allah'tan En Çok Âlimlerin Korkması ve Bunun Hikmeti

361 Kutub, age, VI/694.

362 İbn Âşur, age, XXII/297.

363 Kutub, age, VI/695.

364 Kutub, age, VI/695.

365 er-Râzi, age, IX/234.

27 ve 28. âyetlerde Allah Teâlâ, âfâki ve enfüsî tablolar eşliğinde insanlara kudretinin boyutlarını sergilemiştir. Muhataplarını doğadaki muhteşem görünümünden hareketle akıllara durgunluk verecek incelikleri keşfetmeye yönlendiren Kur'ân'ın, bu bağlamda bilmenin değerine vurgu yapması oldukça önemlidir. Bu âyette ilmin önemine dikkat çekilerek, âlim ve Allah korkusu Allah'ı gerektiği gibi tazim etme arasındaki münasebet anlatılmaktadır.

إِنَّمَا يَخْشَى اللَّهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ غَفُورٌ

“Kulları içinde Allah'tan ancak âlimler saygı ile korkar. Şüphesiz ki Allah çok güçlüdür, çok üstündür, çok bağışlayandır.” (Fâtır, 35/28)

Havf kelimesi daha çok hissedilen ve bilinen bir işarete dayanarak işaret edilen şeyden çekinme manasına gelirken, bu âyette geçen ve “Ha-Şi-Ye” fiilinin masdarı olan “Haşyet” ise, korkulana bilerek, ta'zimle birlikte korkmayı ifade eder. Bir başka deyişle haşyet, sürekli Allah'ın huzurunda bulunulduğu şuuru içinde olmaktır. Bu bakımdan, Kur'ân'da âlimlerin haşyet sahibi olabilecekleri ifade edilir.³⁶⁶

Âyet-i kerîmede geçen, ilim ve âlim kelimelerinden maksadın ne olduğuyla alakalı müfessirler farklı görüşler beyan etmektedirler. Bunları zikretmeden evvel âlimin değerini ortaya koyan Hz. Peygamber (sav)'in şu hadisini hatırlatalım.

Resûlullah (sav) buyurdu ki: “Âlimin, abide olan üstünlüğü benim sizden en alt mertebede olanınıza göre üstünlüğüm gibidir.” Daha sonra şu: “Kulları arasında Allah'tan ancak âlimler korkar” âyetini okudu. Devamla buyurdu ki: “Muhakkak Allah, O'nun melekleri, semavatındakiler, yeryüzünde bulunanlar, denizde balıklar, insanlara hayrı öğreten kimselere dua ederler.”³⁶⁷

Râzî, çekinme ve saygının, saygı duyulan varlığın tanınmasına, bilinmesine göredir der. Âlim olan, Allah'ı bilir ve O'ndan hem korkar, hem de O'na ümit bağlar. Bu, âlimin derece bakımından, abitten daha üstün oluşunun delilidir. Çünkü Hakk Teâlâ, “Sizin Allah katında en şerefli, en müttakî olanınız, (Allah'dan en çok korkanınızdır)” (Hucurat, 49/13) buyurarak, şeref ve kıymetin, takvaya göre; takvanın da ilme göre olacağını beyan etmiştir. O halde, Allah katında şeref ve kıymet, amele göre değil, ilme

366 Ali Ünal, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, 2. Baskı, Akademi Yayınları, İstanbul: Üsküdar, 2011, s. 431.

367 Dârimî, Mukaddime, 29.

göredir. Evet, âlim, ameli bıraktığında (ilmiyle amel etmediğinde), bu onun ilmini zedeler. Çünkü onu gören kimse, “Eğer bilseydi, gereğini yapardı” der.³⁶⁸

Burada kullanılan ve “bilenler” şeklinde çevrilen العلماء (ulemâ) kelimesinin kök anlamları arasında, bir şeyi derinlemesine tanıyıp mahiyetini idrak etme, bir konuda kesin bilgiye ulaşma, bir işin hakikatine nüfuz etme manaları bulunur. Bütün bu manalar göz önüne alınırsa, kendilerine gönderme yapılan ve Allah’a saygı duyma hususunda ön plana çıkarılan kişilerin, meslek olarak bilimsel faaliyet icra edenler veya bir takım bilgileri öğrenip belleklerine yerleştirmiş olanlar değil, zihnî çabalarını Allah’ın evrendeki kudret delillerinden sonuçlar çıkarabilme düzeyine yükseltebilmiş kişiler olduğu anlaşılır.³⁶⁹

Kurtûbî de buradaki “ulema” kelimesiyle alakalı birçok farklı görüş zikretmiştir. Bunlardan bazılarına göre bu buyruk ile Allah’ın kudretinden korkan ilim adamları kastedilmektedir. Yüce Allah’ın herşeye kadir olduğunu bilen bir kimse günah dolayısıyla cezalandıracağına da kesinlikle inanır. Nitekim Ali b. Ebi Talha, İbn Abbas’tan Yüce Allah’ın: “Kulları arasında Allah’tan ancak âlimler korkar” buyruğu hakkında şöyle dediğini rivayet etmektedir: Bunlar Yüce Allah’ın herşeye kadir olduğunu bilen kimselerdir. Er-Rabî’ b. Enes: “Allah’tan korkmayan bir kimse âlim değildir” derken, Mücâhid de: “Âlim ancak Allah’tan korkan kimsedir”, demiştir. İbn Mes’ud’dan da şöyle dediği nakledilmiştir: “İlim olarak Yüce Allah’tan korkmak, cahillik olarak da gurura kapılmak yeterlidir.” Yine Hz. Ali (ra)’dan da şöyle dediği nakledilmiştir: “Gerçek anlamıyla fakih, insanlara Allah’ın rahmetinden ümit kestirtmeyen, Allah’a isyan etmeleri için onlara ruhsatlar bulmayan, Allah’ın azabından emin olmalarına sebep teşkil etmeyen, başkasına duyduğu arzu sebebiyle Kur’ân’dan yüz çevirmeyen kimsedir. Çünkü ilimsiz ibadette hayır olmadığı gibi, fikhî bulunmayan ilimde de hayır yoktur.”³⁷⁰

Mevdûdî, burada ilimden kastın, matematik, felsefe, tarih ve diğer pozitif bilimler olmadığını, buradaki söz konusu ilmin, Allah’ın sıfatlarını bilmek olduğunu ifade eder. Ona göre, bir kimse tahsil görmüş olsa da, olmasa da Allah’ın sıfatlarından habersizse eğer, o kimse cahildir. Öyleki pozitif bilimlerde “allame-i cihan” olsa bile bu böyledir. Fakat bir kimse hiçbir tahsil görmemiş olduğu halde Allah’ın sıfatlarını biliyor ve O’nun

368 er-Râzî, age, IX/236.

369 Karaman ve Diğerleri, age, IV/466.

370 Kurtûbî, age, XIV/343-344.

içinde Allah korkusu bulunuyor ise, o kimse ilim ehlidir. Dolayısıyla Mevdûdî'nin nazarında “âlim” ifadesi ile Kur'ân, Hadis, Kelâm ilimlerini bilenler kastedilmektedir. Ancak bir şahıs dini bilgiye sahip olduğu ölçüde, içinde Allah korkusu taşıyorsa, o zaman âyetin bahsettiği “âlim” sınıfına girer. Nitekim Abdullah bin Mes'ud'dan (r.a) nakledilen bir söz bu hususu doğrulamaktadır. “İlim sadece çok sayıda hadis bilmek değildir. İlim Allah'tan çok korkmaktır.” Hasan Basrî (r.a): “Âlim, Allah'ı görmediği halde korkan, Allah'ın sevdiğini seven ve Allah'ın sevmediğinden uzak kalan kimsedir” diye buyurmuştur. Bu âyet böyle kimselere işaret etmektedir.³⁷¹

Vehbe Zuhaylî'ye göre âlim'den maksat, tabiat ve hayat ilimlerini ve kâinatın esrarını bilen kimsedir.³⁷²

Muhammed İzzet Derveze ise, âlim kavramına daha kapsamlı bakmış ve şöyle demiştir: “Âlimler kelimesi ayette genel olarak geçmektedir. Buna dini olan ve olmayan, özellikle de Allah'ın kâinattaki ve yarattığı bütün varlıklardaki gerçekleri kavrayan bilimleri bilen âlimler dâhildir. Ona göre âlimlere, seçkinler, akıllılar, bilinçliler tabakası da girebilir. Her ne kadar bunlar ilimde derinleşmemiş olsalar da böyledir. Bütün bu bilginler ister akılları ve yetenekleri sebebiyle, ister araştırma ve inceleme sebebiyle, ister gerçeklere ve nefsi hakikatlere mukayese yoluyla ulaşsınlar fark etmez. İşte burada üzerine dikkat çektiğimiz sorumluluk ve üstünlüğün anlamı bulunmaktadır. Bu kelimeyi yalnızca din âlimlerine indirgemek keyfilik olur.³⁷³

İbn Kesîr, bu âyette özellikle âlimin vurgulanmasının hikmetini şöyle açıklar: Çünkü güzel isimlerle ve mükemmel sıfatlarla nitelenen Alîm, Kadîr ve Azîm olan Allah'ın azameti ne kadar fazla bir bilgiyle bilinirse, ondan korkup ürpermek de daha muazzam ve daha fazla olur. Nitekim Ali İbn Ebî Talha, Abdullah İbn Abbâs'ın bu âyet-i kerîme hakkında şöyle dediğini bildirir: “O'na hiç bir şeyi ortak koşmayan, helâlini helâl sayan, haramını haram kabul eden, buyruğunu koruyan ve bir gün mutlaka O'na ulaşacağını ke-sinkes bilip, yaptıklarından hesaba çekileceğini kabul edenler Rahmân'ı bilendir.” Saîd

371 Mevdûdî, age, 498.

372 Zuhaylî, age, XXII/261.

373 Derveze, age, III/122.

b. Cübeyir der ki: “Haşyet, seninle Allah Azze ve Celle'ye isyanının arasına giren şeydir.”³⁷⁴

Kur'ân her vesileyle ilme, ilim adamına ışık tutmakta, ipucu vermektedir. Bilimsel anlamda ana fikir, temel bilgi sergilemektedir. Böylece insan aklına ışık tutup ilâhî kudrete delâlet eden belgeleri sıralamakta ve gerçekçi olan âlimlere, eşyadaki ilâhî damgayı görmeye çalışmalarını tavsiye etmektedir.³⁷⁵ Buna bir misal verelim; Edison'un, kendi yakın arkadaşı Andre Rozonoffi'a şöyle dediği nakledilmiştir: “İnsanlar beni büyük bir dâhi görüp hayranlık duymaktadırlar. Aslında ben bir hiçim. Benim buluşlarımın hepsi dünyada mevcut olan şeylerdir. O bakımdan, «bunu ben yaptım, ben vücuda getirdim» diyen insan, en büyük yalancıdır. Gerçek mûcit ve dâhi, asıl yaratıcı Allah'tır. O, dünyaya bu kanunları, özellikle de nesnelere koymasaydı, biz mevcut olmayı nasıl bulup icat edebilirdik? Bu mümkün müdür?” Görüldüğü gibi, ilim adamı taklit çemberinden kurtulup gerçekçi olduğu zaman elde ettiği bilimsel sonuçlarla Allah'a daha çok yaklaştığını anlamakta ve O'na üstün saygı duyup teslimiyet göstermektedir.³⁷⁶

Elmalılı buradaki ilmin Allah ilmi, âlimin de Allah'ı hakkıyla bilen kişi olduğunu söyleyerek konuyu şöyle özetler: “Sen ancak görmeden Rabbinden korkmakta olanları sakındıracaksın.” (Fâtır, 35/18) buyrulduğu üzere, Allah saygısını sürekli duyup da Peygamberin uyarısından yararlanacak ve dolayısıyla temizlenip korunacak olanlar, Allah'ı celal ve cemaliyle, kemal sıfatıyla bilen ilim sahipleridir. Çünkü bir şey hakkında saygı, onun şanına olan bilgi ve bilginin derecesiyle uyumlu olur. Bir kulun da Allah'a dair ilmi ne kadar mükemmel ise, korkusu da o oranda mükemmel olur. Onun için Resulullah (sav) “Ben sizin Allah'tan en çok korkanınız ve en çok müttaki olanınızım” demiştir. Niçin Allah'ı bilmek korkmaya sebep oluyor? Çünkü Allah çok güçlüdür, bağışlayıcıdır. Yalnız bağışlayıcı değil, güçlü bağışlayıcıdır. Sadece bir bağışlayıcı olsaydı, O'nu bilmek belki nazlanmaya, mağrur olmaya, hiç korkusuz ümit bağlamaya sebep olabilirdi. Fakat Allah yalnız bağışlayan, merhamet eden değil; aziz, hiç bir sebebe boyun eğmeyen, yenilmeyen, hiçbir kanun altına alınma ihtimali bulunmayan, dilediği anda kahredip yerle bir eden, çok kuvvetli, çok azametli, galip ve

374 İbn Kesir, age, III/561.

375 Celal Yıldırım, age, X/5005.

376 Celal Yıldırım, age, X/5006.

kahredici bir bağışlayıcıdır. Mağfireti çok olduğu gibi cezası, intikamı da çok şiddetlidir. Onun için Allah'ı bilmeyenler her türlü şeyi yapabilirler. O'nu bir kul ne kadar iyi bilirse, o kadar çok saygılı, o kadar çok hürmetli olur. Bununla birlikte bilginlerin saygısı, korkusu, haşyeti ne kadar yüksek olursa, ümidi de o oranda çok olacağı unutulmamalıdır.³⁷⁷

Râzî âyetin sonundaki “Şüphesiz Allah, Azizdir, Gafurdur” buyruğunu, korkmanın gereğinin gerekçesi olarak izah eder. Çünkü bu buyruk isyankârları cezalandırmasına ve onları kahretmesine, itaat ehli olan kimseleri mükâfatlandırıp onları affedeceğine delalet etmektedir. Cezalandıran ve mükâfatlandıran kimseden ise korkmak gerekir.³⁷⁸

Sonuç itibariyle, her ne kadar seküler çevreler, islamın ilme önem vermediğini, gelişmeye engel olduğunu iddia etseler de, gerek bu âyet-i kerime ve gerekse Kur'ân'ın ilk emrinin “oku” olması ve Hz. Peygamber (sav)'in ulemayı enbiyanın varisleri olarak görmesi, islamın ilme ve âlime ne kadar önem verdiğini ortaya koymaktadır. Ne var ki, İslam ülkelerinin Avrupa ülkelerine nazaran geri kalması, islamdaki bir kusurla değil, belki müslümanların kusur ve tembellikleriyle izah edilebilir. Yoksa en gelişmiş ülkelerin ilimleri dahi, Kur'ân'ın 14 asır evvel ortaya koyduğu gerçeklerin hikmetini henüz heceleemektedir.

2.20. En Karlı Ticaret ve Bunun Yolu

Önceki âyette kalple ilgili bir durum olan Allah korkusu yani Allah'a saygı duygusundan söz edilmiş; bu âyetler ile de dil ve beden ile ortaya konan ve bu duyguyu pekiştiren davranışların önemine değinilmiştir. Bu davranışlar âyet-i kerîmede ticaret olarak tabir edilmişlerdir. Zira insanların kendi aralarında yaptıkları maddi ticaretin yanında, Rableriyle de aralarında manevi bir ticaret söz konusudur. Kulların kimisi bu ticaret ahdine uyar kimisi de sabredemeyip fesh eder. Netice itibariyle Tevbe sûresinde de ifade edildiği gibi, “Allah, karşılık olarak cenneti verip müminlerden canlarını ve mallarını satın almıştır.” (Tevbe, 9/111) Kim ahdine sadık olursa, kazançlı bir ticaret yapmış olup, cenneti kazanacaktır.

377 Elmalılı, age, VI/3991-1992.

378 er-Râzî, age, IX/236.

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورَ لِيُؤَفِّقَهُمُ أَجْرَهُمْ
وَيَزِيدَهُم مِّن فَضْلِهِ إِنَّهُ غَفُورٌ شَكُورٌ

“Allah'ın kitabını okuyanlar, namazı dosdoğru kılanlar ve kendilerine rızık olarak verdiklerimizden gizli açık harcayanlar, işte onlar kesada uğramayacak, yok olmayacak bir ticaret umarlar. Çünkü Allah onların bu harcamalarının karşılığını noksansız verir. Şüphesiz ki O çok bağışlayan ve şükredenlere nimetini çok artırandır.” (Fâtır, 35/29-30)

Bu âyet bir önceki âyetin devamı ve açıklayıcısı niteliğindedir. Yani buradaki kitabı okuyanlardan maksat ulemadır. İbn Âşur'a göre burada kitaptan maksat Kur'ân-ı Kerîm'dir. Ancak bu ismin değil de Allah'ın kitabı kavramının kullanılması, Kur'ân'ın değerini ve yüceliğini ifade etmek içindir.

Âyetteki البوار kelimesinin manası, helak ve yok olmak demektir. Ticaretin helâkı ise, ticarete kaybetmek demektir. Buna göre لَّن تَبُور نın manası kârlı ve kaybetme ihtimali olmayan ticaret demektir.³⁷⁹

Cenâb-ı Hak, kendisini tanıyan âlimleri, onların duydukları saygıyı, bu saygıları sebebiyle elde ettikleri şereflerini beyan edince, Allah'ın kitabını tanıyıp, ondakilerle amel edenlerden bahsetmiştir. O halde âyetteki, “Allah'ın kitabını okuyanlar” sıfatı, Allah'ı zikre; “namazı dosdoğru kılanlar” sıfatı, bedenî ibadetlere; “kendilerini rızıklandırdığımız şeylerden infak ederler...” sıfatı da, mal ile yapılan ibadetlere bir işaretir. Râzî, peş peşe gelen bu iki âyette üstün bir hikmetin bulunduğunu ifade eder. Çünkü Hakk Teâlâ'nın “Allah'tan ancak âlim kulları korkar” ifadesi, kalbin ibadetlerine; “kitabı okuyanlar” ifadesi, dilin ibadetlerine; “namazı dosdoğru kılanlar; ifadesi de, uzuvların ibadetlerine bir işaretir.³⁸⁰

Taberî bu âyeti, âlimlerin değerini bildiren bir önceki âyetin hemen akabinde gelmesinden dolayı, ilmiyle amel, namazı farzıyla ve nafilisiyle dosdoğru kılan, Kur'ân okuyanların ve aynı şekilde gereği gibi infak edenlerin durumunu dile getiren bir âyet-i kerîme olarak niteler.³⁸¹

Kutub, yüce Allah'ın kitabını okumanın, sesli ya da sessiz olarak bu Kitabın cümlelerini

379 İbn Âşur, age, XXII/307.

380 er-Râzî, age, IX/236-237.

381 et-Taberî, age, XII/158.

gözden geçirmekten başka bir anlamının olduğunu söyler. Kur'ân'ı okumak, onun anlamını düşünmek demektir. Bu düşünmeyi anlamak, etkilenmek ve arkasından uygulamak ve davranışlara yansıtma izlemelidir. Bundan dolayı âyette Kur'ân okumayı namaz kılmak ve Allah'ın bağışladığı rızkın bir bölümünü gizli ya da açık bir şekilde dağıtmak görevleri izlemektedir.³⁸²

İbn Âşur, âyetin devamında infâkın şekli ifade edilirken, gizli verme lafzının alenen, yani açıktan verme lafzının önüne geçmesini, gizli vermenin açıktan vermektan daha faziletli olması ve riya şaibesinin ortadan kalkmasından dolayıdır diye izah eder. Açıktan lafzının zikredilmesi ise, müşriklerin, müminlerin infakını görmesinin onları infak etmektan alıkoyamadığına işaret etmek içindir.³⁸³

Râzî ise âyetteki, سِرًّا وَعَلَانِيَةً “gizli ve aşikâr” ifadesini, kişiyi her nasıl müsait olursa o şekilde infâk etmeye bir teşviktir, diye yorumlar. Binâenaleyh eğer müsaitse gizli yapar ve bu daha güzeldir. Aksi halde açıktan yapılır, insanın bunun bir riya olacağı zannı, onu böyle açıktan vermektan men etmesin. Çünkü “riyakârlık yapıyor” denilmesi korkusuyla, hayrı yapmamak riyanın bizzat kendisidir. Râzî âyetteki, “gizli” kelimesi ile sadakanın, “aşikâr” kelimesiyle de zekâtın kastedilmiş olabileceğini belirtir. Çünkü zekâtı aşikâr (açıktan) vermek, bir farzı alenî yapmaktır ve bu müstehaptır.³⁸⁴

Sonuçta kişi infakını gizli de yapsa, açıktan da yapsa, ihlâs ve niyetini muhafaza ettiği sürece Allah ecrini zayi etmeyecektir. Zaten Râzî, âyetin devamındaki Hakk Teâlâ'nın, يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّنْ تَبُورَ “Katiyen kesâda uğramayacak bir ticaret umarlar” ifadesi kişinin ihlâsına işarettir der. Yani böyle yapanlar, “o cömert” denilsin diye yahut Allah'ın rızasını gözetmeden infakta bulunmazlar” demektir. Çünkü Allah'tan başkaları hep helak olacaklardır. Allah'ın dışındaki varlıkların rızası için yapılan ticaret de yok olacaktır.³⁸⁵

Burada müminlerin amelleri “ticaret” ile ifade edilmiştir. Yani insan kendi sermayesini ticarete yatırarak ümitle çalışır ve sermayesi ile çalışmasının karşılığında daha fazla kazanırsa, aynı şekilde bir mümin de mal, vakit ve meşakkat sarfederek Allah katında daha fazlasını alır.

382 Kutub, age, VI/699.

383 İbn Âşur, age, XXII/307.

384 er-Râzî, age, IX/237.

385 er-Râzî, age, IX/237.

Fakat Mevdûdî, bu iki ticaret arasında fark olduğunu belirtir. Şöyle ki, dünyada ticaret ehli için, kazancın yanında zarar ve iflas söz konusu iken bir müminin Allah ile yaptığı ticarete zarar etme ihtimali söz konusu bile değildir. Yani Allah'ın salih kullarına karşı muamelesi, küçük hatalar yaptığında kölesine kızan ve kızdığında, onun tüm fedakârlıklarını, sadakatini unutan hasis bir kimse gibi değildir. Allah, Kerîm ve Feyyâz'dır. Salih kullarının hatalarına göz yumarak, onların yaptıkları hizmetlere değer verir.³⁸⁶

Allah Teâlâ, “Çünkü Allah onların mükâfatını eksiksiz öder” yani, “umdukları şeyi, bu şey çok büyük bir şey olsa bile, tastamam öder”, “fazlasını da verir” yani “Onlara, bu ibadetleri yaparken akıllarına gelmeyen, ummadıkları mükâfatları da verir” buyurmuştur. Bunun, “Allah onlara, kendisini (cennette) seyretme mükâfatını da verir” manasında olduğu da söylenmiştir.³⁸⁷

Kurtubî bu âyetteki *وَيَزِيدُهُم مِّن فَضْلِهِ* “hatta lütfundan onlara fazlasını da verir” buyruğu hakkında; buradaki “ fazlalık” âhiretteki şefaattir, der.³⁸⁸

Nesefî ise Allah'ın faziletinden bol bol vermesini, kabrinin genişletilmesi, iyilik yaptıkları kişilerin şefaatine hak kazanması ve iyiliklerinin karşılıklarının kat kat verilmesi şeklinde yorumlamıştır.³⁸⁹

Bu âyetler mana ve muhtevaları bakımından, Nur ve Nisa sûrelerindeki bazı âyetleri anımsatmaktadır.³⁹⁰

Mü'minler bu adımları attıktan sonra “Hiçbir zaman zarar etmeyecek bir ticaret” umabilirler. Çünkü onlar iyi biliyorlar ki, Yüce Allah'ın katındaki ödül, harcadıkları maldan daha değerlidir. Zarar etme riski olmayan, kâr getireceği kesin olan bir ticaret yapmışlardır. Yüce Allah ile alışveriş yapıyorlar ki, bu en kârlı alışveriş türüdür. Verdiklerinin karşılığını ahirette alacaklardır ki, bu en kazançlı ticaret işlemidir. Bu ticaretin sonunda ücretlerini eksiksiz alacakları gibi, bir de Yüce Allah'ın tek yanlı

386 Mevdûdî, age, IV/498.

387 er-Râzî, age, IX/237.

388 Kurtûbî, age, XIV/345.

389 Nesefî, age, III/340.

390 Bkz. "(Bunlar) kendilerini ticaretin de, alışverişin de Allah'ı anmaktan, namazdan, zekâtı vermekten alıkoymadığı yiğitlerdir... Ve onlara lütfundan fazlasıyla verecektir." (en-Nur,24/37-38) "İman edip salih ameller işleyenlere gelince, onlara mükâfatlarını eksiksiz ödeyecek, hem de lütfundan onlara fazlasını verecektir." (en-Nisa, 4/173).

bağışı olan bir fazlalığa konacaklardır.

Yüce Allah'ın “teşekkür” etmesi, normal olarak “teşekkür”e eşlik eden hoşnutluğu ve ödülü dolaylı biçimde ifade eder. Böylelikle insana, nimetlerin vericisine şükretme görevini hatırlatır. Bu konuda Allah'ı (cc) örnek almayı ve nankörlükten utanç duymayı telkin eder. Öyle ya, mâdem ki, Yüce Allah görevlerini yapan kullarına teşekkür ediyor, onların da hiçbir nimeti kendilerinden esirgemeyen cömert Rabb'lerine şükretmeleri gerekmez mi?³⁹¹

2.21. Kur'ân'ın Mirasçısı Olan Kimseler ve Onların Özellikleri

Allah (cc) bütün ümmetlere bir uyarıcı göndermiş, bu uyarıcılarla da mesajlarını insanlara ulaştırmıştır. Bu mesajlar bazen sahifeler, bazen de kitaplar vasıtasıyla insanlara olmuştur. Hz Muhammed (sav)'in ümmetinden önceki kitap ve sahifeler, aynen peygamberler gibi belli milletlere gönderilmişken, Allah (cc) Kur'ân-ı Kerîm'i bütün insanlığa göndermiştir. Ancak bütün insanlık indinde kabul görmeyen Kur'ân'a bir ümmet sahip çıkmıştır ki, bu âyette Allah Kur'ân'a sahip çıkan bu ümmetin farklı özelliklerini beyan buyurmaktadır. Şimdi burada Kur'ân'a mirasçı olan bu guruplar ve özellikleri âyette şu şekilde açıklanmıştır.

وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ إِنَّ اللَّهَ بِعِبَادِهِ لَخَبِيرٌ بَصِيرٌ

ثُمَّ أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ الَّذِينَ اصْطَفَيْنَا مِنْ عِبَادِنَا فَمِنْهُمْ ظَالِمٌ لِنَفْسِهِ وَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ وَمِنْهُمْ سَابِقٌ بِالْخَيْرَاتِ إِذِنَ اللَّهُ ذَلِكَ هُوَ الْفَضْلُ الْكَبِيرُ

“Sana vahyettiğimiz ve kendinden öncekileri tasdik eden bu kitap, hakikatin ta kendisidir. Şüpesiz ki Allah kullarından haberdardır, onları çok iyi görür. Sonra biz, kitabı kullarımızdan seçtiklerimize miras bıraktık. Onlardan kimi kendine zulmeder, kimi orta yolu tutar, kimi de Allah'ın izniyle hayırlı işlerde öne geçer. İşte bu, Allah'ın büyük bir lütfudur.” (Fatır, 35/31-32)

Kur'ân-ı Kerîm, tevhid ve kendinde bulunan esaslara aykırı olmadığı sürece, Tevrat ve İncili tasdik etmektedir. Dolayısıyla bu kitap, kendisinden önce gönderilen kitapları doğrulayan, bu itibarla o kitapların ihtiva ettiklerini de içine alan bir kitaptır.³⁹²

391 Kutub, age, VI/699.

392 et-Taberî, age, XII/159.

Bu vahyin, yani Kur'ân'ın, öncekileri tasdik etmesini Râzî şöyle açıklar: Çünkü vahiy denen şey olmasaydı, Tevrat ve İncil'in indirilmiş olduğu iddiasında, Hz. Musa (as) ile Hz. İsa (as)'ın da yalanlanmaları gerekirdi. Şu halde vahiy denen şey mevcut olup, Hz. Muhammed (sav)'e de indirilince, bunun mümkün olduğu, bu sayede eskilerin de tasdik edildiği anlaşılmış olur.

Bu izaha göre burada şöyle bir incelik bulunmaktadır: Allah Teâlâ, önceki kitaplar da Kur'ân'ı tasdik etmesine rağmen, Kur'ân'ı, “öncekileri tasdik edici” diye tavsif etmiştir. Çünkü vahiy, birisine indiğine göre başkasına da inebilir. O başkası da Hz. Muhammed (sav)'dir. Hakk Teâlâ önceki kitapların Kur'ân'ı tasdik edici olduklarını burada zikretmemiştir. Çünkü Kur'ân'ın bizzat kendisinin mucize oluşu, onun vahiy mahsulü olduğunu tasdik için yeterlidir. Fakat eski kitaplara gelince, mutlaka onların yanında, onların doğruluğunu gösteren bir mucizenin (yahut mucizelerin) bulunması gerekmiştir.³⁹³

Kurtûbî 32. âyetteki “Kitabı miras verdik.” cümlesindeki *أَوْرَثْنَا الْكِتَابَ* nin manasını, ihsan ettik, anlamında olduğunu söyler. Miras gerçek veya mecâzi anlamıyla vermek demektir. Aynı zamanda bir başkasının ölümünden sonra insanın eline geçen şey hakkında da kullanılır.

Kurtubî kitabın miras verilmesi tabiri, ‘Ancak Muhammed (sav)'in ümmeti hakkında söz konusu olmuştur’, der. Önceki ümmetler ise Kitabı miras almış değillerdir. Burada seçilenlerin peygamberler oldukları da söylenmiştir. Onların Kitabı miras almaları ise kitabın birinden diğerine geçmesi anlamındadır. Nitekim Yüce Allah şöyle buyurmuştur: “Süleyman, Davut'a mirasçı oldu.” (en-Neml, 27/16); “Bana da mirasçı olsun, Yakup oğullarına da mirasçı olsun.” (Meryem, 19/6) Bu âyetler dolayısıyla Kurtûbî, peygamberliğin miras alınması caiz olduğuna göre; Kitabın miras verilmesi de aynı şekilde caizdir, der.³⁹⁴

Âyet-i kerîmede zikredilen miras bırakılan kitabın hangi kitap ve ona mirasçı olanların da kimler olduğu hakkında farklı görüşler zikredilmiştir. Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen bir görüşe göre buradaki kitaptan maksat, Kur'ân'dan önce indirilen kitaplardır. Onlara mirasçı olanlar da Muhammed ümmetidir. Diğer bir görüşe göre ise

393 er-Râzî, age, IX/238.

394 Kurtûbî, age, XIV/347.

miras bırakılan kitaptan maksat: kelime-i şehâdetdir. Buna mirasçı olanlar ise Muhammed ümmetidir. Muhammed ümmeti de üç sınıfa ayrılmaktadır. Bunlar şunlardır: Kendilerine zulmedenler ki bunlar da münafıklardır ve cehenneme gireceklerdir. Diğerleri orta yolu tutanlar ve hayırda yarışanlardır. Bunlar ise cennetlik olanlardır.³⁹⁵

Kurtûbî ise burada “Kitab” dan muradın, kitabın anlamları, ilmi, hükümleri ve inanç esasları olduğunu ifade eder. Sanki Yüce Allah, Muhammed (sav) ümmetine, aynı zamanda indirilmiş kitapların anlamlarını da ihtiva eder halde bulunan Kur'ân-ı Kerîm'i vermekle, Muhammed (sav)'in ümmetine bizden önceki ümmetlerde bulunan kitapları da vermiş gibidir.³⁹⁶

Buradaki kitaptan maksadın ne olduğu konusunda farklı yorumlar olsa da, Râzî müfessirlerin çoğunun, burada geçen “kitap” ile Kur'ân'ın kastedildiğinde müttelik olduklarını belirtir. Binaenaleyh “Allah'ın seçtiği kimseler, kitabı alıp kabul edenler, yani mü'minlerdendir. Öyle ise, nefesine zulmeden de, muktesit olan da, hayırlarda önde giden de, mü'minlerdir. Bunun delili, Hakk Teâlâ'nın, mü'minlerin cennete girişlerini haber veren, bundan sonraki, “Onlar Adn cennetlerine girerler” (Fâtır, 35/33) âyetidir. Âyetin başındaki “Hem sonra biz (...) miras bıraktık” ifadesi de buna delâlet etmektedir. Çünkü miras bırakma işi, kitabın vahyedilmesinden sonra olup, Kur'ân'dan sonra semavî başka kitap olmadığına göre, miras olunan şey de, Kur'ân-ı Kerîm olmuş olur.³⁹⁷

Bir de âyetteki, “kullarımızdan” ifadesi, bu kulların büyük ve şerefli kimseler olduğuna; “Bizim kullarımız” şeklindeki izafetiyle de, ikram olunmuş kimseler olduklarına delâlet eder. Sonra bu kullardan seçilmiş olanlar, bunların en kıymetlileridir. Kur'ân'ın pek çok yerinde kâfir için kullanıldığı ve şirke, “zulüm” adı verildiği için, şerefli olanların en şerefli olanların “zalim” diye tavsif edilmeleri uygun olmaz. Râzî, açık olan izaha göre, bunun manası şöyledir der; “Kur'ân'ı Hz. Muhammed (sav)'e iman edenlere miras olarak verdik. Onlar da onu ondan aldılar. Fakat ayrılığa düştüler. Böylece kimileri zalim, yani günahkâr; kimileri muktesit, yani hem sâlih amel işleyen, hem günah işleyenler; kimi de hayırlarda önde gidenler, yani yaptıkları şeyi sırf Allah rızası için yapıp, amellerini

395 et-Taberi, age, XII/159-160.

396 Kurtubi, age, XIV/347.

397 er-Râzî, age, IX/238.

günahlardan tamamen tecrit edenler olmuşlardır” şeklindedir.³⁹⁸

Görüldüğü gibi Râzî, buradaki kulların üç gurubunun da müminler olduğunu ifade etmiştir. Peki, Cenâb-ı Hak, Kur'ân'ın çok yerinde “zâlim” kelimesini kâfir için kullandığı halde, burada “kullarımızdandır”, “seçilmiştir” dediği kimseler hakkında da nasıl “zâlim” demiştir?

Râzî bu meseleye de şöyle açıklık getirmiştir: Mü'min günah işlerken, kendisini olması gerekli olan yerin ve halin dışına koymuştur. O halde bu kimse, günah işlerken, kendisine karşı zalimlik (haksızlık) yapmıştır. Hz. Peygamber (sav) buna, “Zina eden kimse, zina ederken, mü'min olarak zina etmez.”³⁹⁹ hadisiyle işaret etmiştir. Bu hususu, Hz. Ömer (ra)'in, Hz. peygamber (sav)'den rivayet ettiği, “Biz (mü'minlerin) zalimine mağfîret edilmiştir” ifadesi de te'kit eder. Hz. Âdem (a.s) de, seçilmişlerden olmasına rağmen, “Ey Rabbimiz, biz kendimize zulmettik” (A'raf, 7/23) diye dua etmiştir.⁴⁰⁰

Her yönüyle hakkı, gerçeği yansıtan Kur'ân, Hz. Muhammed'e (as) vahyedildikten sonra üç sınıf insana miras bırakılmıştır ki, bu üçü, milyarlarca insanlar arasından mirasa lâyük görülerek seçilmiştir. Tabi onları seçen bizzat Cenâb-ı Hak'tır. Şöyle ki: Kendine haksızlık eden mü'minler, ortalama gidip ifrat ve tefritten kaçınan mü'minler, Allah'ın izniyle hayırlarda önde giden mü'minler.

İlim adamları bu üç sınıf için farklı açıklamalarda bulunmuşlardır:

Kurtûbî bu üç sınıf hakkında şunları nakletmiştir: Ashab, tabiin ve ondan sonra gelen âlimler bu âyet-i kerîme hakkında çeşitli açıklamalarda bulunmuşlardır. En-Nehhas şöyle demektedir: Bu hususta gelmiş rivayetlerin en sahihlerinden birisi de İbn Abbâs'tan gelen şu rivayettir: “Onlardan kimisi nefesine zulmedicidir” buyruğu ile kastedilen kâfir kimsedir. Üsâme b. Zeyd'in rivayetine göre Peygamber (sav) bu âyet-i kerîmeyi okumuş ve: “Hepsi cennettedirler” diye buyurmuştur. Ömer b. Hattab da bu âyet-i kerîmeyi okuduktan sonra şöyle demiştir: Resulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Bizim ileri geçeneğimiz, zaten ileri geçmiş olacaktır. Bizim itidal üzere olanımız kurtulacaktır, zalimimiz de günahları bağışlanmış olacaktır.” Çünkü kâfir ile münafık yüce Allah'a hamdolsun ki seçilmiş kimseler değildirler. Onların dinleri de seçilmiş

398 er-Râzî, age, IX/238-239.

399 İbn Mâce, Fiten, 3.

400 er-Râzî, age, IX/239.

olamaz. Bu, Ashab-ı Kiram'dan altı kişinin kabul ettiği bir görüştür ve bu da kabul edilmesi için yeterlidir.⁴⁰¹

İbn Kesîr bu üç gurubu İbn Abbâs'tan gelen bir başka rivayete dayanarak şöyle izah eder: Hayırlara koşanlar, hesapsız olarak cennete girdirilirlir. Muktesit olanlar, Allah'ın rahmetiyle cennete girdirilirlir. Nefislerine zulmedenler ile A'raf'ta kalanlar ise Hz. Muhammed (sav) in şefaatiyle cennete girdirilirlir.⁴⁰²

Bir başka görüşe göre, Kendilerine zulmedenler, günahkârlardır. Orta yolu tutanlar, bunlar da farzları işleyip haramlardan kaçınan kimselerdir. Diğer bir kısmı ise hayır işlemede yarışa girişenlerdir. Bu gruplardan birincisi çetin bir hesaptan sonra cennete girecek, ikincisi kolay bir hesaptan sonra girecek üçüncüsü ise hesap vermeden cennete girecektir. Taberî Ebû Derdâ'nın şu sözünü nakleder: “Ben Resulullah'ın bu âyeti okuduğunu ve şöyle izah ettiğini işittim: “Hayırda yarışanlar hesaba çekilmeden cennete gireceklerdir. Orta yolu tutanlar kolay bir hesaba çekilecekler, kendilerine zulmedenler ise mahşer boyu hesaba çekilecekler sonra Allah, rahmetiyle onları affedecektir.”⁴⁰³

Celal Yıldırım ise bu üç kısmı, “efâlû'l- mükellefîn” e yaklaşımları açısından değerlendirerek, bu sınıfları şöyle tasnif etmiştir:

Birinci sınıf, farz ve vaciplerin bir kısmını yerine getirmede ölçüyü kaçıranlar, aynı zamanda haram kılınan bazı şeylere yaklaşanlardır. Bu bakımdan kendilerine haksızlık etmiş sayılmaktadırlar.

İkinci sınıf, farz ve vacipleri yerine getiren; haramları terkeden, sadece müstehapları bırakan, bazı mekruhları işleyenlerdir. O bakımdan ortalama bir durum arz etmektedirler.

Üçüncü sınıf, farz ve vacipleri işleyen, müstehap olanı yapan; haram ve mekruhları ve bazı mubah şeyleri terk edenlerdir.⁴⁰⁴

Sûfilerin zâlim, itidal üzere olan orta yollu ile ileri geçen kimsenin kimliğine dair kullandıkları ifadeler de birbirinden farklılık göstermektedir. Kurtûbî bu görüşlerden

401 Kurtûbî, age, XIV/346.

402 İbn Kesir, age, III/562.

403 et-Taberî, age, XII/164.

404 Yıldırım, age, X/5011.

bazılarını zikretmiştir. Bu görüşler şöyledir: Sehl b. Abdullah şöyle demiştir: “İleri giden âlim, itidal üzere olan öğrenen, zâlim ise câhil kimsedir.” Zü'n-Nun el-Mısrî: “Zâlim sadece diliyle Allah'ı zikreden, orta yollu itidal üzere olan, kalbiyle Allah'ı zikreden, ileri geçen ise Allah'ı asla unutmayan kimsedir.” İbn Ata da şöyle demiştir: “Zâlim dünya dolayısıyla Allah'ı seven, orta halli mutedil âhiret dolayısıyla onu seven, ileri geçen kimse ise hakkın muradı dolayısıyla kendi muradını bir kenara iten kimsedir.” Bir diğer açıklama: “İleri geçen kişi müezzinin ezan okumasından sonra mescide girendir, orta halli ezandan sonra mescide giren, zâlim ise namaza ikamet getirildikten sonra mescide giren kimsedir. Çünkü böyle bir kimse ecirden mahrum kalarak nefesine zulmetmiş ve başkasının kazandığı ecri kazanamamış olur.” Âişe (ra) da şöyle demiştir: “İleri geçen hicretten önce İslâm'a giren, orta yollu hicretten sonra Müslüman olan, zalim kimse ise ancak kılıç zoruyla Müslüman olan kimsedir. Bunların hepsine de mağfiret olunmuştur.”⁴⁰⁵

Râzî'ye göre bu hususta tercihe şayan olan görüş ise şudur: Zâlim, Allah'ın emirlerine muhalefet edip, O'nun emirlerini terkeden, yasakladıklarını da irtikâp eden kimsedir. Çünkü bu, bu şeyleri, olması gereken yerlerinin dışında yapmış olması gerektiği gibi yapmamıştır. Muktesit, Allah'ın emir ve yasaklarına muhalefet etmeme hususunda sa'yü gayret gösteren kimsedir. Eğer, o buna muvaffak olamamış, kendisinden nadir de olsa, bir günah sâdır olmuşsa, bu demektir ki bu kimse, ortayı bulmaya çalışmış, bu hususta sa'y ü gayret göstermeye çalışmış ve Hakk'a yönelmiştir. Sabık ise, Allah'ın muvaffak kılması sayesinde, O'nun emir ve yasaklarına muhalefet etmeyen kimsedir.⁴⁰⁶

Zemahşerî bu âyette zâlimin öncelikle söz konusu edilmesini, fâsıkların çokluğu ve eziyetlerinin daha fazla oluşundan dolayıdır, diye açıklar. Orta halli olanlar ise onlara nispeten azdır, ileri geçenler ise azdan da daha azdır, diye açıklanmıştır.⁴⁰⁷

Bu sözler, bu ümmete Yüce Allah katında taşıdığı saygınlığı hissettirecek niteliktedir. Ayrıca onlara bu seçilmenin ve bu mirasçılığın omuzlarına ne büyük bir sorumluluk yüklediğini de hatırlatmaktadır. Bu sorumluluğun beraberinde birtakım yükümlülükler getirmesi de aşikârdır. Yüce Allah bu ümmeti, hem onu bu şerefli mirasçılık için seçerek ve hem de onun günahkârlarını bile ödüle lâyık görerek iki kere

405 Kurtûbî, age, XIV/348.

406 er-Râzî, age, IX/239.

407 Zemahşerî, age, III/309.

onurlandırmıştır. Neticede Allah her üç grubu da lütfunun şemsiyesi altına almıştır. Çünkü bir sonraki âyetten anlaşılacağı üzere, bu üç grubun her üçü de sonunda cennete girecek ve sonsuz mutlulukla kucaklaşacaktır. Ama cennetteki dereceleri farklı olduğu gibi, sonsuz mutluluktaki payları da değişiktir.⁴⁰⁸

Sonuç olarak, Müslümanların hepsi bir değildir. Bu yüzden onlar üç grupta değerlendirilmiştir. Ancak âyetin tefsirinde de görüldüğü üzere, bu üç kısımdan maksadın kim olduğuyla alakalı ittifak edilen bir görüş mevcut değildir. Zira sahabe döneminden itibaren bu âyetin tefsiriyle alakalı birçok şey söylenmiş ve yorumlar yapılmıştır. Ancak genel manada bu üç grubun da müminler olup, üçünün de kurtuluşa ereceğini ifade etmek mümkündür.

2.22. Cennet ve Cennet Ehlinin Halleri

Yukarıda geçen âyetlerde, kendisinden önceki semavî kitapları tasdik eden Kur'ân'ın hak olduğu belirtildi. Arkasından bu hak kitaba üç sınıf insanın vâris kılındığına dikkatler çekildi. Bu âyetlerde (33-35) ise mü'minlerin ahiret günündeki durumları kısaca tasvir edilerek müjdeleyici bilgiler verilmektedir.

جَنَّاتُ عَدْنٍ يَدْخُلُونَهَا يُحَلَّوْنَ فِيهَا مِنْ أَسَاوِرَ مِنْ ذَهَبٍ وَلُؤْلُؤًا وَلِبَاسُهُمْ فِيهَا حَرِيرٌ وَقَالُوا الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَذْهَبَ عَنَّا
الْحَزْنَ إِنَّ رَبَّنَا لَعَفُورٌ شُكْرُ الَّذِي أَحَلَّنَا دَارَ الْمُقَامَةِ مِنْ فَضْلِهِ لَإِ يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ

“Onlara Adn cennetleri vardır. Onlar oraya gireceklerdir. Orada altın bilezikler ve incilerle süsleneceklerdir. Orada elbiseleri de ipektir. Onlar orada şöyle derler: Hamd olsun Allah'a, bizden o üzüntüyü giderdi. Gerçekten Rabbimiz çok bağışlayıcı ve şükrün karşılığını vericidir. Lütfundan bizi durulacak bir yurda kondurdu. Burada bize yorgunluk gelmeyecek, burada bize usanç gelmeyecektir.” (Fatır, 35/33-35)

جَنَّاتُ عَدْنٍ “adn cennetleri” buyruğu tekil olarak; جنة عدن “Adn cenneti” diye de okunmuştur. Burada cennet kelimesinin öne alınması, sanki azlıkları dolayısıyla ileri geçen kimselere has olan bir cennet gibi bir izlenim vermektedir.⁴⁰⁹

Âyette geçen أساور (esavira) kelimesi, kolye, çember, yuvarlak halka, gömleğin bilek kısmı ve altın bilezik gibi manalara gelir.⁴¹⁰

408 Kutub, age, VI/700.

409 Kurtûbî, age, XIV/350.

Esavir “bilezikler” kelimesi, çoğulun çoğulu olan bir kelimedir. Çünkü bu, سوار (sıvarın) çoğulu olan أسورة (esvire) kelimesinin çoğuludur. Ancak “Orada elbiseleri de ipektendir” ifadesinde aynı kullanım görülmemektedir. Çünkü elbiseyi çok giymek, bir soğuşu ya da başka bir şeyi savuşturma ihtiyacına delâlet eder. Cennette ise böyle bir ihtiyacın olması söz konusu değildir. Hâlbuki zînetin çokluğu ise, ancak zenginliğe delâlet eder. Bu yüzden burada böyle bir ifade kullanılmıştır.⁴¹¹

Kur’ân’ın pekçok yerinde, diğer takılar ve zînetler arasından, özellikle bilezikler zikredilir. Nitekim “Gümüşten bileziklerle süslandılar” (Dehr, 76/21) ifadesinde de böyledir. Râzî bunun hikmetini şöyle açıklar: Çünkü süslenme, şu iki maksatla olabilir:

a) Süslenen kimsenin, ağır işlerle uğraşan bir kimse olmadığını ortaya koymaktır. Çünkü süslenme hali, meselâ yemek pişirirken veya yıkarken olmaz ve uygun değildir.

b) Süslenme eşyadan müstağni ve eşyaya kadir olduğunu ortaya koymaktır. Çünkü süslenme, ya incilerle, ya öteki mücevherlerle, ya altın, ya da gümüşle olur. Mücevherlerle ve incilerle süslenme, onun ihtiyaç anında daha büyük şeylere ulaşmaktan aciz olmayacağına delâlet eder. Zira hiç ihtiyaç yok iken nadir bulunan şeyleri bile elde etmesi pek kolaydır. Hâlbuki altın ve gümüşle süslenmesi o kimsenin havaici asliye denen şeylere muhtaç olmadığına delâlet eder. Eğer muhtaç olmuş olsa o kişi, altınını ve gümüşünü, ihtiyaçlarını gidermek için sarfeder ve onları koluna takmazdı.

Yine Râzî cennet ehlinin rahatlığını ifade etmek için şunları ifade eder: “Bileziklerin takıldığı yer kollardır. Genel olarak işler de, ellerle ve kollarla yapılır. Çünkü eller ve kollar, tutmak ve yakalamak içindir. Binaenaleyh, bu kimse bileziklerle süslendiğinde onun boş olduğu, işi olmadığı anlaşılır. Bu da onun hayatının rahatlığına delalet eder. Ayrıca âyette geçen “altın ve inci” ifadeleri, kendilerinden takıların elde edildiği iki türe ve çeşide bir işarettir.”⁴¹²

34. âyette geçen, “hüznün” ne olduğu hususunda pekçok görüş vardır. Cennet ve cennetliklerden zail olan bu korkulardan bazıları; Cehennem ve kıyametin şiddetlerinin

410 Komisyon, *el-Müncid fi'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsara*, 2. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Lübnan: Beyrut, 2001, “sin” mad., s. 721.

411 er-Râzî, age, IX/240.

412 er-Râzî, age, IX/240-241.

korkularıdır. Çünkü ehl-i Cennet Cennete girince günahattan korku kalmadığı gibi ölmek, Cehenneme girmek ve kıyametin dehşetlerine dair asla endişe kalmaz.⁴¹³

Ancak Râzî'ye göre evlâ olanı, bunlarla beraber burada kastedilen, her hüznün giderilmesidir. Bu mana الحَزَنَ (el-hazen)'in başındaki “lâm” harfinin cins ve istiğrak (şümul) ifade etmesinden çıkarılmaktadır. Hüznü giderme işi ise, olması gerekli olan şeylerin bulunması ve onların, devamlılığının sağlanması ile. Çünkü olması gerekli şeylerden birisinin bulunmaması halinde hüznün bulunacaktır; olup da, devam etmemesi halinde ise, yine hüznün bulunacaktır.

Hemen bu âyetin sonunda, “Doğrusu Rabbimiz, gafur ve şekûr'dur, çok lütüfkârdır” buyrulmuştur. Burada Cenâb-ı Hak, onlar namına birtakım şeylerden bahsetmiştir ki, bunlardan hepsi de, Allah'tan kaynaklanan bir lütfü ifade etmektedir. Bunlar şöyledir:

1) Hamd, Çünkü hamdeden, mükâfata nail olur. Zira Allah (cc) şükredene nimetini artıracakını buyurmaktadır.

2) Onların, “Rabbimiz” demeleri, Çünkü bu şekilde nida eden herkese Allah, mutlaka icabet eder.⁴¹⁴

Daha sonra Cenâb-ı Hak, “Fazl-u inayetinden, bizi ebedî kalınacak bir yurda yerleştirdi” buyurmuştur. المقامة (mukame), أقام (ekame) fiilinin mimli mastarıdır. Bir yerde oturmak kalmak manasına gelir. Burada kastolunan ise ebediyet evi yani cennettir.⁴¹⁵

Cenâb-ı Hak, onların sürurlarından, süslenmeleri sebebiyle, onlara verdiği ikramlardan ve onları cennete sokmasından bahsedince; onların orada, o cennetlerde kalmaları sebebiyle duydukları sevinçleri beyan etmiş ve onlara, o cennetlerin ebedî olduğunu bildirmiştir.⁴¹⁶

Buradaki “fazlından” ifadesinden anlaşılmaktadır ki; Bize bu makamı ve bu mevkiyi veren zat lütfü, rahmeti ve ihsanı nedeniyle onları vermiştir. Yoksa bizim amellerimiz buna yeterli değildir. Nitekim sahih bir hadiste Rasûlullah (s.a)'in şöyle buyurduğu bildirilir: “Sizden birinizi kendi ameli cennete girdiremez. Onlar; sen de mi ey Allah'ın

413 Konyalı Mehmet Vehbi Efendi, *Büyük Kur'an Tefsiri Hülâsat'ül Beyân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul: Sirkeci, ts., XI/4586-4587.

414 er-Râzî, age, IX/240-241.

415 İbn Âşur, age, XXII/316.

416 er-Râzî, age, IX/240-241.

Rasûlü? Dediler. Rasûlullah: “Ben de, ancak Allah, rahmeti ve lütfuyla beni nimetine garkederse müstesna”, buyurdu.”⁴¹⁷

Âyetteki, “Burada bize hiçbir yorgunluk değmeyecek, burada bize hiçbir usanç dokunmayacak” ifadesine gelince, buradaki لُغُوبٌ (lüğub) “yorulmak” نَصَبٌ (nasab) ise, yorulmaya sebep olan şey demektir. “Cenâb-ı Hak, onlara, yorulmayı gerektiren herhangi bir şeyin dokunmayacağını beyan edince, onlara orada, yorulmanın da dokunmayacağı anlaşılmış olur. Bir görüşe göre de “lüğub”, kendisinden dolayı yorulunan şeydir. “Nasab” kelimesinin de, hasta düşüren bir yorgunluk olduğu ileri sürülmüştür.”⁴¹⁸

Zemahşerî “nasab”, yorgunluk ve yorgunluk sebebi, “luğub” ise, bu yorucu şeyin neticesi yani yorulmaktır, demiştir.⁴¹⁹

İbn Âşur “nasab” kelimesini, sıcak veya soğğun şiddetinden yorulmak diye ifade ederken, “luğub” u koşmak veya bir işten dolayı yorulmak diye ifade etmiştir.⁴²⁰

Bazıları da “nasab” için cismani yorgunluk, “luğub” için ise psikolojik yorgunluk demiştir.⁴²¹

“Orada bize ne bir yorgunluk dokunacaktır, ne de bıkkınlık gelecektir.” İbn Kesîr âyetin bu kısmını şöyle yorumlar: لَا يَمَسُّنَا فِيهَا نَصَبٌ وَلَا يَمَسُّنَا فِيهَا لُغُوبٌ hiç bir sıkıntı ve zahmet isabet etmeyecektir kelimeleri, sıkıntı ve zahmet için kullanılır. Sanki maksat, yorgunluk ve sıkıntının nefyidir. Onların ne bedenlerinde, ne de ruhlarında yorgunluk ve sıkıntıdan bir iz bulunmayacaktır. Allah en iyisini bilendir. Çünkü onlar dünyada ibadetle nefislerini zahmete koştukları için, cennete girince kendilerinden mükellefiyetler kalkmış ve sürekli rahat ve huzur içerisine dâhil olmuşlardır. Nitekim Allah Teâlâ Hakka sûresinde şöyle buyurur: “Onlara şöyle denir: Geçmiş günlerde peşinen işlediklerinize karşılık afiyetle yiyin, için.” (Hakka, 69/24).⁴²²

Celal Yıldırım bu âyet ve tefsirler ışığında cennetin bazı özelliklerini şöyle özetlemektedir:

417 İbn Kesir, age, III/565.

418 er-Râzi, age, IX/241.

419 Zemahşerî, age, III/310.

420 İbn Âşur, age, XXII/317.

421 Âlusi, age, XXII/200.

422 İbn Kesir, age, III/565.

- a) Cennete girecek olan bu üç sınıf mü'min, oranın tarifi mümkün olmayan zînet eşyasıyla süslenirler. Cenâb-ı Hak, anlamamızı kolaylaştırmak için oradaki süs eşyasını dünyadaki nadide süs eşyasının ismini vererek anmaktadır: Altın, inci, mercan ve ipek...
- b) Cennet'in verdiği neşe ve huzur, her an orada Cenâb-ı Hakk'a hamdetmeyi ilham eder.
- c) Cennet'te üzüntü, keder, sıkıntı, hastalık, yorulma, bunalma, yaşlanma gibi arızî şeyler yoktur. Orası mutlak anlamda sonsuz huzur, mutluluk, neşe ve güven yurdudur.
- d) Allah'ın kulları hakkında çok bağışlayan, şükreden şükürünü çokça kabul eden olduğu cennet'te çok daha iyi görülür ve anlaşılır.⁴²³

Kutub ise, burada bir yanı elle tutulur, maddi nimetlerden ve öbür yanı ile duygulara hitap eden psikolojik nimetlerden oluşmuş iki kesimli bir sahne ile karşı karşıya bulunduğunu söyleyerek cennet sahnesini dünyayla da kıyas ederek, çift yönlü olarak tasvir eder. Sebebine gelince; “Bunlar orada altın bilezikler takarlar. Oradaki elbiseleri ipekten olur. Bunlar, insanların psikolojik arzularını tatmin eden bazı maddi görünümlü nimetlerdir. Bunların yanı sıra Allah'ın hoşnutluğu, huzur ve güven de vardır. “İçimizdeki üzüntüyü gideren Allah'a hamdolsun.” Oysa dünya hayatı, bu sürekli nimetler ve bu kalıcı mutluluk yanında bitimsiz bir üzüntü, tükenmez bir tasa kaynağıdır. Çünkü bu hayatta insan her zaman gelecek kaygısı ile ve çözüm isteyen problemlerin sıkıntıları ile yüz yüzedir. Ayrıca mahşer gününe ilişkin gelecek endişesi başlı başına büyük bir endişe sebebidir.

Ayrıca Kutub, cenneti anlatmak için burada seçilen kelimelerin de anlamlı olduğunu şöyle ifade eder: Bu âyetlerin yansıttıkları hava; konfor, huzur ve mutluluk havasıdır. Kullanılan seçme sözcüklerin melodileri ve mesajları bu cana yakın, sıcak, rahmet saçıcı hava ile yüklüdür ve metnin anlamı ile ahenkli bir bütün oluşturmaktadır. Öyle ki, “üzüntü” anlamına gelen “hazen” sözcüğünün bile yumuşak okunan kalıbı seçilmiş, “hüzn” biçimindeki sert okunuşlu ve gırtlığı tırmalayıcı kalıbından kaçınılmıştır. Bu arada cennet “istikrar yurdu”dur; “yorgunluk” ile “bıkkınlık” cennetliklere

423 Yıldırım, age, X/5012.

ilişmemektedir. Kısacası âyette kullanılan tüm sözcüklerin melodisi yumuşak, tatlı ve sessiz akışlıdır.⁴²⁴

Nasıl dünya nimetlerinin sayılıp hesaplanması mümkün değilse öyle de cennet ve nimetlerinin de sayılıp anlatılması mümkün değildir. Hele hele sadece bu âyetler ışığında, işte cennet budur demek imkânsızdır.

2.23. Cehennem ve Cehennem Ehlinin Halleri

Kur'ân-ı Kerîm'in genel özelliklerine dikkat edildiğinde, üslup ve insicamdaki mükemmellik hemen göze çarpmaktadır. Bu insicam burada da kendini göstermekte, cennet âyetlerinin akabinde cehennemle ilgili âyetler zikredilmektedir. Zira bu uygulama, ıstılahtaki “terğib” ve “terhib” kavramlarının amele dökülmüş halidir.

Allah (cc) kullarını hep dengede tutmakta, ne gevşeyip rehavete kapılmalarını, ne de korkup ümitsizliğe dalmalarına mahal vermemektedir. Bir müjdesinin akabinde uyarısını, ya da bir tehdidin akabinde vaadini getirmektedir. İşte bu şekilde kullarını hep havf ve reca arasında dengeli bir hayata sevk etmektedir.

Sûrenin bu bölümünde önceki âyetlerdeki cennetle alakalı tasvirlerin hemen ardından, cehennem tasviri ile alakalı âyetlere geçilmektedir.

وَالَّذِينَ كَفَرُوا لَهُمْ نَارُ جَهَنَّمَ لَا يُقْضَىٰ عَلَيْهِمْ فِيمُوتُوا وَلَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ مِنْ عَذَابِهَا كَذَلِكَ نَجْزِي كُلَّ كَافِرٍ وَهُمْ
يَصْطَرَّخُونَ فِيهَا رَبَّنَا أَخْرِجْنَا نَعْمَلْ صَالِحًا غَيْرَ الَّذِي كُنَّا نَعْمَلُ

“İnkâr edenlere gelince, cehennem ateşi de onlarıdır. Ne ölmelerine hükmedilir ki ölsünler ne de cehennem azabından kendileri için bir hafifletme yapılır. İşte inkârcılığa saplanıp kalmış herkesi böyle cezalandırırız. Ve onlar orada “Rabbimiz! Bizi çıkar da yapmış olduklarımızdan tamamen başka, iyi işler yapalım” diye feryat ederler. (Fatır, 35/36-37)

Yukarıdaki âyetlerde görüldüğü gibi yapılan iyi ya da kötü hiçbir şey karşılıksız kalmamaktadır. Küfür ise bütün günahların en büyüğüdür.

Hiç şüphe yok ki, Allah'ı ve Peygamberi inkâr edenler için âhirette cehennem ateşi vardır. Cehennemde onların ölümlerine hüküm verilmez ki ölüp kurtulsunlar.

424 Kutub, age, VI/701.

Cehennem azabı da kendilerinden hafifletilmez ki biraz rahatlık hissetsinler. İşte biz, rabbinin rahmetine karşı nankörlük eden herkesi kıyamet gününde böyle cezalandırırız. Kâfirler, cehennemde içinde yardım dilerler ve şöyle bağışırlar: “Ey rabbimiz, sen bizi cehennemden çıkar. Dünyada iken daha önce yaptığımız amellerden farklı olarak salih ameller işleyelim, sana itaat edelim.”⁴²⁵

Evet, Cenâb-ı Hak burada; “Öldürölmezler ki, ölsünler” buyurmuştur. Râzi âyetin bu kısmı için; yani, “Onlar, ölümle de rahatlayamazlar. Ölme istekleri de yerine getirilmez. Tam aksine onlar için azap devam edip gider” demiştir.⁴²⁶

Râzî, Cenâb-ı Hakk'ın “Cehennemde azabından bir kısmı onlardan kaldırılıp hafifletilmez de” ifadesiyle alakalı şöyle bir incelik zikretmektedir: Dünyadaki acılar ve azaplar, uzun süre devam eder ve çok olursa kişi buna dayanamaz, ölür. Eğer ölmezse, bedeni buna alışır da, mizacı artık devamlı azaba dâçar edilen kimsenin, o azabı hissedemeyeceği bir biçimde bozulur. İşte bu sebeple Cenâb-ı Hak, “Ahiret ateşinin azabı, kişinin ölüp kurtulması yahut da kişinin bedeninin ona alışması gibi yönlerden dünya azabına benzemez. Tam aksine bu azap, her zaman şiddetlidir ve azap gören kimse de o azabın içinde devamlı kalır, (ölüp de kurtulamaz)” demek istemiştir.⁴²⁷

Aynı zamanda bu âyetteki, “Onların üzerinden (cehennem) azabından bir şey de hafifletilmez” buyruğu “Derileri piştikçe azabı tatmaları için derilerini başka derilerle değiştireceğiz” (en-Nisa, 4/56) buyruğuna benzemekte ve buradaki hükmü desteklemektedir.

37. âyetteki بِصُطْرُحُونَ (yesterihun) fiili, يَصْرُحُونَ (yesrihune) fiilinin mubalağalıdır. Oda صَرَخَ (saraha)'nın iftial babına girmiş halidir. Manası ise, çok şiddetli şekilde bağırarak demektir.⁴²⁸ Râzî ise bu kelimeye, azaba dâçar olmuş kimselerin çıkardıkları ses ve çığlık olarak mana vermektedir.⁴²⁹

Yani kâfirler, cehennem ateşi içerisinde yüksek sesle yardım isterler. Rabbimiz bizi cehennemden çıkar ve dünyaya geri döndür, “Önceden işlediğimizden” yani şirkten “başka türlü iyi bir amel işleyelim.” derler. İbn Abbâs bunu, La ilahe illallah diyelim

425 et-Taberî, age, XII/168-169.

426 er-Râzî, age, IX/242.

427 er-Râzî, age, IX/242.

428 Zemahşerî, age, III/310; İbn Âşur, age, XXII/318.

429 er-Râzî, age, IX/242.

diye açıklamıştır. İşte onların “önceden işlediğimizden başka türlü” sözlerinin anlamı da budur. Yani biz küfür yerine iman edelim, günah işlemek yerine itaat edelim ve peygamberlerin emirlerine uyalım. Ancak, “Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?” buyruğu onların bu dualarına verilecek cevaptır.⁴³⁰

Onların, “Yapmış olduğumuzdan bambaşka” sözleri, Beydâvî ve Râzi’ye göre, amellerin bozukluğunun kendileri tarafından anlaşıldığına bir işarettir.⁴³¹

Cenâb-ı Hak onların azapta devamlı kalacaklarını beyan etmek için, “Şüphesiz ki Allah, göklerin ve yerin gaybını bilendir. Muhakkak ki O, kalplerin özünde ne varsa, onu da hakkıyla bilir” (Fâtır, 35/38) buyurmuştur. Yani eğer onlar dünyaya tekrar gönderilseler bile, değişen birşey olmayacak, aynı cürümlerine devam edeceklerdir.

Râzî bu meseleyi, hiçbir itiraza mahal vermeyecek şekilde şöyle izah etmiştir: Cenâb-ı Hak, “Bir kötülüğün cezası, onun dengi olan bir kötülük ve cezadır” (Şûra, 42/40) buyurmuştur. Şimdi kalksa da birisi, “Kâfir, Allah'a belirli günler süresince küfürde bulunmuş, inkâr etmişti. Bundan dolayı onun, o günler süresince azaba dûcâr olunması gerekir” diyecek olsa, işte Cenâb-ı Hak, bu ayetiyle buna cevap vererek, “Göklerin gaybı Allah'a gizli değildir. Dolayısıyla kâfirin kalbinde küfrün odaklaştığını, hatta ebediyen yaşayacak olsaydı bile, Allah'a itaat etmeyeceğini, O'na ibadet etmeyeceğini bilir” buyurdu.⁴³²

Celal Yıldırım, 36 ve 37. ayetlerin ışığı altında cehennem ve cehennemliklerin bazı özelliklerini şöyle özetlemiştir:

a) Cehennem her şeyden önce inkârcı nankörlerin, şaşkın maddecilerin yurduudur. Öyle ki: Cenâb-ı Hak dünyada güneşinden ayına, bulutundan rüzgârına, denizinden karasına, yıldızlarından gezegenlerine varıncaya kadar her şeyi birer nimet olarak insanoğlunun hizmetine sevk etmiştir. Buna karşılık insan ne gibi bir hizmette bulunmuştur ve Rabbine kullukta neler yapmıştır?

430 Kurtûbî, age, XIV/352.

431 er-Râzi, age, IX/243.

432 er-Râzi, age, IX/243-244.

b) Cehennem'de de ölüm yoktur ki ölüp kurtulsunlar; kaçma imkânı yoktur ki firar etsinler. Herkes bulunduğu derecedeki azabı, ilâhî adaletin gereği olarak çekmek zorundadır. Ama o azap inkârcı nankörler için hiç de hafifletilmez ve sürüp gider.

c) Cehennem'e girenler, dünyaya bir daha dönüp iyi yararlı amelde bulunan kişiler olmak isterler. Oysa dünya, mevcut sistemlerle beraber bozulup değişikliğe uğramış ve yaşama yeri olmaktan çıkmıştır. Yerine yepyeni ve kalıcı bir düzen getirilmiştir. O bakımdan dönüş mümkün değildir. Hem, dünyada iken, kendimizi ve Rabbimizi bilip tanıyacak kadar bizlere ömür ve fırsat verilmiş bulunuyor. Onu değerlendirmeden ölenlerin artık tekrar döndürülme isteği anlamsızdır.⁴³³

2.24. Kendisine Rabbini Tanıyacak Kadar Ömür Verilen İnsan

Allah (cc) bütün varlıklara bir ömür biçmiş, ezeli ilmiyle bunu kaderlerine dercetmiştir. İnsanoğlu doğar büyür ve netice itibariyle ömrünü tamamlayınca da, gerçek ve ebedi yurt olan ahirete göç eder. Ancak bazı insanlar vardır ki, onların hayat devrelerinin tümünü yaşama fırsatları da olmaz. Hatta bazılarının doğma imkânı dahi olmadan anne karnında vefat ederler. Şüphesiz ki kimin için doğup büyümenin, kimin içinde doğmadan ölmenin daha hayırlı olduğunu Allah (cc) bilir.

Ancak şu bir gerçek ki, Allah (cc) doğup, büyümesine ve belli müddet yaşamasına izin verdiği kimseleri de bir kısım vazifelerle mükellef kılar. Onları çeşitli imtihanlarla sınar. Rabbini tanıyacak kadar yaşayan kişilerin mazeret beyan etme hakkı kalmaz.

Bu âyetin baş kısmında, kâfirlerin yaptıklarından pişman olmaları ve dünyaya tekrar dönüp, bir şans daha istemeleri zikredilmiş ve Allah'ın ezeli ilmine vurguda bulunularak, tekrar dünyaya dönmelerinin bir şeyi değiştirmeyeceğine dikkat çekilmişti. Âyetin son kısmında ise bu insanların isteklerinin kabul edilmeme sebebi açıklanmaktadır.

أَوَلَمْ نُعَمِّرْكُمْ مَا يَتَذَكَّرُ فِيهِ مَنْ تَذَكَّرَ وَجَاءَكُمْ النَّذِيرُ فَذُوقُوا فَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ نَصِيرٍ

“Size düşünecek kimsenin düşünebileceği kadar bir ömür vermedik mi? Üstelik size uyarıcı da gelmişti. Şimdi tadın bakalım! Zâlimlerin hiç bir yardımcısı da yoktur!” (Fatır, 35/37)

433 Yıldırım, age, X/5012/5013.

Allah Teâlâ kâfirlere çalışma, amel etme ortamını ve o vasatta kendilerine rehberlik edecek elçiyi ihsan ettiğini bildirmek üzere böyle buyurmuştur. Çünkü insanın mazereti, ya Allah'ın indirdiği kelama ulaşamama yahut da Allah'ın mesajlarının onlara ulaştıracak, onlara yol gösterip irşat edecek bir mürşit bulamama konusunda olacaktır. Dolayısıyla bu âyet onların ellerinden bu mazeret hakkını almıştır.⁴³⁴

Mevdûdî bu âyetle, iyi ve kötü arasını ayırabilmenin mümkün olduğu ve hesaba çekilmeyi hak edici bir yaş limiti kastedildiğini belirtir. Bu yaştan sonra insana, doğru yola girmesi için ne kadar fırsat tanınmışsa, sorumluluğu da o derecede artacaktır. Hatta bir kimse uzun bir süre yaşamış olmasına rağmen Allah'a inanmamış ise, kendisinin hiç özrü bulunmayacaktır. Aynı hususta bir hadisi Ebû Hureyre ve Süheyl b. Sa'd kanalıyla Rasûlullah'tan (sav) rivayet edilmiştir: “Şayet bir kimse kısa bir ömür yaşamışsa onun için küçük bir özür söz konusudur. Ancak 60 sene ve daha fazla yaşamışsa artık onun için hiçbir özür ileri sürme imkânı yoktur.”⁴³⁵

Kurtûbî, yüce Allah bir kimseye altmış yıllık bir ömür verecek olursa, onun ileri sürecek bir mazereti kalmamış olur, diyerek bunun sebebini şöyle açıklar: “Çünkü altmış yaş artık ölümün yaklaştığı bir yaştır. Bu Allah'a dönüşün, huzurunda saygıyla eğilişin, ölümü ve yüce Allah'a kavuşmayı bekleyişin yaşıdır. Bu yaşta ardı arkasına uyarılar gelir ve mazeretler birbir çürütülür.”⁴³⁶

Ebû Hureyre (ra), Peygamber (sav)'den naklen der ki: “Yüce Allah bir kimsenin ecelini altmış yıl yaşayacak kadar ertelediği takdirde o kimsenin, Allah'a karşı ileri sürecek bir mazereti kalmaz.”⁴³⁷

Kurtûbî, Hz. Ali, İbn Abbas ve Ebû Hureyre'nin Yüce Allah'ın: “Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?” buyruğunun te'vili hakkında: Bu altmış yaştır, dediklerini nakletmiştir. Yine bunu te'kid edecek şekilde, Hz. Peygamber (sav)'in verdiği bir başka öğütte şöyle buyurduğu rivayet edilmektedir: “Öncelikle uyaran bir kimse gerçekten başkalarının mazeretlerini çürütmekte oldukça ileri gitmiş demektir. Gerçek şu ki, Yüce Allah tarafından bir münadi altmış yaşında olanlara: “Sizi

434 er-Râzî, age, IX/243.

435 Mevdûdî, age, IV/503.

436 Kurtûbî, age, XIV/352-353.

437 Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed b. Hanbel, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul, 1982,II, 405, 417; Buhari, Rikâk, 5.

düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?” diye seslenir.” Aynı şekilde İbn Abbas da Rasûlullah (sav)’ın şöyle buyurduğunu rivayet eder: “Kıyamet günü altmış yaşındakilere seslenilir. Bu ise Yüce Allah’ın: “Sizi düşünecek kimsenin öğüt alabileceği kadar yaşatmadık mı?” diye buyurduğu yaşır.”⁴³⁸

İbn Abbâs'tan gelen bir başka rivayete göre ise bu, kırk yaşdır. Hasan-ı Basrî ve Mesruk'tan da buna benzer bir görüş rivayet edilmiştir. Kurtûbî, bu görüşün de açıklanabilir bir tarafı vardır ve doğrudur diyerek, bu görüşü destekleyen şu âyeti zikreder: “Nihayet o yiğitlik ve olgunluk çağına ulaşınca ve kırk yaşına varınca...” (Ahkaf, 45/15) Kırk yaşında akıl en ileri derecesine ulaşır, olgunlaşır. Bundan önce ve sonraki dönemlerde ise akıl bu yaştakinden daha eksiktir. Yine bu görüşü destekler mahiyette İmam-ı Mâlik der ki: “Ben bizim şehrimizde ilim ehlinin, hem dünyayı, hem ilmi talep ettikleri bir dönemde yetiştim. İnsanlarla oturup kalktıklarını gördüm. Bu onlardan herhangi birisi kırk yaşına gelinceye kadar böyle sürüyordu. Bu yaşa geldiler mi insanlardan ayrılır ve ölüm gelip kendilerini buluncaya kadar kıyamet ile meşgul olurlardı.”⁴³⁹

Bu delil ve yorumlar ekseninde, burada verilen ömürden maksadın altmış yaş olma ihtimali daha kuvvetli olduğu görülmektedir. Nitekim İbn Mâce'nin kaydettiği rivayete göre Ebû Hureyre, Rasûlullah (sav)'den şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: “Ümmetimin ömürleri altmış ile yetmiş arasındadır. Bu yaşları aşanları çok azdır.”⁴⁴⁰ Görüldüğü gibi bu rivayette bu tezi destekler niteliktedir.

Âyetin devamında “Ve size uyarıcı gelmedi mi?” buyruğu için Kurtûbî, “Size uyarıcılar gelmedi mi?” diye de okunmuştur, der. Uyarıcının mahiyeti hakkında farklı görüşler vardır. Kur’ân-ı Kerîm olduğu söylendiği gibi, Allah Resûlü olduğu da söylenmiştir.⁴⁴¹

İbn Abbâs, İkrime, Süfyân, Vekî, el-Ferrâ ve et-Taberî ise saçların ağarmasıdır, demişlerdir. Uyarının, sıtma (yüksek ateş) olduğu söylendiği gibi, aile fertlerinin, akrabaların ölümü olduğu, aklın kemal derecesine ulaşması olduğu da söylenmiştir.⁴⁴²

Gerçekten de saçların ağarması, ateşin yükselmesi, yakınların ölmesi hep ölüm ile ilgili

438 Kurtûbî, age, XIV/352-353.

439 Kurtûbî, age, XIV/353.

440 İbn Mâce, Zühd, 27; Tirmizî, Zühd, 23.

441 Kurtûbî, age, XIV/353.

442 Âlûsî, age, XXII/201.

uyarıcılarıdır. İnsanın hayatını dizâyn etmesine vesile olurlar. Nitekim Peygamber (sav) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “Humma (ateş yükselmesi) ölümün öncüsüdür.”

Saçların ağarması da aynı şekilde bir uyarıcıdır. Kurtûbî “Çünkü bu, olgunlaşma yaşında baş gösterir. Artık oyun ve oyalanma yaşı olan gençlik yaşından uzaklaşmanın bir alametidir.” diyerek açıklar. Yakınların, akrabaların, arkadaşların, kardeşlerin ölümü ise, her vakit ve her anda, her lahza ve her zamanda yolculuğa çıkma zamanının geldiğini hatırlatmakta ve uyarmaktadır. Hz. Muhammed (sav)'e gelince, Yüce Allah, onu bütün kullarına ileri sürebilecekleri herhangi bir delilleri kalmaması için bir müjdecî ve bir uyarıcı olarak göndermiştir. Nitekim Yüce Allah, Nisa ve İsrâ sûrelerinde bunu destekler mahiyette şöyle buyurmaktadır: “Ta ki insanların peygamberlerden sonra Allah'a karşı bir bahaneleri olmasın.” (Nisa, 4/165); “Biz bir resul göndermedikçe de azap edici değiliz.” (İsrâ, 17/15)⁴⁴³

Daha sonra Cenâb-ı Hak, “Şimdi tadın o azabı, artık zalimler için hiçbir yardımcı yoktur” buyurmuştur. Râzî buradaki: “Tadınız” emri için, o azabın devamlılığına bir işaret olup, bu emir, hor ve hakir kılıcı bir emirdir, der. Binaenaleyh, amellerini ve sözlerini, olması gerekli olan yerlerin dışına koyan ve vaktinde mazeret beyan etmeyen zalimler için, ihtiyaç duydukları o zamanda, kendilerine yardım edecek bir yardımcı da yoktur.

Râzî, “Artık o zalimler için hiçbir yardımcı yoktur” şeklindeki buyruğunu: “Bu, onların ateşe düştükleri zamandır. Dolayısıyla onların her biri, kendilerinden yardımlarını beklediği pekçok kimseden, artık ümitlerini kesmiştir. Geriye, onların bu yardımı, Allah'tan beklmeleri hususu kalmıştır.”⁴⁴⁴ diye yorumlar.

Görüldüğü gibi Allah (cc) kullarına belli bir ömür verip, bu dönem içinde de dünyanın bütün nimetlerini onun emrine vermektedir. Buna karşılık ondan sadece kendisini tanıyıp, kulluk etmesini ve yaratılış gayesine uygun hayat sürmesini istemektedir. Ancak insan, bütün bunlara rağmen uzun bir ömür boyunca Rabbini ve yaratılış gayesini unutarak hareket ettiğinde mazeret hakkı kalmayacaktır.

2.25. Herşeyi Bilen Allah'ın İnsanı Yeryüzüne Halife Kılması

443 Kurtûbî, age, XIV/353-354.

444 er-Râzî, age, IX/243.

Yukarıda yüce Allah'ın Kutsal Kitab'ı indirdiği, bu Kitaba kimlerin mirasçı olacağını, onu kimlerin taşıyacağını seçtiği, bu mirasçı ümmetin birbirlerine yönelik zâlimliklerini bağışladığı, hepsini cömertçe ödüllendirdiği ve kâfirler için kötü bir gelecek hazırladığı açıklanmıştı. Aşağıdaki âyetlerle de yüce Allah'ın bilgisinin geniş kapsamlılığı ve bütün ayrıntıları kucaklayan duyarlılığı ele alınıp, ahsen-i takvim de yaratılan insanın yeryüzüne halife kılınması, eşyaya müdahale hakkı verilmesi ve bunlar karşısındaki tutumu neticesinde karşılaşacağı akıbet ele alınmaktadır.

إِنَّ اللَّهَ عَالِمُ غَيْبِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ

هُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ فِي الْأَرْضِ فَمَنْ كَفَرَ فَعَلَيْهِ كُفْرُهُ وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا مَقْتًا وَلَا يَزِيدُ الْكَافِرِينَ كُفْرُهُمْ إِلَّا خَسَارًا

“Kuşkusuz Allah göklerin ve yerin sırlarını bilendir ve O, kalplerin gizlediklerini de elbette çok iyi bilendir. Sizi yeryüzünde halifeler yapan O'dur. Artık kim inkâr ederse inkârcılığı yalnız kendi aleyhinedir. Kâfirlerin küfrü Rableri katında gazabı arttırmaktan başka bir sonuç doğurmaz; şu halde kâfirlerin küfrü ancak kendi ziyanlarını arttırır.” (Fâtır, 35/38-39)

Bu âyet, kâfirlerin delillerini iyice çürütüp bertaraf etmek içindir. Çünkü onlar, “Ey Rabbimiz, bizi cehennemden çıkar, iyi amelde bulunacağız” deyip, Cenâb-ı Hak da, kendisini tanıyabilecekleri bir müddet onlara imkân ve fırsat verdiğine bir işaret olarak, “Size aklını başına alacak kimsenin düşünebileceği ve öğüt kabul edebileceği kadar ömür vermedik mi?” deyip, bu tahakkuk ettiği halde iman etmediklerini bildirip, bu yaptıklarına, “Size uyarıcı elçi de gelmişti” ifadesiyle, bir ilavede bulunduğunu, yani “Size akıl verdik ve o aklınızı, naklî delillerle kuvvetlendirecek kimseler de gönderdik” dediğini beyan ettikten sonra, buna da, “O, sizi yeryüzünde halifeler yapandır” ifadesiyle bir ilavede bulunmuştur.⁴⁴⁵

Allah Teâlâ göklerin ve yerin bilinmezliklerini bildiğini haber vererek, kalplerin neyi sakladığını, vicdanların neyi gizlediğini bildiğini ve her amel edene ameline göre mükâfat vereceğini haber vererek buyuruyor ki: “Muhakkak ki Allah; göklerin ve yerin gaybını bilendir. Şüphesiz ki O, kalplerde olanı da bilendir.”⁴⁴⁶

445 er-Râzî, age, IX/244.

446 İbn Kesir, age, III/568.

Zuhaylî, “O kalplerde olanı en iyi bilendir.” ifadesini, Allah’ın ilminin genişliğini belirtmek içindir, diye yorumlar.⁴⁴⁷

Yani O, eğer sizleri dünyaya tekrar geri döndürecek olsaydı, hiçbir şekilde salih amel işlemeyeceğinizi bilmiştir. Nitekim yüce Allah En’âm sûresinde şöyle buyurmaktadır: “Eğer geri döndürülürlerse, yine kendilerine yasaklanan şeylere geri dönerler.”⁴⁴⁸ (En'am, 6/28)

Râzi, âyetteki “Sizleri yeryüzünde halifeler kılandır” bölümünü; yani, bir halifenin peşisıra diğer bir halife olarak getirildiniz şeklinde yorumlamıştır. Allah Teâlâ böylece, sizler öncekilerin halini bilip öğrenmiş ve onların akıbetlerine razı olanlar oldunuz demek istemiştir.⁴⁴⁹

Kurtûbî, “Halef” kelimesini, önce gidenden sonra gelen demektir diye tarif eder ve şunu ekler: Bundan dolayı Ebubekir'e: Ey Allah'ın halifesi denildiğinde o: “Ben Allah'ın halifesi değilim, ben Rasûlullah (sav)'ın halifesiyim ve ben buna razıyım” diye cevap vermiştir. Katade ise bunu: “Bir nesil diğerinin yerini, bir kavim diğerinin yerini tutmak suretiyle ona halife olur” diye açıklamıştır.⁴⁵⁰

İbn Âşur bu âyetteki halifelikten maksadı farklı yorumlamış ve Müslümanlara bir ümit aşılamıştır. Ona göre buradaki halifelikten maksat, hadisi şerifte geçtiği gibi: *يستخلفكم في الأرض فينظر كيف تعملون* “Allah sizi yeryüzüne halife kılar ve nasıl amel edeceğinize bakar” Allah’ın kullarına yeryüzünün idaresinde tasarruf yetkisi vermesi olabileceği gibi, bu söz efendimiz için bir müjde de olabilir. Bu da, Allah’ın Müslümanları ve İslâmı yeryüzüne hâkim kılması şeklinde olacaktır.⁴⁵¹

Mevdûdî ise bu âyetin şöyle iki manaya da gelebileceğini ifade etmiştir: Bunlardan birincisi, “Sizleri daha önce geçmiş olan kavim ve nesillerin yerine getirdik.” İkincisi ise, “Sizler bu dünyada sadece halifesiniz, yani mülkün sahibi olan Allah, kendi mülkünde sizlere geçici olarak tasarruf etme yetkisi vermiştir.”

“Sizleri daha önce geçmiş olan kavim ve nesillerin yerine getirdik” şeklindeki, birinci

447 Zuhaylî, age, XXII/273.

448 Kurtûbî, age, XIV/355.

449 er-Râzi, age, IX/244.

450 Kurtûbî, age, XIV/355.

451 İbn Âşur, age, XXII/322.

anlamı ele aldığımız takdirde bu ayeti şöyle anlamak mümkün olur: “Daha önce geçmiş olan o kavimlerin, kendilerinden daha önceki kavimlerden ders almadıkları gibi, sizler de aynı tavrı sürdürür ve küfürde ısrar ederek kendinizden önceki kavimlerin akıbetinden ders almazsanız, sizlerin sonu da bir felaket olacak ve bu yaptıklarınızın karşılığını göreceksiniz”, şayet “Allah bu dünyada bazı yetkiler vermek suretiyle sizleri halife kıldı” anlamını tercih edersek, o takdirde bu ayet şöyle anlaşılabilir: “Bir kimse halife olduğunu unutarak kendini asıl kudret sahibi sanmaya başlar veya asıl kudret sahibinin yerine başka birine itaat ederse eğer, bu kişi isyanının kötü sonuçlarını görecektir.”⁴⁵²

Celal Yıldırım da bu âyeti, Mevdûdî'nin görüşünü destekler nitelikte yorumlayarak, farklı âyetlerle konuya biraz daha derinlik kazandırmıştır. Rahmân Sûresi 10. âyetinde geçtiği üzere, Allah (cc) yerküreyi sadece «En'âm» için alçaltıp koymuştur. «En'âm», yaratılan canlılar hakkında kullanıldığı gibi, insanlar ve cinler topluluğu hakkında da kullanılmakta ve bu hususta yaygınlık arz etmektedir. Sözü ettiğimiz Rahmân Sûresi'ndeki âyette mef'ul fiilden önce getirilerek, insanlarla cinler ve dolayısıyla diğer hayvanlar için sadece yerkürenin hazırlanıp tahsis edildiği manası ortaya çıkmaktadır.⁴⁵³

Konumuzu oluşturan ayette ise, insanların yeryüzünde hem birbirleriyle halef-selef olacakları, hem de Allah adına amel edip hükmedecekleri açıklanmaktadır. Böylece yeryüzünde insandan daha şerefli bir canlı yaratılmadığına işaret edilerek, insanın hangi amaca yönelik yaratıldığına dikkatler çekiliyor.⁴⁵⁴

Nitekim Bakara Sûresi 30. âyetle, Hz. Âdem (as)'in yeryüzünde halife kılındığı belirtilir. Sâd Sûresi 26. âyette ise, Hz. Dâvud Peygamber'in (as) insanlar arasında hak ile hükmetmesi için yeryüzünde halife kılındığı bildirilerek, halifeden ne kastedildiğine açıklık getirilir. En'âm 165. âyette ise, Fâtır Sûresindeki anlatımın bir benzeri kullanılır. Ayrıca milletlerin ve kavimlerin birbirlerine halife olduğu, yani birinin diğerinin yerine geçirilerek halef-seleflik sağlandığı Yunus Sûresi 14 ve 73. ayetlerle açıklanır. Yine A'raf Sûresi 69 ve 74. âyetlerde de aynı hususa yer verilir. Bütün bunlardan anlaşıldığı üzere, Kur'an'da «Halife» kavramı her iki manada da kullanılmaktadır. Yani insanın Allah adına konuşup hükmetmesi ve insanların, kabile ve milletlerin sahneden çekilmesi

452 Mevdûdî, age, IV/504.

453 Celal Yıldırım, age, X/5016.

454 Celal Yıldırım, age, X/5016.

suretiyle başka kavim ve milletlerin gelip onların yerine geçmesi şeklinde iki ayrı manayı kendinde taşımaktadır.⁴⁵⁵

Gerçek bu olunca, insan yaratıldığı amaçtan saparak, Allah adına konuşmazsa, hem hakkı, hem de yaratıldığı amacı inkâr etmiş olur. Bunun vebal ve zararı da bütünüyle kişilerin kendilerine aittir, ayrıca Cenâb-ı Hakk'ın kimsenin halifeliğine de ihtiyacı yoktur.⁴⁵⁶

Seyyid Kutub ise, dünyadaki her şeyin fani olup, tek bakinin Allah (cc) olduğunu hatırlatarak, bu âyetin insanları adeta gaflet uykusundan uyandırmaya sevkettiğini belirterek şunları ifade eder: “Evet yeryüzünde insan kuşakları birbirini izler; bir kuşak gider, yerine yenisi gelir; gelen, gidenin mirasçısı olur. Bir devlet yıkılır, yerine başka bir devlet kurulur. Bir ocak söner, yerinde başka bir ocak tütmeye başlar. Yüzyılların akışı boyunca uygarlıkların biri batar, öbürü doğar.”⁴⁵⁷

Bu sürekli değişimi izleyip düşünce süzgecinden geçiren insan, bu kesintisiz süreçten şu dersi çıkarmalı, şu bilince varmalıdır: Herhangi bir dönemin yaşayanları bir süre sonra “tarih” olacaklardır. Şimdi onlar nasıl kendilerinden önce gelip geçenlerin izlerini gözleyip, tarih olmuş maceralarını konuşuyorlarsa, ilerdeki kuşaklar da onların kalıntılarını seyredecek, hayat serüvenlerini tartışacaklardır. O halde gaflet uykusundan uyanarak çağları değiştiren, insan ömürlerinin çarkını döndüren, hayvan döllerini birbirinin yerine geçiren, devletleri yıkıp kuran, egemenliklere el değiştiren, insan kuşaklarını birbirine mirasçı kılan yüce Allah'ın güçlü elini görmek gerekir. Her şey geçip gitmekte, son bulup, yok olmaktadır. Sürekli kalan, sadece yüce Allah'tır. Hiçbir kesintiye, hiçbir değişime uğramadan varlığını sürdüren tek güç O'dur. Düşünmek gerekir ki, insan gelip geçici bir canlıdır. Dünyada kalıcı bir “ölümsüz” değildir. Belli bir süre sonra noktalanacak bir yolculuğun akıntısına kapılmış gitmektedir. Buna göre şu dünyadaki kısa “oturum”unu güzelliklerle donatmalı, arkasında iyi anılar bırakmalı, ilerdeki sürekli hayatında işine yarayacak kalıcı birikimler sağlamalıdır.

Yüce Allah, bu ardışık tablolulu ve etkili sahnenin ışığında insanlara sorumluluğun bireysellik ilkesini hatırlatıyor. Hiç kimse başkasının yükünü taşımaz, hiç kimse

455 Celal Yıldırım, age, X/5016-5017.

456 Celal Yıldırım, age, X/5017.

457 Kutub, age, VI/704.

başkasının sırtındaki yükü paylaşmaz. Bunun yanı sıra insanların gerçeğe yüz çevirmeleri, kâfirlikleri, sapıklıkları ve en sonunda yüzyüze gelecekleri hüsranlı akıbet gözler önüne serilmektedir.⁴⁵⁸

Âyetin son kısmında ise Allah (cc) şunları buyurarak insanları uyarmaktadır: “Artık kim inkâr ederse, küfrünün cezası ki, bu dünyadaki ikap ile âhiretteki azaptır kendi aleyhinedir. Kâfirlere küfürleri Rablerinin nezdinde aşırı bir buğzdan yani öfke ve gazaptan başka şeylerini arttırmaz.” “Kâfirlere küfürleri zarardan helak oluştan ve sapıklıktan başka şeylerini arttırmaz.”

İbn Âşur buradaki مَقْتًا “makt” kelimesini, rencide etmek ve küçük düşürmekle beraber kızma manasına gelir diyerek açıklamıştır. Allah’ın makt’ından maksat ise, kızdıklarından lütfunu kesmesi ve onları çok şiddetli şekilde cezalandırmasıdır.⁴⁵⁹

Taberî âyetin bu bölümünü tefsir ederken helak olmuş geçmiş milletlere de vurgu yaparak, küfrün kötü akıbetini şöyle ortaya koymaktadır: Ey insanlar, sizleri, Âd, Semud vb. kavimleri helak ettikten sonra yeryüzünde halifeler kılan Allah’tır. Sizden kim Allah’ı inkâr ederse o inkârının cezası kendinedir. O, bu inkârıyla kimseye zarar verecek değildir. Allah katında kâfirlerin inkârları ancak onların, Allah’ın rahmetinden uzak olmalarını artırır. Kâfirlerin inkârları ancak helak olmalarına sebeptir. Onlara hiçbir menfaat sağlamaz.⁴⁶⁰

İbn Kesîr, kâfirlerin cürümlerinin sadece kendilerini değil, ailelerini de hüsrana uğratacağını, müminlerin ise iman ağacının meyvelerini her an alacaklarını hatırlatır. Zira kâfirler küfürde devam ettikleri sürece, Allah da onlara buğzeder. Küfürde devam ettikleri sürece kıyamet günü hem kendileri, hem de aileleri hüsrana uğrarlar. Mü’minler ise bunun tamamen aksidirler. Onların ömrü uzadıkça, ameli güzelleştikçe, Allah katında derecesi yücelir, cennette mertebesi yükselir ve ecri artar. Kendisinin yaratıcı ve yoktan var edeni olan, Âlemlerin Rabbi onu kendisine sevgili kılar.⁴⁶¹

Burada, “suçların bireyselliği” ilkesi dolayısıyla, kâfirin cürmünün ailesini de hüsrana uğratacak olması akla takılabilir. Şu bir gerçektir ki, hadisi şeriflerden de anladığımız

458 Kutub, age, VI/704.

459 İbn Âşur, age, XXII/323.

460 Taberî, age, XII/172.

461 İbn Kesîr, age, III/568.

kadarıyla, her çocuk mümin doğar, ancak anne ve babası bu çocukların din seçiminde etkin rol oynar. Dolayısıyla kâfir olan bir anne babanın tasarruflarından dolayı, ahirette çocuklarında hüsrana uğramaları muhtemeldir. Ancak eğer çocuk, irade ve aklını kullanarak, hak ve hakikati araştırıp, uyarıcıların uyarılarını da dikkate alırsa, kâfir olan anne babanın akıbetine maruz kalıp, hüsrana uğramaktan kendini kurtaracaktır.

2.26. Beklenen Son Peygamber ve Müşriklerin Ona Karşı Tutumu

Fetret döneminin yaşandığı bir devirde, başta Mekke'liler olmak üzere Arap Yarımadası'nda bulunan halk bir kurtarıcı bekliyordu. Onlardan akli erenler, şayet böyle bir lutfâ lâyıık görülürse, diğer milletlerden çok daha anlayışlı olacaklarını, peygambere uyup doğru yolda yürümekte ileri geçeceklerini söyleyip duruyorlardı. Ne var ki Cenâb-ı Hak, beklenen son peygamberi bu yarımada Mekke vadisinde yaşayan Kureyş Kabilesi'nden seçip çıkarınca, Arapların, yaşaya geldikleri kabile hayatı gereği kıskançlık duyguları ağır bastı; o peygambere uyup bağlanacakları yerde karşısına kinle, haset ve düşmanlıkla çıktılar; Ona uymayı sahte gururlarına yediremediler. Böylece öteden beri devam edip gelen kötü düzeni sürdürmekte ısrar ettiler. Geçmiş milletlerin izlerini takip edip, gurur ve kibirlerinin kölesi olup, Allah'ın son resulünü inkâr ettiler.⁴⁶²

وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِن جَاءَهُمْ نَذِيرٌ لَّيَكُونُنَّ أَهْدَىٰ مِنَ الْإِحْدَىٰ فَلَمَّا جَاءَهُمْ نَذِيرٌ مَا زَادَهُمْ إِلَّا نُفُورًا
اسْتَكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ

“Onlar kendilerine bir uyarıcı gelirse herhangi bir ümmetten daha fazla doğru yolu tutacaklarına dair var güçleriyle yemin etmişlerdi. Ama onlara uyarıcı gelince bu sadece (haktan) uzaklaşmalarını arttırdı. Çünkü yeryüzünde büyüklük taşıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı.” (Fâtır, 35/42-43)

Kurtûbî, “Onlar eğer kendilerine bir korkutucu gelse yeminlerin en büyüğü ile Allah'a and içtiler” buyruğunda kendilerinden sözedilenler, Kureyş'lilerdir, der. Onlar, Allah, Rasûlü Muhammed (sav)'i peygamber olarak göndermeden önce yemin etmişlerdi... Bu yemini de kitap ehlinin rasullerini yalanladıklarına dair bilgi sahibi olduklarında yapmışlardı. Bundan ötürü onlardan peygamberini yalanlayan kimselere lanet ettiler ve şanı yüce Allah'ın adına yemin ile: “Eğer kendilerine bir uyarıcı” yani peygamber gelse,

462 Yıldırım, age, X/5018.

mutlaka o ümmetlerin her birinden yani kitap ehlinde, rasulleri yalanlayan kimselerden daha hidayette olacaklarına yeminlerinin en büyüğü ile Allah'a and içtiler. Araplar, İsrailoğullarından peygamberler geldiği gibi, kendilerinden de bir peygamber gelmesini temenni edip duruyorlardı. Bu temenni ettikleri ve kendilerinden olan o uyarıcı peygamber onlara gelince, ondan uzaklaştılar, ona iman etmediler.⁴⁶³

Nitekim Allah Teâlâ bir başka âyette şöyle buyurmaktadır: “Demeyesiniz ki bizden önce kitap, yalnız iki topluluğa indi. Bizim ise onlarınkinden bile haberimiz yok veya demeyesiniz ki: “Bize de o kitap indirilseydi, muhakkak ki onlardan daha fazla hidayete ererdik.” İşte size Rabbinizden apaçık hüccet, hidayet ve rahmet gelmiştir. Artık Allah'ın âyetlerini yalanlayandan ve onlardan yüz çevirenden daha zâlim kimdir?” (En'âm, 6/156-157)

Bir başka âyette de şöyle buyurur: “Öncekilerde olduğu gibi bizde de bir zikir bulunsaydı, Biz de elbet Allah'ın ihlâsa erdirilmiş kulları olurduk, derler. Sonunda O'na küfrettiler ama ilerde bileceklerdir.” (Sâffât, 37/168-170)

Bu âyetlerden de anlaşıldığı gibi, Allah Teâlâ müşriklerin ellerinde hiçbir bahane bırakmamak üzere, onların peygamber beklentilerini Seyyidü'l-Enbiya ile gidermektedir. Ancak onlar adetlerinden vazgeçmeyip, inkârlarını artırarak devam ederler.

Râzî, bunların kendi açılarından inkâr sebeplerini ve inkârlarını nasıl artırdıklarını bir benzetme ile şöyle izah eder: Allah Teâlâ, müşriklerin tevhidi inkârlarını anlatınca, onların Peygamber (sas)'i de yalanlayıp, bu hususta ileri gidip, peygamber olduğu kendilerince anlaşıldığında peygamberleri yalanlamayacaklarına yemin ederek “Biz, Muhammed'i yalancı olduğu için yalanlıyoruz. Onun peygamber olduğu bizce anlaşılmış olsaydı mutlaka iman ederdik” dediklerini bildirmiştir. Çünkü Cenâb-ı Hak, “Onlar, kendilerine nezir gelirse, mutlaka ümmetlerden herhangi birinden daha fazla hidayete ereceklerini, olanca yeminleriyle Allah'a söz vermişlerdir” buyurmuştur. Bu, onların, peygamberleri yalanlamada ne kadar ısrarlı olduklarını anlatan birşey olup, tıpkı birine olan borcunu inkâr eden kimsenin, karşı tarafın haksız olduğunu ortaya koymak için, “Vallahi eğer onun bende alacağı olsaydı, onu fazlasıyla verirdim” demesi

463 Kurtûbî, age, XIV/358.

gibidir. İşte burada da böyledir. Çünkü bu kâfirler, inat ederek, “Vallahi eğer bize gerçekten peygamber gelseydi, şüphesiz en hidayetli ümmet olurduk” demişlerdir. Ama onlara bir nezir (uyarıcı bir peygamber) olarak, Hz. Muhammed (sas) gelince, onun peygamber oluşu delillerle açıkça ortaya çıkınca, bu durum onları daha da fazla uzaklaştırmıştır. Çünkü onlar, Hz. Muhammed (sas) peygamber olmazdan önce, sadece Allah'a şirk koşuyorlardı. O geldikten sonra ise, hem Allah'ı, hem peygamberini inkâr ettiler. Bir de onlar, Peygamber (sav) gelmezden Önce, peygamberin gelişinden sonra olduğu gibi, henüz azaba duçar edilmemişlerdi.⁴⁶⁴

Yukarıda geçtiği gibi, inkârcıların Hz. Peygamberi yalanlama sebepleri, kesinlikle onların Hz. Peygamberin nübüvvetine inanmamaları olamaz. Çünkü onlar, Hz. Peygamberi kendi aileleri kadar tanımaktalar ve onun peygamberliğini bilmektelerdi. Zira Kur'an-ı Kerîm de bunu şu âyetlerle ortaya koyar: “Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanır. Onlardan bir takımı, doğrusu bile bile hakkı gizlerler.” (Bakara, 2/146)

“Ne zaman ki onlara Allah katından, yanında bulunan (Tevrat)'ı doğrulayıcı bir kitap (Kur'ân) geldi, daha önce inkâr edenlere karşı yardım isteyip dururlarken, o bildikleri (Kur'ân) kendilerine gelince onu inkâr ettiler” (Bakara, 2/89)

“Allah tarafından kendilerine, yanlarında bulunanı doğrulayıcı bir elçi gelince, Kitap verilmiş olanlardan bir grup, Allah'ın kitabını sanki bilmiyorlarmış gibi sırtlarının arkasına attılar” (Bakara, 2/101)

Yine içlerinden bir kısmının, Hz. Peygambere iman etmeleri, aslında onu tanıdıklarının, onun Tevrat ve İncilde yazılı elçi olduğunun delilidir. “Onlar ki, yanlarındaki Tevrat ve İncil'de yazılı buldukları elçi'ye o ümmi Peygamber'e uyarlar. O (Peygamber) ki, kendilerine iyiliği emreder, kendilerini kötülükten meneder; onlara güzel şeyleri helâl, çirkin şeyleri haram kılar; üzerlerindeki ağırlıktan, sırtlarındaki zincirleri kaldırıp atar.”(Araf, 7/157).⁴⁶⁵

O halde bunların inkâr sebepleri, peygamberi tanımamaları veya ona inanmamaları olamaz. Derveze münkirlerin bu inkâr sebeplerini şöyle izah etmektedir: İncelemekte

464 er-Râzî, age, IX/246.

465 Derveze, age, III/136.

olduğumuz Fâtır sûresinin iki âyetinden ikincisi (43), Peygamber'in apaçık Arapça bir kitap ile gönderilmesinden sonra, beklemedikleri gerçekleşen bu topluluğun, yeminlerini bozma sebeplerini anlatmaktadır. Bu sebep, onların görmezden gelici, eleştirmeci, tuzaklar kuran, âsi ve komplocu tutumları ve kendilerine gönderilen Peygamberin şahsına karşı büyükmeleridir. Görüldüğü kadarıyla bu kişiler, liderler ve zenginler zümresindedir ki, o zamanda bu tabakanın dışından bir kişinin uyarıda bulunabilmesi nadirattandır. Bunun bir sonucu olarak kendi sınıflarına ait olmayan Peygamber (sav)'e uymayı da reddetmişlerdir. Muhtemelen onların arasında O'nu Rasul olarak çekemeyen, hırsı gözünü kör etmiş kişiler vardı.⁴⁶⁶

Bazı müfessirler sûreyi incelerken, Ümeyye ile Ebû Âmir el-Rahib'i kendilerinin değil de Hz. Muhammed'in (sav) peygamber seçilmesi kendilerine ağır gelen Arapların ileri gelenleri arasında ismen tespit ederler. Sa'd sûresinin 6. ve 8. âyetlerinde “Onlardan bir grup fırladı: Yürüyün, tanrılarınıza bağlı kalın, çünkü bu, arzu edilen bir şeydir. Biz bunun söylediğini (babalarımızın bağlı olduğu) öteki dinde işitmedik. Bu, uydurmadan başka bir şey değildir.” “O zikir (uyarı, başka kimse kalmadı da) aramızdan ona mı indirildi?” “Doğrusu onlar benim zikrimden yana şüphe içindedirler. Hayır, onlar henüz azabımı tatmadılar” ayetleri ve Zuhruf sûresinin 31. âyeti konuya daha fazla açıklık getirmektedir. “Ve dediler ki: “Bu Kur’ân, iki kentten büyük bir adama indirilmeli değil miydi?” Yani onlar bu durumu yadırgadılar ve Kur’ân'ın kendisine indirildiği, onların sınıfından olmayan Peygamber Hz. Muhammed'e (sav) tâbi olmadılar ve Kur’ân'ın Mekke ya da Taif büyüklerinden ileri gelen bir kişiye indirilmesinin yakışacağını söylediler.⁴⁶⁷

Ümeyye-oğulları, Mekke'de Haşim-oğullarından daha itibarlıydılar ve savaşta komuta onlardaydı, Haşim-oğullarından Peygamber'in davetinde başarılı olmasının Haşim-oğullarının üstünlüğü anlamına geldiğini düşündüler. İşte bu düşünce onları Hz. Peygamber (sav)'i reddetmeye itmiştir. Nitekim İslam devrinde Ebû Cehil olarak künyelenen Amr b. Hişam al-Mahzumîyi bu düşünce aşırı düşman ve çekemeyen bir duruma getirecek kadar etkilemiştir.

Bütün bunlar, Kur’ân'da sık sık değinilen ve yine Kur’ân metinlerinden anladığımız

466 Derze, age, III/136.

467 Derze, age, III/136.

kadarıyla, en azından çoğu aptal ve anlayışsız olmayan lider ve ileri gelenlerin inatçı, boşa tartışan, büyülenen, kötülük için birlik kuran, inkârcı, işkenceci, meydan okuyan ve asılsız suçlamalarda bulunan bir tavır içine girdiklerini bize açıklamaktadır.

Kur'ân'da bu konuya ilişkin Peygamber'e ve O'nun davetine karşı liderlerin birleşmelerini, çoğunluğu Peygamber'den uzaklaştırıncaya kadar takınılan tavır ve gerçekleştirilen saldırıları konu edinen pek çok âyet vardır. Sebe sûresinin 31-33. âyetleri bu konuda bir örnek teşkil eder: “İnkâr edenler dediler ki: “Biz ne bu Kur'ân'a, ne de bundan öncekine inanırız.” Sen o zalimleri, Rablerinin huzurunda tutuklanmış, birbirlerine söz atarlarken bir görsen; zayıf düşürülenler, büyüklük taslayanlara: “Siz olmasaydınız elbette biz inanan insanlar olurduk” diyorlar. Büyüklük taslayanlar da zayıf düşürülenlere dediler ki: “Size hidayet geldiği zaman sizi ondan biz mi engelledik? Hayır, siz kendiniz suç işliyordunuz.” Zayıf düşürülenler büyüklük taslayanlara “Hayır, gece gündüz dolap kurar, kötülük aşıldınız, Allah'a nankörlük etmemizi, O'na eşler koşmamızı, bize emrederdiniz” dediler. Ve azabı gördüklerinde, içlerinde pişmanlıklarını gizlediler; biz de o nankörlerin boyunlarına demir halkalar geçirdik. Yalnız yaptıklarıyla cezalanmıyorlar mı?” Ayrıca Ahzap sûresinin 66-67. âyetlerine bakılabilir. “Yüzleri ateşin içinde çevrildiği gün ‘Eyvah bize! Keşke Allah'a itaat etseydik, Elçi'ye itaat etseydik’ derler. Ve dediler ki: 'Rabbimiz, biz beylerimize ve büyüklerimize uyduk da bizi yoldan saptırdılar’⁴⁶⁸

İşte, tüm bu büyülenen, döneke, eziyet veren, rahatsız edici, meydan okuyan kibirli tutumlar Peygamber (sav)'in canını sıkmakta, üzüntü ve kırgınlığa sebep olmaktadır. Âyetlerin inişindeki hikmet, bu sûre ve önceki sûrelerde geçen Peygamber'i teskin edip yatıştırarak, teselli eden âyetlerin gönderilmesini gerektirmiştir.⁴⁶⁹

Zuhaylî burada bir çıkarımda bulunarak, müşriklerin hiçbir ahdinin olmadığı, sözlerinde hiçbir doğruluk bulunmadığı, söylediklerinde hiçbir vefakârlık olmadığı beyan etmektedir. Böylece fiillerinin neticelerine de tahammül edeceklerdir.⁴⁷⁰

İslâm öncesi Arapların tavırları buydu. Kur'ân bize Arapların bu geçmişini anlatırken sanki o günlerin tanıdığı olmamızı ister gibi bir ifade kullanır. Arkasından arzuları yüce

468 Derveze, age, III/136-137.

469 Derveze, age, III/137-138.

470 Zuhaylî, age, XXII/282.

Allah tarafından gerçekleştirilerek kendilerine “uyarıcı” yani Peygamberimiz gönderilince nasıl bir tutum takındıklarını gözlerimizin önüne serer. Sözü geçen ağır yeminleri yapanların sonraki tutumlarının böyle olması ve bu “verilmiş söz”den cayma anlamına gelen inkârcı tutumun yeryüzünde büyüklük taslama ve kötü amaçlı komplolar düzme arzusundan kaynaklanması son derece çirkin bir şeydir. Kur’ân onların bu çirkin tutumlarını ve bu tutarsız davranışlarını tescil etmektedir.⁴⁷¹

2.27. Allah’ın Değişmez Kanunu: Kötü Tuzağın Sahibine Dönmesi

اسْتِكْبَارًا فِي الْأَرْضِ وَمَكْرَ السَّيِّئِ وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ فَهَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا سُنَّتَ الْأَوَّلِينَ فَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَبْدِيلًا وَلَنْ تَجِدَ لِسُنَّتِ اللَّهِ تَحْوِيلًا

“Yeryüzünde büyüklük taşıyor ve kötülük tuzakları kuruyorlardı. Hâlbuki kötülük tuzakları, kuranların ayağına dolaşır. Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah’ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah’ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın.” (Fâtır, 35/43)

Âyetteki الْمَكْرُ kelimesi, sözlü veya fiili şekilde, gizli olarak ve genellikle de alçakça bir şekilde eza ve eziyet etmek, tuzak kurmak manalarına gelir.⁴⁷² السَّيِّئُ kelimesi ise, çirkin, kötü ve hoş olmayan demektir.⁴⁷³

Râzî âyetteki, “Fena ve hileli tuzaklar kurmak” ifadesini, cinsin nev’ine muzâf kılınması olarak açıklar. Bu tıpkı, “fıkıh ilmi” “demircilik mesleği” denilmesi gibidir. Bunun manası “Kötü tuzaklar kurdular” şeklindedir. Daha sonra ise, hile ve tuzakları gayet aşikâr ve açık olduğundan, الْمَكْرُ kelimesi ve onun sıfatı olan السَّيِّئُ kelimesi elif-lam takılarıyla marife (belirli) yapılmışlardır. Râzî’ye göre, onların kötülük yapmaları, hile ve tuzaklar kurmaları ile kastedilen ise, insanlara eziyet vermek, onları imana girmekten alıkoymak ve inkârlarını açıkça ortaya dökmek gibi, onlardan sudur eden her şeydir.⁴⁷⁴

Cenâb-ı Hak daha sonra buyurmuştur ki, “Kötü tuzak ancak onu yapanı ihata edip kuşatır” Âyette geçen يَحِيقُ kelimesi, sarmanın dolamanın yanı sıra kötü bir şeyin başa gelmesi, inmesi ve kuşatması manalarına da gelir.⁴⁷⁵

471 Kutub, age, VI/707-708.

472 Müncid, “mim” mad., s. 1351.

473 el-Mucemu’l-Arabiyyü’l-Esâsî, Komisyon, “sin” mad., s. 651.

474 er-Râzî, age, IX/246.

475 İbn Âşur, age, XXII/335.

Cenâb-ı Hak bu ifadesinde birtakım incelikler bulunur. Mesel لا يَحِيقُ (yehîku) kelimesi, bitişme ve yapışmanın üstünde olan bir ihata ve kuşatmadan haber vermektedir. Bundaki sakındırma, يصل “ulaşmaz...” ve يلحق “bitişmez...” ifadelerinden daha kuvvetlidir.

Buradaki nefiy ve izharın manası ise, “hasır” ifade etmektir. Çünkü bir kimsenin, “kötü tuzak, sahibini kuşatır” ifadesinde bu vurgu ve hasır yoktur. Bu ifade kötü tuzağın, onu kurandan başkasına zarar vermeyeceğini bildirmez.⁴⁷⁶

“Kötü düzen ancak sahiplerini kuşatır.” Âyetin bu kısmını Kurtûbî, yani şirkin akıbeti ancak şirk koşanların başına iner şeklinde yorumlamıştır. Bunun Bedir'de öldürüleceklerine bir işaret olduğu da söylenmiştir. Yine Kurtûbî bu âyetin tefsiriyle alakalı şu rivayetleri de nakletmiştir: İbn Abbâs'tan gelen bir rivayete göre Ka'b kendisine şöyle demiş: Ben Tevrat'ta şu ifadeyi görüyorum: “Kim kardeşine bir çukur kazarsa, içine düşer.” İbn Abbâs da şu cevabı vermiş: Aynısını ben sana Kur'ân'da gösterebilirim. Ka'b nerede? Diye sormuş, İbn Abbas: Yüce Allah'ın: “Kötü düzen ise ancak sahiplerini kuşatır” buyruğunu oku, demiştir. Arapların darbi mesellerinde de “kim kardeşine bir kuyu kazarsa, içine kendisi başaşağı düşer.” denilmektedir. Ez-Zührî'nin rivayetine göre Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: “Sakın kötü düzen kurma! Kötü düzen kuran hiçbir kimseye de yardımcı olma. Çünkü yüce Allah: “Kötü düzen ise ancak sahiplerini kuşatır” diye buyurmaktadır. Hiçbir zaman haddi aşma, haddi aşan kimseye de yardımcı olma. Çünkü yüce Allah şöyle buyurmaktadır: “Kim (ahdini) bozarsa, ancak kendi aleyhine bozmuş olur.” (el-Fetih, 48/10); “Sizin taşkınlığınız ancak kendi aleyhinizedir” (Yunus, 10/23) diye buyurmaktadır.” Bir hadiste de: “Kötü düzen ve aldatma cehennemdedir” denilmektedir. Buradaki “cehennemdedir” ifadesi âhirette bunları yapanları cehennem ateşine sokar, demektir. Çünkü bu, kâfirlerin huylarındandır. Hayırlı müminlerin huyundan değildir. Bundan dolayı Peygamber (sav) bu hadisin devamında: “Kötü düzen, aldatmak ve hainlik müminin ahlakından değildir.” buyurmuştur.⁴⁷⁷

Bu konuyla alakalı olarak bir atasözünde şöyle geçmektedir: “ Bir zâlimin hakkından ancak başka bir zalim gelir.” Arapların meşhur sözlerinden biri de şöyledir: من حفر لأخيه

476 er-Râzî, age, IX/246-247.

477 Kurtûbî, age, XIV/359-360.

جبا وقع فيه منكبا “ Kim bir kardeşine kuyu kazarsa, o kuyuya yüz üstü kendisi düşer” Yine bir şâir de şöyle demiştir:

“Herşeyin afeti kendi cinsindedir,

Hatta demirin de afeti çekiçtendir.”⁴⁷⁸

Şeyhü'l İslamlarımızdan İbnü Kemal, bu mevzu ve âyeti yukarıdaki atasözünü de destekler mahiyette, şu sözüyle ne güzel özetlemiştir:

Eline nefsin verip kazma,

Yoluna kimsenin kuyu kazma

Her kim ki gayrın yoluna kazdı kuyu,

Kendi düştü kuyuya yüzü koyu.

Görüldüğü gibi kim bir kötülük yapsa, onun yanına kalmayıp, yaptığı kötülük kendi başına dolanmaktadır. Ancak burada insanın aklına; çoğu zaman tuzak kuran bir kimsenin, tuzağını kurduğu ve bunun da ona yarar sağladığı, bu tuzak sayesinde hasmını alt ettiği gelebilir. Müfessir Râzî bu şüpheleri şu iki vecihle gidermektedir:

1) Âyette bahsi geçen hile ve tuzak, müşriklerin, Hz. Peygamber (s.a.s)'i öldürmek veya sürmek gibi düzdükleri hiledir ki, bunlar ancak müşrikleri kuşatmıştır. Çünkü onlar, Bedir gününde ve başka vakalarda öldürülmüşlerdi.

2) İşlerin, âkıbetlerine itibar edilir. Çünkü kendisine tuzak kurulan ve bu tuzak da kendisine hemencecik tesir eden kimse, zahirde böyle ise de, hakikatte kazanan odur. Tuzağı kazan ise, kaybeder. Bu tıpkı bu dünyada, kâfirin rahat içinde olması, müminin de meşakkat içinde bulunması gibidir. Bu manayı Cenâb-ı Hakk'ın “Onlar, geçmiş ümmetler hakkında cari olan (Allah'ın) sünnetinden başka bir şey mi bekliyorlar?” âyeti de beyan eder, açıklığa kavuşturur. Yani, “Her ne kadar şu anda, onların bu tuzağı ağır basıyor ise de, ancak ne var ki, güzel âkıbet takva (ehlinin)'dir. Çünkü işler, âkıbetlerine

478 İbn Âşur, age, XXII/335.

göre değerlendirilir. Binâenaleyh onlar da, öncekilerin helak olması gibi helak olacaklardır” demektir.⁴⁷⁹

Âyet-i Kerîmenin son kısmı; “Yoksa onlar öncekilere uygulanan yasalardan başkasını mı bekliyorlar? Allah'ın yasalarında asla bir değişme bulamazsın; Allah'ın yasalarında asla bir sapma da bulamazsın.” şeklinde neticelenerek, bir nevi baş kısmını desteklemekte, tuzak kuranların akıbetlerinin aynı olacağını, Allah'ın kanunlarının değişmezliği kâidesi ile te'yid etmektedir.

Yani önceki topluluklarda olduğu gibi, bunlar da kurdukları şirk tuzağına kendileri düştüler. Bu itibarla geçmişte Allah'a ortak koşanların hak ettikleri cezayı onlar da hak ettiler.⁴⁸⁰

Buradaki سنة (Sünnet) kelimesi, yol demektir, çoğulu سنن (sünen) gelir.⁴⁸¹ Sünnet, sîret, huy, karakter gibi manalara da delâlet eder. Terim olarak, iki ayrı manaya gelmektedir: Biri, Hz. Peygamber'in (as) sözü, fiili ve takriri; diğeri ise, Allah'ın hükmü, buyruğu, yasağı, cari âdeti ve sürüp gelen kanunu demektir. İlgili âyette geçen «sünnetullah», bu ikinci manaya delâlet etmektedir. Allah'ın düzenlediği tabiat olaylarının bağlı buldukları kanunlar ve sebepler; milletler hakkındaki devam ede gelen cari hükmü, sözü edilen sünnetullah'ın tecellilerinden bir kısmıdır.⁴⁸²

Yüce Allah burada sünneti kendisine izafe etmiş bulunmaktadır. Bir başka yerde de şöyle buyrulmaktadır: “(Bu) senden önce gönderdiğimiz peygamberler için de uyguladığımız sünnettir.” (İsra, 17/77) Allah Teâlâ burada da sünneti belli bir topluluğa izafe etmiştir, çünkü durum her iki taraf ile alakalıdır. Bu, ecel gibidir, kimi zaman yüce Allah'a izafe edilir, kimi zaman da topluluğa izafe edilir. Yüce Allah: “Allah'ın belirlediği ecel elbette gelicidir.” (Ankebût, 29/5) diye buyurduğu gibi, bir başka yerde de: “Onların ecelleri geldiğinde” (Nahl, 16/61) diye buyurmaktadır.⁴⁸³

سُنَّتِ الْأَوَّلِينَ “Öncekilerin sünneti” deyiminden murat, onların inkârda devam etmeleri ve ikrar hususunda gururlanmalarıdır. سنة الله “Allah'ın sünneti” ise, ısrarlarından dolayı, onların kökünü kurutmasıdır. Kavim ve milletlere peygamber gönderildikten sonra

479 er-Râzî, age, IX/247.

480 Taberî, age, XII/175.

481 Kurtûbî, age, XIV/360.

482 Yıldırım, age, X/5018.

483 Kurtûbî, age, XIV/360.

onlar yine inkâr ve ahlâksızlıkta, zulüm ve tuğyanda ısrar eder ve haddi aşarlarsa, sünnetullah kimsenin gözünün yaşına bakmadan hükmünü yürütür. Nitekim yıkılıp yok edilen nankör millet ve kavimlerin tarihleri incelenip sosyal yanları araştırılınca, sünnetullah'ın hükmünü yürütmesine nasıl bir ortam hazırladıkları kolaylıkla anlaşılır.⁴⁸⁴

Cenâb-ı Hak bu âyetle bu konuda hem Mekkeli putperest müşriklerin ileri gelenlerini, hem de her çağda yaşayan inkârcı maddecileri uyarmakta, tarihin tekerrür edeceğine atıfta bulunmaktadır.

Bu âyetteki “tebdîl” kelimesi, tahvil edip değiştirmektir. O halde, “tahvil” kelimesi niçin getirilmiştir? Diye bir soru akla gelebilir.

Âyette geçen «tebdil» ve «tahvil» kavramları arasında nüâns vardır. لَنْ (len) edatıyla gelen «tahvil», sünnetullah gereği incek azabı, hak edenden başkasına çevirmenin ve onu durdurmanın mümkün olmadığını; yine لَنْ (len) edatıyla gelen «tebdil»; dinin ve peygamberin, inkârcılar aleyhine incek azap hükmünü kaldırmasının söz konusu olamayacağını ifade eder.

Konuyu özetleyecek olursak, diyebiliriz ki: Kavim ve milletler, inkâr, azgınlık, zulüm ve ahlâksızlıkta haddi aşıp belirlenen çizgiye gelmedikçe ilâhi azap inmez. Onlar o çizgiye gelip dayandıkları zaman ise, incek azabı çevirecek, tebdil ve tahvile uğratacak bir kuvvet olmaz ve Cenâb-ı Hak da onu geri almaz.⁴⁸⁵

Batıldan ve zulümden yana kurulan her kötü düzen, eninde sonunda kurucularının ve savunucularının başına çöküp mahveder. Zira böyle bir akıbetle noktalanması, cari olan sünnetullahın gereği, ilâhî adaletin tabii neticesidir.

2.28. Yeryüzünde Öğüt ve İbret Alma Gayesiyle Gezip Dolaşmak

Allah Teâlâ, öncekilerin bir sünneti olup, bunun da imha edilmek olduğunu zikredince, burada da öncekilerin durumlarını hatırlatmak suretiyle onların dikkatini çekmiştir. Çünkü onlar, önce yaşayanların evlerinin yanından geçmekte ve onlardan geriye kalan şeyleri görmekteydiler. Allah Teâlâ bu âyet-i kerîmede, Resulullahı yalanlayan müşriklere, kendilerinden önce gelip geçen ve kendilerinden daha güçlü ve kuvvetli

484 Yıldırım, age, X/5019.

485 Yıldırım, age, X/5019.

olan, Allah'ın emirlerine karşı geldikleri için cezalandırılan kâfirlerin akıbetlerine bakıp ibret almalarını ve onların durumlarına düşmemelerini emretmektedir.

أَوَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَكَانُوا أَشَدَّ مِنْهُمْ قُوَّةً وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعْجِزَهُ مِنْ شَيْءٍ
فِي السَّمَاوَاتِ وَلَا فِي الْأَرْضِ إِنَّهُ كَانَ عَلِيمًا قَدِيرًا

“Yeryüzünde gezip dolaşmazlar mı ki kendilerinden öncekilerinin sonu ne olmuş görsünler! Hem onlar bunlardan daha güçlüydüler. Göklerde ve yerde Allah'ın kudretine karşı durabilecek yoktur. Şüphe yok ki O bilendir, güçlüdür.” (Fâtır, 35/44)

Yüce Allah, bir önceki âyette söz konusu ettiği sünneti burada açıklamaktadır. Yani bunlar Ad ve Semud ile Medyen ve benzerlerine resulleri yalanlamaları dolayısıyla indirdiğimiz azabı görmediler mi? Onlar yaşadıkları yerlere, evlerine bakarak ve başlarına gelenlere dair tevatür yoluyla işittikleri üzerinde iyice düşünmediler mi? Bunda bir ibret ve onlara bir açıklama yok mu? Bunlar öbürlerinden daha hayırlı ve daha güçlü değillerdir. Öncekiler daha güçlü idiler. Bunun delili de yüce Allah'ın şu buyruğudur: “Hem onlar bunlardan daha çetin bir güce sahip idiler. Göklerde olsun, yerde olsun hiçbir şey Allah'ı aciz bırakacak değildir.”⁴⁸⁶

Yani burada Allah (cc) Hz. Peygambere hitaben şöyle buyurmuştu: Ey Muhammed, senin kendilerine getirmiş olduğun risâleti yalanlayan şu yalancılara de ki: Yeryüzünde gezin peygamberleri yalanlayanların akıbetlerinin nasıl olduğunu görün. Allah Teâlâ'nın onları ve benzeri kâfirleri nasıl mahvettiğine bakın. Onlardan geriye sadece yurtları kalmıştır. Kuvvetin zirvesine sayının ve hazırlığın son noktasına, mal ve evlat çokluğuna ulaştıktan sonra sahip oldukları nimetler ellerinden alınmış ve hiç bir şey kendilerine fayda sağlamamıştır.⁴⁸⁷

Küfrün ve zulmün sonu helak ve cehennemdir. Yukarıda da geçtiği gibi bu, Allah'ın değişmez kanunudur. Şimdi o helak olan kavimlerin yerlerinde-yurtlarında baykuşlar ötmektedir. Baykuşlar da daha çok viranelerde barınır, insana yalnızlık ve terk edilmişliği anımsatır.

486 Kurtûbî, age, XIV/361;

487 İbn Kesîr, age, III/570.

Âyetin son kısmındaki, “Ne göklerde ne de yerde, hiçbir şey, Allah'ı aciz bırakamaz. Şüphesiz ki o, hakkıyla bilendir, hakkıyla kadirdir” cümlesini Râzî şöyle iki şekilde yorumlamaktadır:

a) Bunun, onlar için bir beyan olması... Yani, “evvelkiler, onca kuvvetlerine rağmen, Allah'ı acze düşüremediler ve O'nun elinden kurtulamadılar. O halde bunlar, O'nu hiçbir zaman acze düşüremezler” demektir.

b) Bunun, cahillerin bekleyişlerini sona erdiren bir ifade olması... Çünkü bir kimse, şayet, “Farzedelim ki, evvelkiler daha kuvvetli ve daha uzun ömürlü idiler. Ancak ne var ki biz birtakım hususiyetleri bulunan bazı arzî işler veya tesirleri bulunan bazı semavî yıldızlar sayesinde, zekâmızı kullanarak, onların kuvvetleriyle yaptıkları işlerden daha fazlasını yapabiliriz” derse, işte bunun üzerine Cenâb-ı Hak, “Ne göklerde, ne de yerde, hiçbir şey, Allah'ı aciz bırakamaz. Şüphesiz ki O, onların fiillerini ve sözlerini hakkıyla bilendir, onları imha etmeye ve köklerini kazımaya kadirdir” buyurmuştur.⁴⁸⁸

Kutub, Kur'ân-ı Kerîmdeki bu tür âyetlerin, insanı durup düşünmeye ve gafletten uyandırmaya yaradığını şu şekilde ifade eder: Açık gözler ve uyanık kalp ile yeryüzünü gezmek, eski kuşakların acı sonlarının izlerini görmek, onların ne olduklarını ve neye uğradıklarını düşünmek, bütün bunlar insan kalbini etkileyici, duygulandırıcı ve Allah'tan korkmaya özendirici mesajlar verir. İşte bundan dolayı yeryüzünü gezmeye, eski kuşakların başına neler geldiğini izlemeye, bizden önceki milletlerden kalan izleri görmeye ve bu sayede kalbi gaflet uykusundan uyandırmaya yönelik direktiflere sık-sık rastlarız. Çünkü gaflet, kalpte çöreklenince gerçekleri görmez; görse bile hissetmez; hissetse bile onlardan ders almaz. Bu gaflet de yüce Allah'ın değişmez yasalarının farkında olmamaya, olayları algılayıp genel kanunlarına bağlamak konusunda yetersiz kalmaya sevk eder. Oysa bu kavrayış çabası insanı hayvandan ayıran kriterdir. Hayvan birbirinden kopuk “an”larda yaşar. Bu “an”lar arasında hiçbir bağ kuramaz, bu zaman dilimlerine yön veren kuralların farkında olmaz. Oysa insan, ilahi yasaların, doğal kanunların sürekliliği önünde bir bütündür.⁴⁸⁹

488 er-Râzî, age, IX/248.

489 Kutub, age, VI/708-709.

Bu âyette yüce Allah, müşrikleri eski milletlerin yıkıntıları karşısına dikmektedir. O eskiler kendilerinden daha güçlü idiler. Fakat bu güçleri onları kaçınılmaz âkıbetlerinden kurtaramamıştı. Bu “durup düşünme” müşriklerin duygularını yüce Allah'ın üstün gücüne yöneltmektedir.⁴⁹⁰

Celal Yıldırım, bu âyet ile sünnetullah'ın câri hükümlerinin zaman-zaman kavim ve milletler hakkında gerçekleştiği ülkeleri, onların kalıntılarını gezip görmemiz tavsiye edilmektedir, der. Özellikle inkâr ve haksızlığı kendilerine yol seçip taşkınlık gösterenlerin, dönüp geçmişteki olayların sebeplerini araştırmaları hatırlatılıyor. Kendi ölçülerine göre kurulan birçok medeniyetler, ekonomik yönden güçlü kavimler neden yıkılıp yok olmuş ve geriye sadece taş ve mermer yığınları kalmıştır? İşte Kur'ân-ı Kerîm onların yıkılış sebepleri üzerinde durulup sonuçlar çıkarılmasını emrederken, tarihî olayları ve sebeplerini çok iyi teşhis etmemizi telkin etmektedir. Zira tarih durmadan tekerrür etmekte, benzer olaylar birbirini izlemektedir. Hiçbir millet, Cenâb-ı Hakk'ı, sünnetullah gereği vereceği hükümde, indireceği azap konusunda aciz bırakacak bir kudrete sahip değildir. Zaten acizlik, öncesiz olmayıp sonradan yaratılanlara arız olan bir sıfattır, Cenâb-ı Hak hakkında muhaldir. O bakımdan Allah'ın koyduğu kanunlar hükmünü yürütürken önüne çıkacak engel bulunmaz.⁴⁹¹

İncelediğimiz kadarıyla müfessirlerin çoğu, Kur'ândaki bu ve bunun gibi birçok âyetin ana gayesinin, insanları uyarmak, şirk çukuruna düşmelerine engel olmak ve onları gaflet uykusundan uyandırmak olduğunu belirtirler. Kur'ân-ı Kerîmde bu şekilde insanları uyarı niteliğinde birçok âyet bulunmaktadır.⁴⁹²

2.29. Allah'ın (cc) Kullarına Mühlet Verip İhmal Etmemesi

Sûrenin son âyetinde yüce Allah'ın üstün gücü yanında, O'nun hoşgörüsü, yumuşaklığı ve merhameti açığa vurulur. Yine bu hoşgörüsünün ve merhametinin sonucu olarak insanlara mühlet verdiği vurgulanır. Fakat bu hoşgörü ve merhamet, ahiret hesaplaşmasının titizliğini ve amellere adil karşılıklar biçme hassasiyetini etkilemez.

وَلَوْ يُؤَاخِذُ اللَّهُ النَّاسَ بِمَا كَسَبُوا مَا تَرَكَ عَلَى ظَهْرهَا مِنْ دَابَّةٍ وَلَكِنْ يُؤَخِّرُهُمْ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ
كَانَ بِعِبَادِهِ بَصِيرًا

490 Kutub, age, VI/709.

491 Yıldırım, age, X/5019-5020.

492 Bkz., En'âm, 6/6; Ankebût, 29/40; Araf, 7/4; Kasas, 28/58; Tâhâ, 20/128; Araf, 7/96.

“Şayet Allah insanları yapıp ettikleri yüzünden hemen cezalandıracak olsaydı, yerin üstünde tek bir canlı bırakmazdı; fakat onlara belirlenmiş bir vadeye kadar mühlet veriyor. Artık o vakit gelince (hükmünü yerine getirip cezalandırır). Çünkü Allah, mutlaka kullarını görüp bilendir.” (Fâtır, 35/45)

Bu âyetteki دابة kelimesi, yeryüzünde hareket eden her şey, özellikle at, eşek gibi binek hayvanlarına verilen genel addır.⁴⁹³ Her ne kadar bu kelime daha çok hayvan için kullanılsa da, Elmalılı burada daha çok insanın kastedildiğini, çünkü buradaki “onlar” zamirinin, daha çok akıllı varlıklar için kullanıldığını ifade eder.⁴⁹⁴

Kurtûbî ise buradaki دابة kelimesi için Sahabe ve sonrası dönemden birkaç kişinin görüşlerini şu şekilde zikretmektedir: İbn Mes'ud der ki: Bununla yüce Allah, hareket eden ve yürüyen bütün canlıları kast etmektedir. el-Kelbî bunu şöyle açıklar: “Dolaşanlar” buyruğuyla, sadece cinleri ve insanları kastetmektedir. Çünkü akılları dolayısıyla mükellef tutulanlar bunlardır. İbn Cerîr, el-Ahfeş ve el-Huseyn b. el-Fadl da şöyle demişlerdir: Burada canlı (dabbe) ile sadece insanları kastetmiştir.⁴⁹⁵

Kurtûbî'ye göre burada birinci görüş daha kuvvetlidir, çünkü o görüş büyük bir sahabeden nakledilmiştir. Zira İbn Mes'ud der ki: Âdemoğlunun günahları dolayısıyla neredeyse pislik böceği dahi yuvasında azaba mahkûm edilecek. Ebû Hureyre de şöyle der: “Kendisinden başka ilah bulunmayan Allah adına yemin ederim ki, toy kuşu dahi, kendi yuvasında açlıktan zalimin zulmü sebebiyle ölür.” Es-Sumalî ile Yahya b. Sellam bu âyet-i kerîme hakkında şöyle demişlerdir: Allah yağmur yağdırmayıverir ve herşey helak olur gider. Buna göre bunlar haşerat ve hayvanlardır. Hakkı gizleyen kötü âlimlerin günahları sebebiyle bunlar da kıtlık ve kuraklık musibetine duçar edilirler, bunun üzerine onlara lanet okurlar.⁴⁹⁶

Kehf sûresinde bu âyetin benzeri şöyle bir âyet de vardır: “Rabbin çok mağfiret edicidir. Rahmeti boldur. Eğer Allah onları işledikleri yüzünden cezalandırmak isteseydi, hemen azabını indiriverirdi. Fakat onlar için vaat edilen bir zaman vardır ki ondan kaçıp kurtulacak bir yer bulamayacaklardır.” (Kehf, 18/58).

493 Mecdu'd-Din Muhammed b. Yâkub el-Feyrûzâbâdî, *el-kâmûsu'l-Muhît*, 5. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Lübnan: Beirut, 1416 h., 1996 m., “ba” mad., s. 105; Cumhuriyyetü Mısru'l-Arabî, Arap Dili Komisyonu, *el-Mucemü'l-Veciz*, 1427 h., 2006 m., “del” mad., s. 219.

494 Elmalılı, age, VI/4001.

495 Kurtûbî, age, XIV/361

496 Kurtûbî, age, XIV/361.

Yine bir hadis-i şeriflerinde Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz ki Allah, zâlime mühlet verir. Fakat onu yakalayınca da bir daha bırakmaz.”⁴⁹⁷

Kur’ân’ı Kerîmin âyetleri arasındaki insicam burada bir kez daha dikkat çekmektedir. Zira bir önceki âyette helak olan kavimlerin hallerinden bahsetmişti, burada da işlenen cürümler için hemen azabın gelmeyip, Allah’ın rahmeti gereği bir müddet geciktirildiğinden bahsedilmektedir.

Râzî bu âyet için; Cenab-ı Hakkın, tekzip eden önceki insanların hallerini anlatarak insanları korkuttuğunu, onlar da alabildiğine inatçı ve bozuk inançlı oldukları için, başlarına gelecek azabın peşinen hemen gelmesini isteyerek, “Bizim azabımızı hemen şimdi getir” deyince, Hak Teâlâ, “Azabın bir zamanı var. Allah insanları, zulümleri sebebiyle hemen muaheze etmez. Çünkü insan (zaten) çok zâlim ve cahildir. O, ancak onları, zulümlerinde ısrar edişleri ve insanların artık onların iman edeceklerine dair ümitleri kalmadığı zaman muaheze eder. Binâenaleyh onların içinde, iman edecek hiç kimse kalmayınca, Allah yalanlayan bu kimseleri toptan imha eder. Eğer Allah insanları, bizzat (her) zulüm sebebiyle hemen hesaba çekseydi, her gün bir helak olurdu” buyurduğunu belirtmiştir.⁴⁹⁸

Taberî, Allah Teâlâ kullarından cezayı hak edenlerin bazılarını, dünyada tayin ettiği vakitlerde cezalandırırken diğer bir kısmını yine kendisinin tayin ettiği ahirette cezalandıracaktır, demektedir.⁴⁹⁹

Elmalılı, “Fakat derhal hesaba çekivermez de o insanları belirli bir süreye kadar tehir eder.” buyruğuyla alakalı: “o, kıyamet günüdür.” der. Ecelleri geldiği zaman da şüphe yok ki Allah kullarını görüp duruyor. Hiçbirini kaçırmaz, her ne kazançları varsa, ona göre kulluğunu bilen kullara bir teselliyi bildirmekle birlikte, herkes için ağır bir azarlamayı hatırlatan korkunç bir uyarıdır.⁵⁰⁰

Kurtûbî de Mücâhid’den naklen bu konuda şöyle demektedir: Belirlenmiş vakit (ecel-i müsemma) yüce Allah’ın Levh-i Mahfuz’da kendilerine vaadettiği süredir.⁵⁰¹

497 Buhârî, Tefsir, Sure 11, 5; Müslim, Birr, 62; Tirmizi, Tefsir, Sure 11, 2; İbn Mâce, Fiten, 22.

498 er-Râzî, age, IX/248-249.

499 Taberî, age, XII/177.

500 Elmalılı, age, VI/4001.

501 Kurtûbî, age, XIV/362.

Belirli vakte kadar erteleme mevzuuyla alakalı genel olarak Şu izahlar da yapılmıştır:

a) Kıyamete kadar... Çünkü Kıyamet, Kur'ân'ın pek çok âyetinde bu Şekilde ifade edilmiştir.

b) Bu erteleme, insanlar içinde iman edecek kimse kalmayınca kadardır.

c) Her ümmetin bir eceli, her ecelin bir kitabı (yazgısı) vardır. Ümmet-i Muhammed'in eceli ise, Bedir ve benzeri günlerde olduğu gibi, öldürme ve esir alma günleridir.⁵⁰²

Derveze, "Fakat onları belli bir zamana kadar erteler" ifadesinden, Allah'ın hikmetinin insanların sınanmasını gerektirdiği sonucu çıkarılabilir, der. Onlara amel olsun, yöntem olsun, kendi kabiliyet, yetenek ve idraklerinin doğrultusunda bir seçeneği seçme imkânı tanınmıŐtır. Hemen cezalandırılmamaları da, bu fırsatlarla onların kurtuluşa ermeleri ve onları kurtuluşa erdirmek içindir. Bu âyet-i kerîme, sûrenin 38. âyetinde sözü edilen, durumlarını düzelteceklerini söyleyen zâlimlere hitap ederek bu anlamı pekiŐtirmektedir. Evet, artık onlara imkân tanınmış ve düşünecek olanın, hakkı ve hidayeti arzulayanın iyice düşünebileceği kadar uzun bir ömür verilmiştir. Burada Kur'ân'da önemli bir yer işgal eden, değişmez Kur'ân ilkelerinden, doğru yapma ve yaptırma düşüncesi pekiŐtirilmektedir.⁵⁰³

Bu durumda Cenâb-ı Hak, nefesine ve hayvanî sıfat ve duygularına ağırlık kazandıran suçlu günahkârları hemen cezalandırmıŐ olsaydı, yani böyle bir sünneti cari halde olsaydı, yeryüzünde insan denilen canlı kalmaz ve peygamber seçip göndermek anlamsız olurdu. Ama Cenâb-ı Hak yine kurduğu düzen ve hazırladığı plân ve program gereği ceza vermekte acele etmez; kişi inkârını zulüm ve ahlâksızlıkla birleŐtirip belli çizgiye gelmedikçe O azabını indirmez, daha çok âhirete bırakır. Bu âyetle bu gerçeğe değinilerek müminler aydınlatılıyor ve inkârcılar da insaf ve iz'ana davet ediliyor.⁵⁰⁴

Âyetin son kısmındaki: "Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görür" ifadesi, müminleri teselli etmek içindir. Çünkü Cenâb-ı Hak burada, "...Yeryüzünde hiçbir canlı bırakmazdı" ve yine Enfal sûresinde, "Sadece zâlim olanlarınıza isabet etmeyip (hepinizi içine alacak olan) fitneden korkun" (Enfal, 8/25) buyurmuştur. Bu âyetler

502 er-Râzî, age, IX/249.

503 Derveze, age, III/140.

504 Yıldırım, age, X/5020.

günahsız müminleri de bir korkuya sevkedebilmektedir. Ancak buradaki, “Şüphesiz Allah kullarını hakkıyla görür” ifadesiyle mümin, Rabbinin kendini görüp gözetecek olduğunu bilerek azaptan emin olmaktadır. Râzî yine buradaki, “Basîr” (görür) ifadesinin, teselli etme bakımından, alîm (bilir) gibi kelimelerden daha ileri ve kuvvetli olduğunu söyler. Çünkü kendisine bakamı gören kimse, onu görmeden bilenden daha iyi kurtarıcıdır.⁵⁰⁵

Burada, Allah (cc), insanları yaptıkları şeyler sebebiyle muaheze ettiğine göre, ya hayvanların suçu ne ki, bu arada onlar da helak olmaktadır? şeklinde bir soru akla gelebilir. Râzî, muhtemel böyle bir soruya şöyle cevap verir:

1) Hayvanların yaratılışı, insan için bir nimettir. Binâenaleyh insanlar kâfir olduğunda, Allah nimetlerini kaldırır (azaltır). Hayvanlar ise, nimetlerin en yakın, en gözle görülenidir. Dolayısıyla hayvanların olmaması insan için büyük bir cezadır.

2) Âyetteki bu ifadeler, azabın şiddetini ve genel oluşunu ortaya koyan ifadelerdir. Çünkü insanın bekasının eşya ile olması gibi, eşyanın bekası da insan sayesinde. Çünkü insan, eşyayı idare ve ıslah eder. Böylece eşya, uzun süre ayakta kalır. Sonra insan, bu eşyadan istifade ederek, bunlar sayesinde ayakta kalır. Binâenaleyh helak (azap) genel olunca, dünyayı imar edecek insan kalmaz, böylece de binalar ve ekinler kalmaz, bunun peşinden de ehlî hayvanlar kalmaz. Çünkü ehlî hayvanların devamı, insanların onları, koruması ve su-yiyecek vererek ölümden muhafaza etmesi ile olur.

3) Yağmurun yağması, Allah'ın kullarına lütfudur. Binâenaleyh onlar, lütfu haketmedikleri zaman, yağmurlar kesilir, kuraklık başlar ve bütün hayvanlar ölür. Sonuçta yine insan krize maruz kalır. İşte âyette anlatılan da budur.⁵⁰⁶

Sonuç olarak, insanlar yüce Allah'ın nimetlerine karşı nankörlük ederler. Yeryüzünü kötülöklere ve kargaşaya boğarlar. Zâlimlikleri ve azgınlıkları ayyuka çıkar. Bu kötölüklerin hepsi o kadar iğrenç ve o kadar yıkıcıdır ki, eğer yüce Allah cezalarını hemen verse, bu cezaların boyutları insanları aşarak yeryüzünün tüm canlılarını etkisi altına alırdı. Bunun sonucunda yeryüzünü tümü ile yaşamaya elverişli olma niteliğini yitirirdi. Üzerinde ne canlı bir tek insan ve ne de canlı bir tek hayvan kalırdı. Ne var ki,

505 er-Râzî, age, IX/249.

506 er-Râzî, age, IX/249.

yüce Allah hoşgörülüdür, yumuşak tutumludur, insanların hak ettikleri cezaları anında vermez. Fertleri, bireysel ömürlerinin sonuna kadar erteler. Toplumlari, önceden belirlenmiş halifelik, egemenlik dönemlerinin sonuna kadar erteleyerek, çağı geçmiş kuşağın yerini, yeni ve dinamik bir kuşağa devretmesini sağlar. Bir bütün olarak insan soyunu da bu âlemin ömrünün bitimine ve kıyametin kopacağı ana kadar erteler. Böylece gerek fertlere, gerek toplumlara ve gerekse bütün insan soyuna davranışlarını düzeltme, kötülüklerini iyiliklere dönüştürme fırsatı verir. Ancak çalışma ve kazanma süresi sona ererek hesaplaşma ve çalışmaların karşılıklarını belirleme anı gelip çatınca, yüce Allah kullarına kesinlikle haksızlık yapmaz. Çünkü “Kuşku yok ki, Allah kullarının durumlarını görmektedir.”

Yüce Allah'ın kullarının durumlarını görmesi, hesaplarının amellerine ve kazançlarına göre titizlikle yapılacağıın garantisidir. Küçük-büyük hiçbir şey ne lehlerine ve ne de aleyhlerine olarak gözden kaçırılmaz.

Gökleri ve yeri yoktan var eden, çok kanatlı melekleri gökten yere mesaj iletmek üzere görevlendiren Allah'a hamdederek söze başlayan sûrenin son mesajı işte budur. Bu mesaj müjde ile korkutmayı, cennet ile cehennemi birlikte içermektedir. O başlangıç ile bu son arasında çeşitli geziler yer aldı, bu geziler sırasında çeşitli âlemleri dolaşma fırsatını bulduk. İşte gerek o gezilerin, gerek hayatın ve gerekse insanın “son”u bu noktadır.⁵⁰⁷

507 Kutub, age, VI/709-710.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Allah (cc) insanlar içerisinde peygamberler seçmek ve onlar aracılığıyla kitaplar göndermek sūretiyle fert ve toplumlar için birtakım ilke ve prensipler getirmiştir. Bu ilke ve prensiplerden bazıları tevhid ve nübüvvet eksenli itikâdi meseleler olabileceği gibi, Allah-insan ilişkisinin değişmezleri olan ibadetler hususundaki ilkeler de olabilir.

Bilindiği gibi Kur'ân'ın inmeye başladığı dönem inanç, ibadet ve insanlar arası sosyal ve içtimai birtakım bozulmaların meydana geldiği bir dönemdir. Kur'ân'ın ilk muhatabı olan cahiliye Araplarının itikatları şirk unsurlarıyla kirlenmiş, Allah'ın sadece kendisine yapılmasını istediği ibadetler bu şirk unsurlarına hasır edilerek mabudluk vasfı Allah'tan başkasına verilmiş, fert ve toplum için bir güvence niteliğinde olan ahlak ilkeleri terk edilmiştir. Böyle bir ortamda inen Kur'ân'ın tevhid, nübüvvet, ahlak ve muamelat ilkelerine öncelik vermesi gayet tabidir. Nitekim Mekke döneminde inen sūrelerde genel manada bu konuların işlendiği görülür. Bu sūrelerde tevhid ilkelerini unutup körü körüne atalarını takip eden muhataplar kınanır ve daima düşünme ve araştırmaya teşvik edilir.

Fâtır sūresinde de Allah'ın varlığına, birliğine hikmet ve kudretine delalet eden çeşitli deliller gözler önüne serilir. Sūreyi dört bölüme ayırdığımızda, Allah'ın kudretine delalet eden âyetlerin, sūrenin tamamında yer aldığı müşahade edilmektedir.

Bu sūrede, Allah'ın yarattığı tabiatı dikkatli bir şekilde inceleyenlerin O'nu lâyıkıyla tanıyıp tazim edecekleri, bir sonuç halinde bildirilir. Allah'ın kudretine karşın şeriklerin acziyeti dile getirilerek şirk çürütülür. Cennet, cehennem ve sakinlerinin halleriyle alakalı malumat verilerek insanlar uyarılır. Mutlak izzetin asıl sahibine dikkat çekilerek salih amel ve güzel sözün üstünlüğüne vurgu yapılır. Denizlerdeki nimet tezahürlerine dikkat çekilip, bir nimet olarak gece ve gündüzün art arda gelmesi, güneş ve ayın kulların hizmetine verilmesi hatırlatılarak kullar şükretmeye yönlendirilir. “Suçların bireyselliği” ilkesi hatırlatılır. Mü'minle kâfirin farkları temsili şekilde aktararak imanın faziletinden bahsedilir. Kötü tuzak ve planların onu kuranlara döneceği hususuna değinilerek insanlar helak olmuş geçmiş milletlerin feci akıbetlerinden sakındırılır. Bütün bu gerçekler, bazı misallerle somut bir hale getirilir. Vahye kulak verip âhirete hazırlananları bekleyen mutluluk ile hakkı inkâr eden kâfirleri bekleyen

kötü akıbet hatırlatılır. İnsanların çoğunun nankörlüğüne rağmen Allah'ın onlara mühlet verdiği belirtilir.

Tevhid, nübüvvet ve ahiret başta olmak üzere birçok konuyu ihtiva eden Fâtır sûresini incelerken genel olarak tahlili tefsir metodunu takip ettik. Bu arada âyetleri tefsir ederken genellikle konularına göre gruplandırmaya gayret ettik.

Daha sonra guruplandırdığımız bu âyetlerin kelime manalarını siyak ve sibağa en uygun düşecek şekilde vermeye çalıştık. Akabinde âyetin genel bir yorumunu serdederek konu hakkında icmali bir bilgi sunduk. Bundan sonra, öncelikle klasik tefsirlerden başlamak üzere müfessirlerin görüşlerine yer verdik. Bunu yaparken de elimizden geldiği kadar müfessirlerin dönem sıralarına riayet etmeye çalıştık. Son olarak da varsa âyetle veya kelimelerle alakalı incelikleri kaydetmeye özen gösterdik.

Klasik ve çağdaş tefsirlerden istifade ederek ortaya koyduğumuz bu çalışmamızda, elimizden geldiği ölçüde istifade ettiğimiz kaynaklar arasındaki farklılıkları ortaya koymaya çalıştık. Genel olarak Mekkî sûrelerin itikadî meseleleri kapsamı ve bu meselelerin de ictihada kapalı olması ilim ehline zikredilen bir husustur. Mekkî olan Fâtır sûresinde de akide ile ilgili konular ağırlıklı olarak ele alınmaktadır. Dolayısıyla gerek klasik gerekse modern tefsirlerde bu konularla ilgili olarak çok fazla farklılık bulunmamaktadır. Ancak sûrede itikadî meselelerin dışındaki konularda tefsirler arasında bazı farklılıklar göze çarpmaktadır. Zira genellikle klasik tefsirler birbirine benzerken, modern tefsirler ise daha ictihâdî olup farklı yorumları kapsamaktadır. Aynı şekilde bilimlerin gelişmesiyle modern müfessirlerin görüşleri bu gelişmeler çerçevesinde tefsirlere yansımıştır.

Yine bu çalışmamızda dikkatimizi çeken bir başka fark, klasik tefsirlerde dil, belağat ve kıraat inceliklerinden faydalanılarak yorumlar ortaya konulurken, modern tefsirlerde bu yöne fazla ağırlık verilmediği dikkat çekmektedir. Klasik tefsirlerle çağdaş tefsirler arasındaki bir diğer fark ise, klasik tefsirlerde melekler ve yaratılışlarıyla ilgili ve bazı itikadî konularda ayrıntıya girildiği görülürken, modern tefsirler bu konulara daha ihtiyatlı yaklaşım yapıp zahire bakarak yorum yapmamayı tercih etmişlerdir.

Bu konuda aşağıda vereceğimiz birkaç örnek meseleye ışık tutacaktır:

Sûrenin 5. ayetinde insanlara Allah'ın vaadinin gerçekliği bildirilip, dünya hayatı ve şeytana aldanmamaları konusunda uyarılarda bulunulur. Bu âyetle ilgili yorumlarında klasik tefsirler genellikle dünyadan sakındırıp daha çok ahirete yönlendirirlerken M. İzzet Derveze ve Süleyman Ateş, “Kur’ân, dünya için çalışmayı, kazanmayı, fakat dünyayı temel gaye edinmemeyi öğütler. Dünyanın geçici olduğunu bilerek dünya tutkusunu kalbe yerleştirmemek, ahiretin sürekli olduğunu düşünüp onu kazanmaya çalışmak gerekir. Ahiret de dünyada kazanılır. Huzur ile ibadet etmek için insanın zorunlu ihtiyaçlarının karşılanması gerekir. Başkasına muhtaç olmamak için çalışıp kazanmalı, fakat dünyanın bir gaye değil, ahiretin aracı olduğunu bilmeli, gönlüne dünya sevgisi değil, Allah sevgisini ve ahiret endişesini yerleştirmelidir.” demektedirler

Yine sûrenin insanın yaratılış safhalarından bahsedilen 11. âyetinde, onun topraktan mı yoksa sudan mı yaratılmış olduğuyla ilgili konu, gerek klasik gerekse modern tefsirlerde; insanların hepsi meniden, meni gıdadan gıdalar da netice itibarıyla toprak ve sudandır. O halde insan, topraktan meydana gelmiş olan menidendir şeklinde neticeye bağlanmıştır. Bunun yanı sıra Elmalılı Hamdi Yazır, âyetteki “Allah sizi bir topraktan yarattı.” kısmını, maymundan yaratıldıklarını iddia edip, darvinizmi savunanlara bir reddiye olarak getirmiştir. Bu âyetin devamındaki “Sonra erkekli-dişili çiftlere dönüştürdü.” kısmıyla alakalı klasik müfessirler, “Allah sizi daha cenin evresinde erkekli-dişili çiftlere dönüştürdü” şeklinde anlarken, yakın dönem müfessirlerinden Seyid Kutub, “O sizi doğumunuzdan sonraki aşamada birbiri ile evlenen erkek ve diş çiftler haline getirdi” şeklinde yorumlamıştır.

Ayrıca “Allah sizi çiftler şeklinde meydana getirdi” ayeti ile ilgili olarak Celal Yıldırım, plânsız, programsız, hesapsız ve kitapsız hiçbir şeyin yaratılmadığını, büyük savaşlarda erkek sayısının azalması ve kadın sayısının birkaç kat fazlalık arz etmesinin sosyologları ve devlet adamlarını endişelendirdiğini, hâlbuki kâinatta mutlak bir denge ve düzenleme kanununun hâkim olduğunu, sonuçta çeyrek asır bile geçmeden bu anormal farklılığın kendiliğinden, yani ilâhî denge kanunu gereği ortadan kalktığını ve erkekle kadın arasındaki sayısal durumun normale döndüğünü, belirtmektedir.

Klasik tefsirlerde değinilmediği halde S. Kutub, “Âyetteki ‘dişi’ kavramı sadece insan dişilerini değil, bütün hayvan, kuş, balık, sürüngen ve böcek türlerinin dişilerini de içerir. Hatta bunlar dışında kalan, bildiğimiz ve bilmediğimiz bütün canlı türlerinin

dişileri de bu kavramın şemsiyesi altındadır. Yeter ki, gebe kalan ve doğuran bir canlı türü olsun. Yumurtlayan canlılar da bu hesaba girer. Çünkü yumurta da bir tür “doğrulmuş” yavrudur; sadece gelişmesini anasının vücudunda tamamlamadan, yumurta halinde dışarıya çıkar ve gelişmesinin geri kalan bölümünü anasının vücudu dışında sürdürür”, demektir

Yine aynı âyetteki ömürlerin uzayıp kısılmasıyla alakalı konuyu klasik müfessirler Allah’ın takdiri ve sadaka-i cariye açısından ele almışlardır. S. Kutub ise burada uzun ve kısa ömür kavramlarını bereketle izah ederek zamanın değerlendirilip değerlendirilmemesine vurgu yapmıştır.

12. âyette tatlı ve tuzlu suların farklı oluşları ve birbirine karışmamaları iman ve küfre benzetilerek bu sulardan elde edilen nimetlerden klasik tefsirlerde uzun uzun bahsedilirken, Celal Yıldırım, bu suların tatlı ve tuzlu oluş sebeplerini bilimsel olarak ortaya koymaktadır.

13. Âyette geçen gecenin gündüze, gündüzün de geceye eklenmesi ile alakalı klasik müfessirler Allah’ın kudretine dikkat çekerken, Vehbe Zuhaylî ve Celal Yıldırım gibi çağdaş âlimler, bu âyetle güneş ve ayın bir yıllık hareketine dikkat çekildiğini söyleyerek, böylelikle ay ve yılların hesabının yapılabileceğini belirtmişlerdir.

Yine Sûrenin 27 ve 28. âyetlerinde geçen bitki, dağ ve insanlardaki farklılıkları klasik müfessirler genellikle coğrafi, bölgesel, iklimsel ve genetik farklılıklara bağlamışlardır. Bunlardan farklı olarak Süleyman Ateş, insanların fiziksel farklılıklarının yanı sıra, onların birbirlerinden âlimlik, cahillik, anlayışlılık ve anlayışsızlık gibi manevi bazı farklılıklarına da değinmiştir.

Seyyid Kutub, 34. âyette diğerlerinden farklı olarak cenneti anlatmak için seçilen kelimelerin de anlamlı olduğunu şöyle ifade eder: “Bu âyetlerin yansıttıkları hava; konfor, huzur ve mutluluk havasıdır. Kullanılan seçme sözcüklerin melodileri ve mesajları bu cana yakın, sıcak, rahmet saçıcı hava ile yüklüdür ve metnin anlamı ile ahenkli bir bütün oluşturmaktadır. Öyle ki, ‘üzüntü’ anlamına gelen ‘hazen’ sözcüğünün bile yumuşak okunan kalıbı seçilmiş, ‘hüzn’ biçimindeki sert okunuşlu ve gırtlığı tırmalayıcı kalıbından kaçınılmıştır. Bu arada cennet ‘istikrar yurdu’dur; ‘yorgunluk’ ile ‘bıkkınlık’ cennetliklere ilişmemektedir. Kısacası âyette kullanılan tüm sözcüklerin

melodisi yumuşak, tatlı ve sessiz akışlıdır”, diyerek Kur’ân’ın manaları anlatmak için seçtiği kelimelerin fonetiğinin de Kur’ân’ın mucizeliğine bir delil olduğuna vurgu yapar

“Gerçek şu ki: Gökleri ve yeri yok olmaktan koruyan, Yüce Allah’tır. şayet onlar yıkılacak olursa onları Allah’tan başka kimse tutamaz. Doğrusu O halîmdir, gafûrdur.” şeklindeki sûrenin 41. âyetinden maksat, klasik tefsirlerde daha çok Allah’ın kudreti ve insanlara olan merhametiyle açıklanırken bu âyet çağdaş tefsirlerde yerçekimi kanununa ve dünyanın da kendisi dışındaki güneş, ay ve özel yörüngelerinde yüzen diğer gezegen ve yıldızlar gibi boşlukta yüzen bir küre olduğuna işaret etmektedir, şeklinde bilimsel olarak yorumlanmıştır.

Klasik ve çağdaş tefsir metinleri ışığında değerlendirmeye çalıştığımız Fâtır sûresi ele aldığı konular itibariyle dikkat çeken orijinal bir sûredir. Bu sûrenin diğer ‘hamd’ le başlayan sûrelerle birlikte ele alınarak yapılacak bir araştırmanın faydalı olacağını düşünüyöruz. Ayrıca sûrede ele alınan her bir konu da müstakil olarak değerlendirilebilir. Yaptığımız bu çalışmanın gelecekte yapılacak benzeri çalışmalara yol göstermesi en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- ABDULKÂDİR, Ali Cuma, *Meâlimu Suveri'l-Kur'âni-l-Kerim ve İthâfâtü Dürerihi*, 2. Baskı, Mısır: Kahire, 1428 h., 2007 m.
- el-ÂLÛSÎ, Ebu's-Senâ Şehâbeddîn es-Seyyid Mahmud el-Bağdâdî, *Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l Mesânî*, Lünan: Beyrut, ts.
- ATEŞ, Süleyman, *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsîri*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul: Beyazıt, ts.
- el-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed, el-Husayn b. Mes'ûd el-Fera, *Meâlimû't-Tenzîl fi't-Tefsîr ve't-Te'vîl*, Dâru'l-Fikr, Lübnan: Beyrut, 1405 h., 1985 m.
- el-BEYDÂVÎ, Nâsirüddîn Ebû Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Mektebetü'l-Buhûs ve Dirâsât, ts.
- el-BİKÂÎ, Ebu Hasan Burhaneddin İbrahim b. Ömer, *Nazmu'd-Dürer fi Tenasübi'l-Âyâti ve's-Suver*, 1. Baskı, Mektebetü İbnüTeymiye, Mısır: Kahire, 1400 h., 1980 m.
- BUHÂRÎ, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim b. el-Muğîra b. Berdizbe, *Sahîhu'l-Buhârî*, el-Mektebetü'l-İslâmiyyetü, Türkiye: İstanbul, ts.
- CERRAHOĞLU, İsmail, *Tefsir Usûlü*, 15. Baskı, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006.
- el-CEVZÎ, Ebu'l-Ferec Cemaleddin Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, *Zâdü'l-Mesir fi İlmi't-Tefsir*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1414h., 1994 m.
- ÇELİK, Ömer “*Tek Kaynak İki Irmak*” *Kur'an'dan Teknolojik Yansımalar*, Işık Akademi Yayınları, İstanbul: Üsküdar, 2009.
- DÂRİMÎ, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. Fazled, *Müsnedü'd-Dârimî el-Ma'rûf bi-Sünenü'd-Dârimî*, İstanbul, 1981.
- DERVEZE, Muhammed İzzet, *et-Tefsîru'l-Hadîs Tertîbu's-Suveri Hasebu'n-Nuzûl*, 2. Baskı, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Tûnus, 1421 h., 2000 m.

- EBÛ DÂVÛD, Süleyman b. Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî, *es-Sünen*, I-V, İstanbul, 1981.
- EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yusuf el-Endülûsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1413 h., 1993 m.
- ESED, Muhammed, *Kur'an Mesajı Meal-Tefsir*, Çev. Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, 7. Baskı, İşaret Yayınları, İstanbul: Cağaloğlu, 1421 h., 2000 m.
- el-FERRÂ, Ebu Zekeriyya Yahya b. Ziyad, *Meâni'l-Kur'an*, 3. Baskı, el-Mezraatü Binâyetü'l-Îmân, Lübnan: Beyrut, 1403 h., 1983 m.
- el-FİRÛZÂBÂDÎ, Mecdu'd-Din Muhammed b. Yâkub, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, 5. Baskı, Müessesetü'r-Risale, Lübnan: Berut, 1416 h., 1996 m.
- HANBEL, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybani Ahmed, *Müsnedü Ahmed b. Hanbel*, I-VI, İstanbul, 1982.
- HEYET, (Davud Abduh, Salih Cevad, Ahmed Muhtar Ömer, el-Ceylani'b-ni'l-Hacı Yahya, Ahmed Âyid, Nedim Maraşlı), *el-Mucemü'l-Arabiyyü'l-Esasiyyü*, el-Munazzamatü'l-Arabiyyetü li't-Terbiyyetü ve's-Segafetü ve'l-Ulum, Tunus, 1424 h., 2003 m.
- HEYET, (Arap Dili Komisyonu), *el-mucemü'l-veciz*, 1427 h., 2006 m.
- HEYET, *el-Müncid fi'l-Luğati'l-Arabiyyeti'l-Muâsara*, 2. Baskı, Dâru'l-Meşrik, Lübnan: Beyrut, 2001.
- HİCAZÎ, Muhammed Mahmud, *Furkan Tefsiri*, çev. Mehmet Keskin, İlim Yayınları, İstanbul: Fatih, ts.
- IŞIK Emin, "Fâtır Sûresi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995.
- İBN ÂŞÛR, Muhammed Tâhir, *Tefsîru't-Tahrîrve't-Tenvîr*, Dâru't-Tunusiyye, Tunus, 1984.
- İBN KESİR, Ebu'l-Fidâlmâdüddin İsmail b. Ömer, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, Dâru'l-Marife, Lübnan: Beyrut, 1413 h., 1993 m.

- İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemalu'd-Dîn Muhammed b. Mükerrerem b. Menzuru'l-Afrikiyyi el-Mısıryyi, *Lisânü'l-Arab*, 1. Baskı, Dâru Sâdır, Lübnan: Beyrut, 1410 h., 1990 m.
- İBN MÂCE, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezid el-Kazvînî, *es-Sünen*, I-II, İstanbul, 1981.
- el-İSFEHÂNÎ, er-Râğıb, *Müfredâtü Elfâzü'l-Kur'an*, 1. Baskı, Dâru'l-Kalem, Lübnan: Beyrut, 1412 h., 1992 m.
- KARAÇAM, İsmail, *Sonsuz Mucize Kur'an*, Çağ Yayınları, İstanbul, 1987.
- KARAMAN, Hayrettin ve diğerleri, *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*, 3. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2007.
- el-KÂSİMÎ, Muhammed Cemaleddin, *Tefsiru'l-Kâsumî*, Tahrir: Muhammed Fuat Abdu'l-Bâki, ts.
- KUTUB, Seyyid, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, 4. Baskı, Dâru'l-Arabiyye, Lübnan: Beyrut, ts.
- KURTÛBÎ, Ebu Abdullah Muhammed b. Ahmed el-Ensârî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'an*, ts.
- MÂLİK b. Enes, *el-Muvatta*, I-II, İstanbul, 1981.
- MÂVERDÎ, Ebu'l Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverdî el-Basrî, *en-Nüket ve'l-Uyun Tefsiru'l-Mâverdî*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1412 h., 1992 m.
- MEVDÛDÎ, Ebu'l-Âl'â *Tefhimü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayani, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, 2. Baskı, İhsan Yayınları, İstanbul, ts.
- MUTÇALI, Serdar *el-Mucemu'l-Arabiyyü'l-Hadis (Dağarcık)*, Dağarcık Yayınları, İstanbul: Sirkeci, 1995.
- MÜSLİM, el-İmâm el-Hâfiz b. el-Haccâc en-Nîsâbûrî, *Sahihu Müslim*, Dâru'l-Mârifet, 2. Baskı, Lübnan: Beyrut, 1428 h., 2007 m.
- en-NESÂÎ, Abdurrahman b. Şuayb, *es-Sünen*, I-VIII, İstanbul, 1981.

- en-NESEFÎ, Ebu'l-Berakât Abdullah b. Mahmûd, *Medârikü't-Tenzîl Hakâiku't-Te'vîl*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Lübnan: Beyrut, 1408 h., 1988 m.
- er-RÂZÎ, el-Fahru'd-Dîn, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 2. Baskı, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Lübnan: Beyrut, 1417 h., 1997 m.
- es-SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys Nasr b. Ahmed b. İbrahim, *Bahru'l-Ulum*, 1. Baskı, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Lübnan: Beyrut, 1413 h., 1993 m.
- es-SUYÛTÎ, Celaleddin Abdurrahman b. Ebi Bekr, *el-İtkân fi Ulûmu'l-Kur'ân*, Tahric: Ahmed b. Şaban b. Ahmed, 1. Baskı, Mektebetü's-Safâ, Mısır: Kahire, 1428 h., 2006.
- eş-ŞINKÎTÎ, Muhammed el-Emin b. Muhammed el-Muhtar, *Edvâü'l-Beyân fi İzâhi'l-Kur'ân*, 1403 h., 1983.
- ŞİMŞEK, M. Sait, *Hayat Kaynağı Kur'ân Tefsiri*, Beyan Yayınları, İstanbul, 2012.
- et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Câmiü'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kurân*, Dâru'l-Fikr, Lübnan: Beyrut, 1415 h., 1995 m.
- ÜNAL Ali, *Kur'ân'da Temel Kavramlar*, 2. Baskı, Akademi Yayınları, İstanbul: Üsküdar, 2011.
- VEHBÎ, Konyalı Mehmet Efendi, *Büyük Kur'ân Tefsiri Hülâsat'ül Beyân*, Üçdal Neşriyat, İstanbul: Sirkeci, ts.
- YAZIR, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dîni Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, 1979.
- YILDIRIM, Celal, *İlmin Işığında Asrın Kur'an Tefsiri*, Anadolu Yayınları, İzmir, 1991.
- YILDIRIM, Suat, *Kur'ân'da Ulûhiyet*, 1. Baskı, Kayıhan Yayınevi, 1987.
- ez-ZEMAHŞERÎ, Ebu'l-Kâsım Cârullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf An Hakâiki't-Tenzil ve Uyûnü'l-Ekâvil fi Vücûhi't-Te'vîl*, Mektebetü ve Matbaatü Mustafa'l-Babi'l-Halebî, ts.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, *et-Tefsîru'l-Münîr fi'l-Akideti ve's-Şerîati ve'l-Menhec*, Dâru'l-Fikri'l-Muâsir, 1. Baskı, Lübnan: Beyrut, 1411 h., 1991 m.

ÖZGEÇMİŞ

1983 yılında Sinop'da doğdu. İlköğretimini Sinop Kılıçlı Köyü İlkokulu'nda tamamladı. İlkokuldan sonra birbuçuk yıl Sinop Merkez Kur'an Kursu'nda Kur'an-ı Kerim ve Tecvid eğitimi aldı. 2002 yılında Sinop İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. 2004 yılında Mısır el-Ezher Üniversitesine girdi ve 2009 yılında bu okuldan mezun oldu. 2010-2011 yılları arasında Uludağ Üniversitesi'nden denklik aldı. 2012 yılında Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Tefsir Bilim Dalında yüksek lisansa başladı. Halen Sakarya Üniversitesinde Yüksek Lisans yapmaktadır. Evli ve bir çocuk babasıdır.